VERHANDELING

OVER DE GEWOONE

DWAALINGEN,

DE

GEZONDHEID

BETREFFENDE.

VERHANDELING
OVER DE GEWOONE
DWAALINGEN,
DE
GEZONDHEID
BETREFFENDE;

DOOR

J. D. T. DE BIENVILLE,

Doctor in de Artſenykunde.

Uit het Franſch vertaald, en met eene VOORREDE en AANTEKENINGEN vermeerderd door een voornaam ARTS.

TE UTRECHT,

By G. T. VAN PADDENBURG.

MDCCLXXVII.

VOORREDEN

VAN DEN

VERTALER.

NIETS is in onze dagen algemeener dan boeken, onder den tytel van raadgeeving aan den gemeenen man (*a*), over de gezondheid en huishoudelyke geneeskunde (*b*) te zien in 't licht komen; werken, opgesteld tot behulp en voordeel van zulke lieden, wier vermogen of woonplaats niet dulden, dat zy zich veel van Geneesheeren bedienen, vooral in langduurige ziekten, of in kwynende gezondheid.

Dog

(*a*) BUCHAN. (*b*) TYSSOT.

Dog ſchoon ik het loflyk oogmerk, welk voortreflyke Schryvers met dergelyke werken bedoeld hebben, in hunne waarde meen te ſchatten, zy het my nogtans geoorlofd aantemerken, dat de uitſlag van hunnen arbeid op verre na zo voordeelig niet geweest zy als die geleerde Mannen wel vermoed hadden: Ik durf zelfs ſterker ſpreeken, en openlyk verklaren, dat die vrienden van het menschdom zelfs het genoegen hebben doorſlaande te zien, hoe 'er meer misbruik gemaakt word van dergelyke Schriften door dezen, dan 'er door genen nuttigheid uitgeplukt worde; vooral wanneer zy by de beſchryving der ziektens ook de middelen tot herſtel opgegeeven hebben; hoe dikwerf hebben de Zieken, de omſtandigheden niet genoeg overweegende, de toevallen niet naauwkeurig vergelykende, den toeſtand en voortgang van de ongeſteldheid niet genoeg onderſcheidende, zich zelven ongeneeslyke kwaalen en ſleepende ziektens op den hals gehaald.

De Heer Unzer, de beroemde Schryver van den *Arts*, heeft deeze klip, in zyn bekend werk, het best weeten te ontgaan, daar hy voornamelyk zich toelegt om eenen goeden levensregel voor te ſchryven, die in ſommige

mige gevallen ook alleen tot herſtel genoeg is; of ziektens, die in haar eerſte aankomen allerheftigſt zyn, voor te komen of te verminderen; zo dat men door deze wyze van behandelen niet in gevaar kome om zich zelven door verkeerde middelen te benadeelen.

De Heer Bienville ſchynt dit ook in dit werkje wel in 't oog gehouden te hebben, ſchoon zyn hoofdoogmerk zy de dwaalingen, met betrekking tot de gezondheid, meer algemeen te behandelen.

Dit edel oogmerk, 't welk de Schryver bedoele; = een veld, nog zo weinig bearbeid, moet elk Lezer gunſtig doen denken omtrent de misſlagen, die hy in dit werk mogte begaan hebben. Hy ſchryft meer voor 't algemeen dan voor Geleerden. Ik heb hier en daar eenige Aantekeningen gemaakt, die tot nader verſtand dienen kunnen. De beknoptheid, welke de Schryver geſtadig in 't oog hield, heeft oorzaak gegeeven, dat men hier en daar zyn Ed. nader verklaren moest. By voorbeeld, over de Baden handelende, verklaart hy, dat de laauwe Baden hem het nuttigſte voorkomen; doch men moet in 't oog houden, dat hy bedoele lieden, die ſterk geſpierd zyn, en niet zo zeer het oog hebbe

op

op onze landkwaal, de zwakheid van vezelen, en de daar uit ſpruitende ongemakken; want dan is het koude Bad over 't algemeen het voordeeligſte. Dit kan een ieder zelfs opmaken: een ſtuk hout in warm water gelegd, word week, daar het in 't koude meer ſamentrekt, en dus vaster word. De vermaarde VAN SWIETEN (*a*) roemt de koude Baden als allertreflykſt in de hardnekkigſte ziektens. De beroemde TISSOT (*b*) pryst ze in de meeſte zenuw-kwaalen aan. DECORE (*c*) bewyst, dat de omloop des bloeds door 't koude Bad zeer bevorderd word, het geen de Baron VAN SWIETEN bevestigd; waarom hy 't in Rhumatieke kwaalen zelfs aanpryst (*d*).

Anders mag men zeggen, dat het werk met veel aangenaamheid bearbeid is, het geen my te eerder tot de vertaling drong. Ik heb in dezen my niets anders voorgeſteld, dan mynen Landgenooten eenigzins nuttig te zyn. Bereik ik dit einde, ik zal voldaan zyn.

(*a*) *Comment. in* BOERHAVE *Aphorism.* Tom. II. p. 65, 66.
(*b*) *Verhand: over de Vallende Ziekte*, Hoofdſt. XXXII. §. 193.
(*c*) *Traité de l'uſage des Bains froids.*
(*d*) *Loc. cit.* Tom. V. pag. 669 & ſeq.

VOOR-

VOORREDEN

VAN DEN

SCHRYVER.

DAar het ſtout vermoeden zulk eene vrugtbaare bron van dwaalingen is, behoeft men zig niet te verwonderen, dat, vermids deeze ondeugd zo algemeen onder de menſchen heerscht, de dwaalingen dan ook zoſterk in zwang zyn; zo aanmerklyk zelfs, dat de vrienden der waarheid haar naauwlyks van de valsheid onderſcheiden kunnen. Maar heeft men dit onderſcheid eens opgemerkt, en heeft men daarop ondernoomen anderen uit de dooling te redden, even zo als men zig zelven gered heeft, dan alleen ziet men eerst, hoe noodzakelyk het in onze dagen is, zal de waarheid gunſtig aangenomen worden, haar losſe

* ver-

vercierselen te geven, welke men in min bedorve tyden alleen gebruikte om het bedrog optetoijen, zou het ingang vinden. Indien de dwaaling schadelyk is naar mate het voorwerp, waar in wy belang stellen, van meer gewigt zy, dan zal men my gereedlyk toestemmen, dat wy dan zeer aangedaan moeten zyn over de dwaalingen, welke op de gezondheid den meesten invloed hebben. Deezen schat, zonder welke wy van geene anderen gebruik kunnen maaken, is gestadig voor de buitenspoorigheeden van onze eige inbeelding, voor die van anderen, zelfs voor die onzer zintuigen, waar anders de waarheid zo kragtig ingedrukt is, blootgesteld: de zintuigen worden uu ontrouw door de begochelingen der driften; zy bedriegen ons, ontrooven ons gestadig aan ons zelven, en zo noodzaken wy ons zelven, om even zo slegt door onze eige oogen te zien als door die van anderen.

De Reden, die altoosduurende straal der Godheid, daar zy met de jaaren al meer en meer zig in luister moest verspreid hebben, word gemeenlyk nog meer bezwalkt door al wat haar verzwakken, verbergen, of verdelgen kan; in plaats van ons te leeren redenkavelen, bespeuren wy, doch helaas te laat! dat de schoonste tyd van ons leeven verkwist is met verkeerd te lee-

leeren redenkavelen; op het indenken ons by zeeker gelukkig toeval uit de dwaaling rukkende, met dat gevolg, dat wy bedrukt en beschaamd over onze vooroordeelen, het de ondervinding gewonnen geven, en wy zien eindelyk, maar al te dikwils dan eerst, wen wy niet meer in staat zyn wel te oordeelen, dat wy geduurende ons leeven verkeerd geoordeeld hebben. Dus is die beklagenswaardige Reden niet meer dan het flaauwe schynzel van een toorts, die niet verder verlicht dan om de akeligheden van het graf te doen zien; doch die niet genoeg schynt, om 'er de bouw-order, de pragt, of den ingang van te verlichten. In zulk een' stand zyn de meeste menschen met betrekking tot hunne gezondheid; zy beschouwen dezelve gemeenlyk alleen om te sidderen over derzelver verlies, en zy kennen dezelve niet, dan uit de verwoestende verwarring der smerten, die zy lyden; zo lang zy ze genieten, redeneeren zy 'er over als blinden, en als zy ze verlooren hebben, gaan zy voort om 'er als blinden over te redeneeren.

Wat is de klagte van een' mensch, in den bloei van zyn leven, gefolterd door de gevolgen van eene ziekte, die hy zig veroorzaakt heeft door verkeerdheid van zyn gedrag; wat is die klaag-taal, zeg ik, welspreekende, om den lof van de gezondheid te

 maa-

maalen! hoe pleit ze dan voor de wyze maatregelen, die men gewoonlyk in agt neemt, om dezelve te bewaaren! — Het is geen tyd meer om te ſchertſen, als men de ſtriemen van de ſmerte zelfs gevoeld, welker regtmaatige vrees op andere tyden maar onze ſpotterny zoude opgewekt hebben. Dan maaken wy de treurige rekening op van dat aantal van dwaalingen, welke de kragt der vooroordeelen en eene driftige jonkheid ons opgeleverd hebben; wy beginnen te gelooven, dat de bezigheid van onze gezondheid even gelyk alle andere, die in de waereld gedreeven worden, eene geſtadige inſpanning van onze reden, en zelf meer dan eenige andere, alle de kragten van onze vermoogens verdiend.

Eene der voornaamſte bronnen onzer dwaalingen, in dit ſtuk, word in onze opvoeding gevonden; men gewend ons al vroeg aan de ledigheid, doordien men te weinig oeffening aan de Jeugd vergunt: de droefgeeſtigheid word hun eigen wegens het bedwang, en de ſomberheid, welke men in alle hunne oeffeningen inmengt, ook de vreesagtigheid door de ſchoolmeeſteragtige geſtrengheid, de angstvalligheid door de verſchrikkelyke verdigtſelen, waar mede men de inbeelding bezwaart; de gramſchap door de onregtvaerdige en wispeltuurige

rige onthoudingen van de geringe voorregten, waarom zy verzochten; de onmaatigheid door de buitenſpoorigheid in de leevenswys, of door eene ſchadelyke toegeevendheid, vooroordeelen, door al te gezagvoerende taal over hunnen geest te gebruiken; eindelyk alle de driften door de alles overwinnende beſmetting van het voorbeeld. Naauwlyks ontſnapt men eene zo verkeerde opvoeding, of men begeeft zig in de waereld met eenen geest, geheel opgetogen door de voorwerpen, welker meenigte den anderen verdringen; men werpt zig in dien draaikolk, men dompelt 'er zig geheel zonder oordeel in. Op deze wys ziet men de Stuurman ras door eenen zwaaren ſtorm overvallen, wiens hevigheid hem geene andere middelen toelaat, dan zig aan de genade der winden en woedende golven overtegeeven.

Het eerſte gebruik, het welk de mensch dus van zyne vryheid maakt, is ze geheel te verliezen, door zig ſlaafsch overtegeeven aan alwat hem omringt; de Reden zal hem dan noch hare hulp, noch haar licht niet verleenen; want men heeft hem zelfs niet eens geleerd wat reden is; noch de heerlyke voorregten, waarmede de Albeheerſcher hem begunſtigd heeft; veel min het gebruik, het welk hy 'er van maaken moet. Men heeft hem

 maar

maar geleerd te denken, te werken, te oordeelen; maar nooit hem bekwaam gemaakt om het van en door zig zelfs te doen; zo moet hy dan noodwendig alles misbruiken, dewyl hy onbekwaam is om over het minſte te oordeelen.

Crede mihi miſeros prudentia prima reliquit.
Et ſenſus cum re conſiliumque perit.

De eerſte misſlag treſt hem al van naby; zyn eigen inborst is hem onbekend; alle de wysgeerige gevoelens over dit ſtuk hebben zyne reden verward, zonder hem ooit zo veel verlicht te hebben, dat hem de edele lust ingeboezemd wierde om zig nog meerder te verlichten.

Dagelyks word hy een mismaakter voorwerp in het oog der Reden; al ras word hy beſchroomd om zyne denkbeelden, maar eenmaal, op zyn eige aanweezenheid te vestigen; want van alle weezens vind hy zig, zonder bedenking, de onaangenaamſte en de moeilykſte om te doorgronden: hierom zal hy 'er dan geheel en al het gezigt van afwenden; en, om 'er zig met meerder zeekerheid van te onttrekken, zal hy zyne verbeeldingskragt geſtadig doen wandelen langs alle de voorwerpen, die buiten hem zyn. Zo zal hy de Godheid *bovennatuurlyk kennen, zonder Haar te beminnen of te vreezen; hy zal de hoofdſtoffen verdeelen, onderdeelen, zonder heu-*

ren invloed te kennen; de heemelen en de aarde zal hy meeten, zonder te denken aan den rang, dien hy zelfs in de schaakels der weezens bekleed; hy zal lugt en water weegen, zonder reden te kunnen geeven van de eigentlyke maat der vogten, die door zyne aderen zweeven; hy zal de werktuiglyke beweeging bewyzen, en onbekwaam zyn aantetoonen, hoe en langs welke wetten zyne geleerde hand zig beweegt om lynen te trekken; eindelyk, hy zal reden geeven van alles, uitgenomen van zyne eige natuur.

Men begrypt hier uit gemaklyk, dat zodanig eene opvoeding op zig zelfs reeds eene bron is, gestadig van nieuws opwellende oneindig veele treurige dwaalingen, betrekkelyk tot onze gezondheid. Wanneer zullen dan de menschen by zodanige buitenspoorigheden eens de oogen openen? Wanneer is 't, dat men eens op gelyken voet onderrigt, en maar al te dikwerf overreed door de droevige ervaaring, ernstig zoeken zal de nakomelingschap van die klippen te bevryden, tegen welke zy aangevoerd worden, naar 't schynt met geen ander oogmerk, dan om daar verbryzeld te worden? Wanneer zal de schadelyke (a) weten-

(a) Mythologia.

wetenſchap van 't véel Godendom in onze lagere Schoolen voor de uitſteekende betrekking van den menſch tot de Godheid, de geſchiedenis van de fabel voor die van de Waarheid, de lof der beroemde deugnieten voor die der deugd; de kundigheden, uit ſamenſtellingen en gisſingen ontleend, voor die van de werkdaadige, die uit de regte ordening van onze zintuigen vloeien, plaats maken? Zoude het dan minder voordeelig en minder aangenaam voor de Jongelingſchap zyn, te leerenwaarom, en door welke middelen, men uit- en in-ademt, dan haar het hoofd optevullen met duizend walglyke en onnuttige zaaken, daar het geheugen zig gedwongen vind, en tegen wil en dank zig mede belaad, welke daarom ongetwyfeld altoos uit den geest verbannen zullen worden, zo dra men de macht zal hebben om 'er niet meer op te hoeven denken?

Zou de weetgierige Jongeling geen meerder voordeel raapen uit de kennis, hoe het hart zig beweegt, dan uit die van den ſterren-loop? uit die van den omloop zyns bloeds, de ſaamentrekking en uitrekking van de ſpieren, de aanmerklyke beſchryving van de doorwaasſeming, de overeenſtemming (Sympathie) *en de verbazende tegenſtrydigheid* (Antipathie), *die heerſcht onder die dingen, die*

tot

tot zyne voeding en waschdom dienen moeten? en weder dezelve overeenſtemming en teegenſtrydigheid van die zelve met betrekking tot hem; eindelyk alle de natuurlyke uitgangen van het leeven en den dood? Waarlyk voorwerpen, die de Jeugd aangenaam en nuttig zouden beezig houden, en die de menſchen noodwendig zouden opleiden om gezond en deugdzaam te zyn. Deeze oeffeningen zouden in geenen deele benadeelen aan den tyd, dien men aan de overige weetenſchappen wyden moet. In tegendeel ben ik verzekerd, dat deeze, ik meen de kennisſe van God en van zig zelven, zo zeede- als natuur-kundig beſchouwd, de bekwaammaking in andere zekerder, bevatbaarder en gemaklyker maaken zoude, al was het alleen om dat deeze wyze van opvoeding met de natuurlyke ſchakel der wezens veel eerder vleit. Strekt het wel tot roem, de onderſcheidene lotgevallen van de huisgezinnen eener ſtad te weeten, en die van zyne eige huishouding niet? Wat zoude men van eenen Patriot zeggen, by voorbeeld van eenen Hollander, zo hy eene leevendige Bibliotheek van alle de merkwaardige voorvallen ware, in Europa geſchied, en evenwel niets byzonders wiste van dat aantal, altoos gedenkwaardige, daaden, door het aanzienlyk Huis van NASSAU, *en door een oneindig getal beroemde en dappere Burgers verrigt, die met hun bloed die Vreede en geluk-*

lukkige Vryheid, die dat Land thans geniet, verzegeld hebben.

Even zo ongerymd handelt het gros der menſchen, die 'er de gevolgen niet genoeg van gewaar worden. Ik zoude zelfs durven zeggen, dat men't ongerymde zo weinig gewaar word, waarom men byna geneegen zy om de zulken belaglyk te beoordeelen, die op zo een weezenlyk en algemeen misbruik ſtaan blyven.

Dit moet ik evenwel toeſtaan, dat deeze klagte minder gegrond is in de eeuw, waar in wy leeven. De wysgeerige vryheid, die zig altyd binnen hare eigenlyke paalen houd, geeft geen oorzaak meer tot die verneederende zotternyen, die het vernuft onderdrukken, of het tot zulk eenen trap opblaazen, dat men zyns gelyken niet meer verlichten wil. Geene vervolgingen treffen die uitſtekende Mannen meer, die in duiſterder eeuwen het voorwerp van den haat van het drieſte gemeen zouden geweest zyn: de taal der Reeden is minder aanſtootelyk geworden, en is het, dat men nog met alle hare lesſen volgt, zo verwondert men zig nogtans over dezelve, en durft zelfs die geen roemen, die 'er voor bekend ſtaan, dat zy waarlyk door dezelve zig laten geleiden. Gelukkige voorſpelling voor ons kroost! indien die ſmaak ſtand blyft houden, en toeneemen mooge; vooral

ſtand

om onze ongodsdienſtige wanbegrippen te zuiveren; daar deeze onze fraaiſte weetenſchappen ontſieren, mogten zy ook dagelyks het onbeſchaamd gezag van die ydele en gevaarlyke kundigheden, die de ziel verzwakken, en de deugdzaame neigingen verwoeſten, vernietigen.

De ongodsdienſtigheid is eene ziekte, die nog nooit ſterker de waereld beheerſcht heeft, dan nu. Maar men heeft 'er ook nooit meer middelen tegen opgegeeven. Die van den Heer J. DE PINTO, *in zyn kort begrip tegen de* Materialisten *zyn met zo veel waarheid en nadruk, als ik nog by eenig ander Schryver gevonden heb, opgeſteld; zyne zegevierende bewyzen, op den anderen geregeld volgende, zyn evenwel niet minder zichtbaar; op het eene bewys verlangt men al weder naar 't volgende; en, geſtadig door een nieuw belang wakker gehouden, komt men ongevoelig aan het einde van dat gewigtig werk, zonder evenwel te murmureeren, dat men de uiterſte boorden van dat genoegen bereikt heeft; want, behalven dat men verplicht is toe te ſtaan, dat zyn Ed. niets overlaat met opzicht tot de ſtof, die hy behandelt, is men daarenboven aangenaam verraſt door den ſmaak op nieuws opgewekt te vinden, om het weder te leezen en te herleezen. Het zou te wenſchen zyn, dat alle*

le lieden van verſtand 'er een gebruik van maakten, zo agtenswaardig voor hun zelven, en zo voordeelig voor de Maatſchappy; dan zouden wy ras die tyden zien herleven, waar naar de Heer PINTO *verlangd, waar in hy wenscht, dat de middelen, die hy voorgeſteld heeft, van geen gebruik meer zullen zyn; maar waar men zelfs verwonderd zal zyn, dat men dezelve voorheen noodig gehad hebbe. Gelukkig de eeuw! gelukkig de menſchen! wien men niet meer verplicht zal zyn te bewyzen, dat 'er een GOD is, en dat zy eene ziel hebben.*

Het is dan duidelyk, dat dit misbruik, van den geest gemaakt, zo dra hy de tyranniſche leerwyze van de Schoolgeleerden afgelegd heeft, om op alles, wat buiten ons is, nu agt te geeven, dan weder eene rykvlietende bron van dwaalingen voor de gezondheid word. Nu is 'er eene derde, eeven zo vrugtbaar en zo ſchadelyk als de twee anderen; de kragt van het voorbeeld, welke de vooroordeelen voltooit, en doet haar diep wortelen, zo ver zelfs, dat de allerovertuigendſte bewyzen en de allertreffendſte ondervindingen maar al te dikwils hulpelooze middelen worden, om dezelve te boven te komen. Die droevige vooroordeelen, die hun oorſprong aan het voorbeeld verſchuldigd zyn, brengen

gen een vierde bron van dwaalingen voort, namelyk de gewoonte: van haare magt en overheerfching hebben oude en hedendaagfche Wysgeeren gedagt, geen naauwkeuriger denkbeeld door woorden te kunnen geeven, dan door ze eene tweede natuur te noemen. Zy hebben zelfs de kwade uitwerkingen, die zy voortbrengt, aangemerkt als vrugten, die zy met zo veel omzigtigheid als zagtheid moeften aantasten, en hebben zig evenwel meer dan eens verplicht gevonden, om ze geheel en al te laten rusten, wilden zy grootere wanorders voorkoomen: ook zyn alle hunne Schriften opgevuld met de allerkragtigfte redenen om de menfchen van die, maar al te natuurlyke geneigdheid, om gewoontens aantenee-men, aftebrengen; zy zyn zelfs zo verre gekoomen, om de goeden te berispen, wanneer zy al te fterk zyn. SOCRATES, *de foberfte, de matigfte onder alle Wysgeeren, durfde ftout die geen' trotfeeren, die zig beroemden eene maag te hebben, die veel Wyn kon verdragen;*

Hoc quoque virtutum quondam certamine magnum
Socratem palmam promeruisse ferunt.

Cor. Val. Eleg. I.

De Zeedenmeefter der Romeinen, de wyze CATO, *verloor niets van zyne deugdzaamheid, noch van zyne gezondheid met zig fomtyds aan de over-*

daad der Wynen by eene pragtige maaltyd overtegeeven.

Narratur & prisci Catonis, sæpe mero caluisse virtus.

HORAT. *Lib.* IV. *Ode* 21.

En eindlyk, CYRUS *beroemde zig niet minder zynen Tafelbroeder overwonnen, dan hem in de veldslagen in kloekmoedigheid overtroffen te hebben.*

Wy ontdekken somtyds, en wy benyden dan die gelukkige gestellen, welken niets ontroerd, om dat zy nergens eene gewoonte van maaken.

Zie daar dan de vier hoofd-bronnen onzer dwaalingen over de gezondheid, zy zullen ook de onderwerpen van de vier eerste hoofddeelen onzes Werks uitmaaken. Uit die onzuivere bronnen vloeïen noodwendig veele kwaalen voort, die de regtmatige begeerten voortgebragt hebben, of om zig van dezelve te bevryden, of dezelve te herstellen. Hier uit is de Geneeskunde en de kennis der Geneesmiddelen gesprooten. Het staat tusschen beiden, naar sommiger gedagten, of die twee opgenoemde, zo voortreffelyk in zig zelfs, en zo noodig tegen het byna ontelbare getal kwaalen, daar het menschdom onder bukt, niet in

ver-

verscheide tyden, en in onderscheidene omstandigheden, veel meer kwaad dan goed veroorzaakt hebben; doch voor hun, die maar eene oppervlakkige schets der geschiedenis van onze kunst hebben, is dit beslist. Hoe veele bedorve gezonde gestellen, die nooit zo ver zouden gekomen zyn buiten die raadgevers, de voorschryvers van leevenswyze? en hoe veele menschen, door geneesmiddelen van langzamerhand vergeeven, die gezond en lang zouden geleefd hebben, indien zy eenige ligte ongereegeldheeden, onafscheidlyk van ons leeven, geduldig ondergaan hadden? Even zo zyn de dwaalingen, waaraan men onderworpen is, met betrekking tot de Geneesheeren en de Geneesmiddelen, van zeer groot gewigt voor de gezondhid, waarom zy ook eene ruime stof voor het vyfde Hoofdstuk zullen opgeeven. In het zevende zal ik de dwaalingen, die men gemeenlyk uit onvoorzigheid, in't behandelen en geneezen van kwaalen, die somtijds hetlzaam zijn, begaat, behandelen. Eindelyk in het achtste en laatste Hoofddeel zal ik over de misslagen en buitenspoorigheden in 't gebruik der Dranken handelen.

Ik vraag geene verschooning over de onvolmaaktheden, en zelfs niet over de fouten, die in zodanig een Werk zouden kunnen gevonden worden;

den; de nieuwigheid der ſtoffe (*a*), *die ik geloof dat aan 't publiek nog nooit onder zulke gewig-*
tige

(*a*) Ik kenne maar twee Schryvers, die over dit onderwerp geſchreeven hebben: de eerſte en oudſte is LAURENT JOUBERT, Geneesheer van den Koning van Vrankryk, wiens Werk te *Lyon* gedrukt geweeſt is in den jaare 1626, onder het opzicht van den Heer GASPARD BACHOT, die 'er veel bygevoegd heeft; het draagt tot opſchrift: *Erreurs populaires touchant la Médicine & regime de ſante*: dat is, *Gemeene dwaalingen omtrent de Geneeskunde en het beſtier der gezondheid.* Ik durf u Leezers verzeekeren, dat gy 'er niets, of ten minſte zeer weinig, in zult vinden, dat aan het oogmerk, 't welk de Schryver zig in 't eerst ſchynt voorgeſteld te hebben, beantwoord. JACQUES PRIMEROSE van *Bourdeaux* heeft achtien jaar naderhand een Werk te *Amſterdam* laaten drukken, in de hoofdzaak den eigenſten tytel draagende, *de vulgi erroribus*; maar veel meer voldoende. ZACUTIUS LUSITANUS was 'er zo meede ingenomen, dat hy een brief aan den Boekverkooper *Jan Jansſen* ſchreef, om het afdrukken van dit kleine Werkje te verhaaſten, het welk hy den grootſten roem waardig keurde. Verre van de agting, die men 'er voor behoort te hebben, te verminderen, zal ik openlyk bekennen, dat, indien ik het eerder had kunnen bekomen, ik eene gewigtiger order en ſchikking op verſcheide plaatzen van dit Werk gemaakt zou hebben: maar ik zal ook met de zelfde openhartigheid zeggen, dat ik van veele gewigtige ſtukken handel, daar die Schryver geen woord van gerept heeft; men kan 'er reeds van oordeelen door de hoofddeelen van zyne Verhandeling, in
vier

tige oogpunten gebragt te zyn, zal my ongetwyfeld de geneegenheid van braave lieden en van waare vrienden van het menſchdom verſchaffen. Het is van die alleen, dat ik de goedkeuring verlange, wier raadgeevingen my altyd dierbaar zullen zyn, zo dikwils zy my 'er meede gelieven te vereeren. Laaten zy dit Werk aanzien als eene proeve van myne zwakke kragten, die ik nogtans altoos door ſtudie en opmerking tot meerdere volmaakt zal tragten te brengen; ik dugte niet dat eenig Arts hier uit gelegenheid ontleenen zal om my te haaten wegens eenige waarheeden, ongelukkig eenigzins hoonende voor onze Kunst, en die maar al te veel aanleiding gegeven hebben om haar te verneederen, en daar door maar al te dikwils nutteloos tot heil van zo veele ongelukkigen te maaken. Deeze ſmertelyke waar-hee-

---

vier Boeken, te vergelyken, daar het eerſte aan de Geneesheeren, en die geen, die zig aanmaatigen die kunst te oeffenen, handelt; het tweede van de dwaalingen over eenige ziektens en haare kenbaare teekenen; het derde de levenswyze der Zieken en der Gezonden *; het vierde eindelyk de misſlaagen in het gebruik van ſommige Geneesmiddelen. Die genen, die my de eer zullen aandoen myn Werk te leezen, zullen bevinden, dat die voorwerpen het geringſte deel myner verhandeling uitmaaken.

heeden niet verzwygende, zal ik zo veel te minder verdagt gehouden worden, wanneer ik het tafereel der wezentlyke en onwaardeerbaare voordeelen van die verheeven Kunst zal voordragen, opdat men dezelve in alle haare zuiverheid beschouwe. In de verscheidene beeltenissen, die ik te schetzen heb, is het myn oogmerk in de daad niet geweest iemand personeel aftemaalen. De Geneesheeren, met wien ik de eer heb bekend te zyn, weeten, welken eerbied ik voor alle die genen heb, die deezen naam met eere draagen, en met wat voor opregtigheid ik van hen spreek in alle gelegenheden, of die zig van zelfs opdoen, of die ik de edelmoedigheid heb om optespooren. Ik heb ook 't genoegen van te verneemen, dat de meeste my omtrent dit alles regt doen, en dat zy wel overtuigd zyn, dat het my onmogelyk is myne vorderingen te zoeken door die laage en duistere middelen, door die dubbelzinnige en alleszins bedekte redeneering, door die stilzwygenheid en gebaarden, meer hoonend en te dugten dan de gesprekken, door die onbetamelyke snoeveryen, die verre van het vertrouwen inteboezemen, het zelve voor altoos moesten vernietigen, dewyl zy het allerzeekerste bewys geeven van de onkunde der genen, die 'er zig aan schuldig maken.

Ein-

Eindelyk vleije ik my, dat de Heelmeesters zig niet verstooren zullen over zekere trekken, die my misschien ontslippen zullen tegen de zulken, die zig in die hooge kunst durven waagen. Ik moest naauwlyks den naam van Geneesheer waardig zyn te draagen, indien ik van de genen, die voornamelyk dien gewigtigen tak van de kunst van geneezen behandelen, de voordeeligste gedagten niet hadde; zoude het my dan onbekend zyn, hoe de ondoorgrondelykste geheimen van de Natuur zig ontvouwen onder de hand der Heelmeesters, die zelf opmerken, en anderen daar aanleiding toe geeven! Het is de overeenstemming van die waarneemingen, en de werking van de ondervinding, die dagelyks aan onze Kunst de wezenlykste en kragtigste hulp verschaft voor elk deel van de Geneeskunde, van dezen kan men met zo veel regt aan de Heelkunde de eer toeschryven haar gezuiverd te hebben van eene meenigte dwaalingen, waar van de naamen niet alleen, maar ook de geschiedenis van hare lotgevallen overig zyn, om 'er meer en meer de belachlykheid van te toonen; én de verwonderenswaardige graad van volmaaktheid, welke zy toegebragt hebben om de kunst mét zekerheid te bepalen. Wie dan weinig werk van de Heelkunde maaken wilde, zoude 'er niets van trekkén, dan het droevig voordeel van zyne diepe

 on-

onweetenheid in het wezenlykste deel van de Geneeskunde aan het dagligt te stellen. Hoe is het moogelyk, dat in eene Eeuw, zo verligt als de onze, en zo vrugtbaar in beroemde Genees- en Heelmeesters, 'er ooit twisten hebben kunnen ontstaan van voorrang onder menschen, wier studie dezelfde is, en wier kundigheden en verlichtingen onophoudelyk wederkeerende zyn, vermengd in het eigenste voorwerp, en strekkende tot het zelfde einde.

ALGEMEENE INHOUD VAN 'T WERK.

I. HOOFDDEEL.

Van de dwaalingen in de Opvoeding.

II. HOOFDDEEL.

Over de geringe kennisſe van zig zelven.

 als

III. HOOFDDEEL.

Van dwaalingen, uit het voorbeeld ontſtaande.

IV, HOOFDDEEL.

Over de kwaade gewoontens.

V. HOOFDDEEL.

Dwaalingen omtrent de Artſen.

VI. HOOFDDEEL.

Dwaalingen omtrent de Geneesmiddelen.

VII. HOOFDDEEL.

Dwaalingen omtrent de heilzaame Ziektens.

VIII. OF LAATSTE HOOFDDEEL.

Over de Dranken.

LYST

LYST

DER

SCHRYVEREN,

IN DIT WERK AANGEHAALD.

VER-

VERHANDELING
OVER DE
GEWOONE DWAALINGEN
AANGAANDE DE
GEZONDHEID.

I. HOOFDDEEL.

Van de Dwaalingen in de Opvoeding.

WELK een drom van misleidingen doet zig in dit ſtuk, aan het beſpiegelend vernuft des verlichten vriends van het menſchdom, niet op en hoe zeer vermenigvuldigen deze nog, wanneer hy tot derzelver waaren oorſprong opklimt: als dan ſtreeft hy den tyd der ontwikkeling van het bevruchte zaad zelfs voor uit; en ziddert dus in denkende, hoe veele vaders en moeders reeds moorders hunner kinderen zyn, voor dat de Natuur hen tot die waardige naamen het recht gegeven heeft.

Hoe veele Lieden hebben niet reeds vooraf de trekken dier zaaden misvormt door eene ongelukkige dragt, vervolgens met 't rampzalig Erfgoed van onvolmaakte wezens te voorschyn gekomen. Hoe veele jonge Lieden hebben niet, maar al te vroeg, bevlekt dat scheppend vermogen, door den Grooten Maaker der Natuur op hen overgebragt om leven aan andere wezens te geeven, daar zy nu nauwlyks de kragt hebben van ze te bezielen. Hier ziet men Meisjes te voorbaarig huwbaar geoordeeld, daar zy nog verre af zyn van die werktuigelyke volmaaktheden, vereischt in die Offers welke wettig op het Huwlyks-Altaar kunnen aangeboden worden: anderen zie ik die door eene verkeerde opvoeding of sleepziektens hunne eige duuring met moeite voorttrekken, die nooit de magt zullen hebben om de voortplanting van de mogelyke wezens, anders in hunne lendenen besloten, te begunstigen. Hier is 't Jongelingschap, wier ontrolde driften door konst

vroeg

(*a*) Hoe veele ziet men die, eer zy de jaaren van onderscheid beklommen hebben, zig alrede door de zelfbesmetting uitgeput hebben: ik heb jonge Lieden van 10 of 12 jaaren ontmoet, door het kwaad voorbeeld van hunne schoolmakkeren verleid, zo sterk aan deze schandelyke Zonde overgegeven, dat zy daar door uitgeteert, reeds op hun 15 jaar de slagtoffers hunner ontugt wierden; aan vallende Ziektens of niet minder verschrikkelyke kwaalen overgegeven.

vroeg ryp gemaakt zyn; maar die ook het lot zullen ondergaan van die flikkerende vlammen, welke door al te vlug, al te fyn te zyn, de voorwerpen, waar op zy hegten, nog verwarmen nog ontvlammen doen. Elders doen eene menigte van voorwerpen zig op ſwoegende onder het droevig erfdeel van vaderlyke ziektens, of kwynende onder de gebreeken van eene buitenſporige opvoeding. Over het geheel zie ik niet als zwakke ſchepſelen, welke duizend hinderpaalen tegen die ſtem van den SCHEPPER: — *was en vermenigvuldig*, ſtellen. Welk een droevig vooruitzigt voor het menſchdom baart zulk eene vermindering van hun ſoort; daar men den oorſprong van vinden moet in die geenen, die het vermenigvuldigen moeten, zonder zelfs nog regt aanweezig te zyn; zo dat door de tegenswoordige toeſtand der menſchen men, in plaats van den ondergang van die verwoeſtende beginzelen te verwagten, genoodzaakt is nog een vermeerderend aantal te voorſpellen, in haare geaartheid regt geſchikt om het geheele menſchdom te verdelgen: maar om dat ik niet ſchyne my van myn onderwerp te verwyderen, zullen wy het gordyn voor dat groot getal van de verder afzynde oorzaaken, in zo veele ſpruiten, verdaan, ſlegt ontwikkeld, geſmoord, verminkt; trekken. Indien men maar, zo ras men de ontvouwing en aanweſenheid van een nieuw wezen ontdekte, in plaats van zig dan nog tegen deszelfs volwasſing, door duizend

moordaadige middelen te verzetten, die de onweetenheid, de vooroordelen, de driften veroorzaaken; nu met zoo veel welmeenenheid als verstand zig toelag om dit kostelyk pand te behouden, het geen de natuur te bewaaren gegeven heeft en dat men nooit strafloos veronagtzaamd.

In dit geval moeten de Moeders, of die geene, die geschikt zyn om het te worden, alle haaren aandagt vestigen zig gedurig voorte stellen, dat eene bezwangerde vrouw een allernuttigst weezen is; ja een agtbaar en ten uiterste geëerbiedigd weezen, door de zorg van de Natuur zelfs. Dat zy dan van nu af zig beginnen te ontzien en belang in zig zelve te stellen; dat zy zig voorstellen hoe alle de driften van ligbaam en ziel werken op een schepsel, nog te zwak om er de minste ontroering van doorte staan; dat zy overtuigd mogen zyn hoe iets, het geen voor haar eene byna ongevoelige aandoening zyn zal, misschien als een donderslag zal zyn voor het teeder wigtje 't welk zy in haaren schoot draagd: om die zelfde reden moet eene vrouw, zo dra zy denkt zwanger te zyn, zo dra zy merkt, dat zy een levendig weezen draagt, op dat stond zelfs alle haare geneegenheeden veranderen om ze alleen te vestigen op het geheiligd pand, waar mede zy beladen is. Van hier begint de Opvoeding, hier worden de gronden van het verderf, of van de voltooijing van het nieuwe weezen gelegd; maar ag hoe veele

Dwa-

Dwaalingen zyn er in dit wigtige ſtuk te verdelgen! die ſom is ontelbaar: het zy genoeg in de wigtigſte daar van te treeden: de verkeering met lieden door beſmettelyke ziektens aangetaſt is eene zeer gemeene, hoewel weinig opgemerkte, bron van miskraamen, of van ziektens in de Vrucht: die beſmettingen zelve, voor welke men niet meer gelooft vatbaar te zyn, om dat men er gemeenlyk niet meer als eens in 't leeven de droevige uitwerkſelen van ondervond, zyn dan niet meer te vreeſen voor de bevrugte vrouw; hebben zy dan daarom alle kragt verloren, om nog een weezen, dat er maar al te vatbaar voor is, te vergiftigen en te ſmooren? Hoe veele voorbeelden van verteerde Vruchten, welkers dood of ten minſte, dat de bloem van haare groenende Jeugd in kwynende benaauwtheden veranderd is, die haar tot het graf vervolgd hebben, men aan haar onvoorzigtige Moeders toeſchryven moet. Ik zou meer dan een voorbeeld kunnen aanvoeren; maar zie er van af, om dat men dezelve in de ſchriften van oude en nieuwe Geneeskundigen en in de Akademiſche verzamelingen genoeg verſpreid vind en zelfs al te veelvuldig aangehaald worden in een groot getal Geneeskundige werken.

De onderwerpen, die ik te behandelen heb, zyn al te veelvuldig, dan dat ik het voorſtel dier gevallen vermeerderen zoude door aanmerkingen, die zeekerlyk niets aan haare weezentlyk-

heid by zetten zouden; langs dit beſtek zal ik werken, in het geheele beloop van dit Boek, op dat ik de paalen my zelven voorgeſchreeven niet te buiten ga en op dat het door desſelfs beknopte inhoud te gemakkelyker in ieders handen komen moge.

Dwaalingen omtrent driften. — Wien is de gevoeligheid van de Vrucht en de aandoenlykheid van het teeder weefſel van zyn zenuw-geſtel onbekend? Die oorzaaken zo eigen aan de Vrucht, ſtellen het maar al te veel aan ſtuipen bloot; die de moeder zomtyds al, zomwerf niet gewaar word; wat zal er eindelyk van worden, indien de moeder by deze oorzaaken zo eigen aan en verbonden met het teeder ſaamenweefſel, nog zo veel vreemde oorzaken voegt, vermeerderd door den ruimen teugel, dien zy aan haare driften viert? de hevige driften verſcheuren of verminken het teder wigt; de langzame doen het kwynend omkomen.

Dwaalingen in de Levensregel — Deze zyn zo halſtarrig en zo gemeen, dat er byna geen menſch is, die er geen opnoemen kan: overdaad in het eeten, misbruik van ſterke dranken, bedorve luſten, welke het verderf in die vogten brengen, waar in het teder vrugtje ſwemt, zig voed en groeijt, daar het wel haaſt in verſtikt zal zyn, of door de gebondenheid dezer ſtoffe, of verteerd door haare ſteekende geaardheid, of verſchroeijt door haare hitte;

te; (*b*) wat uitſtortingen, daar men geen agt op ſchynt te geeven; wat afdryvingen van misgeboortens, met onverſchilligheid behandeld en die nogtans zeer dringende waarſchuwingen zyn, om zig in het vervolg met meer omzigtigheid te gedraagen! Hoe veele miskramen, die op elkandere volgen en daar er ééne van (volgens myn oordeel) genoeg moeſt zyn om de ligtzinnigheid en de veranderlykheid van het minſt nadenkend vrouwtje te bepaalen. Ik ben ooggetuige geweeſt van veele bevallingen van ééne onvolmaakte Vrucht, van ééne miskraam, van ééne bevalling op de gewoone tyd; dog evenwel ongelukkig in dezelfde jonge Vrouw. Na zulke toevallen is nog al het gezag van den Man nauwlyks vermogend genoeg geweeſt om haar door die herhaalde ongelukken redelyk te doen denken; zo dat zy zig aan de maatregelen onderwierp, waar door zy eindelyk Moeder is geworden van een Zoon die

---

(*b*) Niet alleen dat deze buitenſpoorige luſten zulke ſmertelyke toevallen voortbrengen, geduurende het verblyf van de Vrugt in 's moeders lighaam; maar het krenkt ook de Gezondheid na de geboorte: hier om was het te wenſchen, dat men dit vooroordeel eens aflag, namenlyk dat men niet zwanger kan zyn of men moet luſten hebben en die moeten voldaan worden: Dog dit vooroordeel der luſten is van een al te groot gebruik voor welluſtige vrouwtjes, dan dat zy ten voordeele haarer Vrucht zich daar tegen verzetten zouden.

die welgesteld is; het is zeeker, zo oit, behoort men als dan zig aan den Geneesheer te onderwerpen: en ik durve verzekeren dat de aanvang van het Huwelyk voor jonge lieden, zonder ondervinding, de gevaarlykste staat van het geheel leeven is en waar in men zig het meest aan den Arts, zonder eenige wederhoudenheid, overgeven moet: ik voeg er by, dat door deeze voorzigtigheid het getal der Burgeren ontelbaar vermeerderd zou worden.

Dwaalingen in de voorwendselen die men bybrengt om de leevensregel niet te veranderen — Heb ik dan my zelfs gemaakt, zegt eene jonge Vrouw die zig nergens in wil ontzien? is het myn schuld, zo ik zwak ben? Ik ga my nogtans nergens in te buiten: ydle uitvlugten; indien gy zwak zyt kan men u versterken; indien de *Massa* der vogten bedorven is, zyn er middelen om dezelve te verbeeteren en te herstellen in die staat, waar in zy zyn moeten; indien gy zelfs te veel goede humeuren hebt kan men dezelve verminderen zonder iets te benadeelen aan die blos van schoone gezondheid, welke u misleid; zo dat gy uw voorsteld, hoe onmogelyk het is dat iets in of door u, in die droevige gevallen welke u onophoudelyk afmatten, mede oorzaak zoude zyn. Ik beken de ouders zyn niet altyd de schuldige oorzaak van die droevige uitkomsten; daar zyn toevallige oorzaken, die men niet voorzien kan en daar men het slagt-offer van zyn moet; niet-

tegen-

tegenstaande alle de gewoone voorzorgen: daar zyn ook ziektens aan de Vrucht eigen (willen wy zommige schryvers geloven, by welken ik my nogtans niet voegen kan, zo men alleen de *stuipen uitzondert*, dewelke *Hippocrates* als eige aan de vrucht beschryft) daar zyn ook besmettelyke ziektens welken wy gemaklyk begrypen dat de vrucht treffen kunnen; maar indien men het getal van die ziektens vergelykt, met die, eigen of toevallig aan de vrucht, met dat getal dier toevallen die het ondergaat, zo door de kwalykgestelde gezondheid der ouderen, zo door hunne slegte levenswys, door hunne driften als eindelyk door hunne onvoorzigtigheid, dan zal men my gereedelyk toestemmen, dat het laatste getal het eerste oneindig overtreffen moet. Wy zyn er ook door de droevige ervaaring al te veel overreed van en maar al te dikwils nutteloose aanschouwers dier kwaalen, die wy voor gezien hebben en vrugteloos voorspeld, door de onderscheidenste kenteekenen die dezelve aankondigden, en door de geringe buigzaamheid die men betoonde omtrent de waarschuwingen, welke men altyd ondersteld te streng te zyn: Wy hebben zeer dikwils het verdriet om dan geen hulpmiddel te kunnen voorschryven; de treurige voorbeelden, daar van zyn treffende: het is de vrees voor een ogenblik die de ligtvaardigheid wel haast overwint; men vleijd zig altoos, dat men bevoorregt zal zyn in een geval zo onvermydelyk in deeze

omſtandigheden (*c*). Maar laaten wy al eens wat toegeeven: het vruchtje koome zeer gelukkig tot eene volkome dragt en met alle de kenteekenen, welke een levendig ſchepſel geſchikt tot het leeven, aankondigen: hoe veel dwaalingen bedreigen zyn eerſt ontloken leven, zo in het eerſte, tweede, als derde tydperk. De kinderen in het vrye leeven geſteld, zonder het vermoogen om door zig zelven te leeven, vallen ſtraks in handen maar al te dikwils moordadig. Loopen zy geen gevaar de ongelukkige ſlagtoffers van veelerly gevoelens te zyn (*d*). Leevendige weezens zonder de voordeelen van het leeven

(*c*) Ik verwonder my dat de Schryver, by allen deze dwaalingen, niet gevoegt heeft zulke, die men begaat door de Huwlyks-regten te gebruiken geduurende de zwangerheid: niets ſtelt de vrugt aan meer toevallen onderheevig en is een algemeener oorzaak van miskraamen; voornamelyk indien de vrouw van een aandoenlyk en gevoelig geſtel is *Vid. Harris de Morb. acut Infant p.* 12 de Natuur zelfs bekragtigt myne gezegdens, men ziet een wyfje nauwlyks bevrucht of het mannetje heeft er een ſoort van afkeer van, en zal het geenzins dekken; maar in tegendeel zyne driften intoomen, zyn wy dan helaas hier in ſwakker dan de dieren. *Vert.*

(*d*) Het is ongelooflyk, hoe men in een Eeuw zo verlicht als de onze, geen meer agt op zulk een gewigtig ſtuk ſlaat; dewyl het van dat tydſtip afhangt, om het teeder wigtje tot een goed ſtatuur te vormen. De verlichtſte volkeren en wetgeevers hebben altoos gedagt, dat

leeven te genieten! byna geheel en al lydelyk uw oogjens zien niet, of ten minste zeer weinig, uwe ooren vangen niet, uwe spieren hebben het vermogen niet van zich intetrekken en uit te rekken, uwe teedre veezelen zo aandoenlyk, zyn nergens toe in staat dan tot ongeschikte beweegingen en pynelyke aandoeningen: eene moeder, eene min vermoord het kind door het met te veel vlugheid aan te leggen, te laaten zuigen, eer het tot bedaaren is over de onsteltenis eener

zo

de keus der voedsters veel invloed had op het toekomend geluk en ongeluk, op de deugden en ondeugden der kinderen; de Grieken waren van deeze waarneming volkomen overtuigd: de Lacedemoniers noemden de Voedstervrouwen de eerste vormers der helden; zyn wy dan vernuftiger boven hun? worden wy niet alle in den zelfden staat geboren, zonder dat de een meerder geneigtheid tot het goede of kwaade heeft boven den anderen: hangd niet grootelyks van de eerste melk, die wy zuigen, onze goede inborst of; schoon die geaartheid naderhand veranderen kan, gelyk in *Socrates* gebleken is, die met eene allerslegste geaartheid geboren, haar nogtans overwon. Waarom dan geen meer agt gegeven op de vrouwen welke wy de opvoeding van onze kinderen toevertrouwen? Wie slaat er agt op of deeze wulpsch, kwaadaardig, of aan andere slegte zeeden overgegeeven zyn? Men geeft maar blindelings de voorwerpen van onze teederste zorgen aan vrouwen over, die men niet kent: hoe durft gy Moeder dan van uw kind liefde vorderen, daar gy u zelfs van de voornaamste pligt onttrekt. *Vert.*

zo heevige drift (*e*). Ja het zonder omzigtigheid wakker te maken, door het geeftige fchoon aangenaame reuken voor te houden, of te doen inademen; door omhelfingen toe te laaten maar al te gevaarlyk, door zo veele andere middelen, maar al te gemeen in eene zo bedorve eeuw als de onze, door welke die kleine en geheel en al fponsagtige lighaamen zo ligt die vergiftige dampen van de geenen die hen geftaag omringen inzuigen; als kropzwellen, fcheurbutieke kwaalen, ja ziektens die een eerlyk man altyd met fchrik noemt; maar daar de ligtmiffen een fpelletje van maaken; ja kwaalen uit alle kwaalen zamengefteld die elendige geftellen veroorzaken. Dit alles is hedendaags zo gemeen dat men voor die teedre voorwerpen van veelvuldige liefkoofingen geftaag bedugt moet zyn; dewyl de manier en de befchaafdheid ze goedkeuren, fchoon ze door de gezonde reden en de waare tederheid altoos moeften afgekeurd worden.

Dwaa-

(*e*) Niet alleen is het geeven van de borft aan de kinderen na hollende driften zomwerf doodelyk voor de kinderen; maar die ongelukkige fchepfelen draagen er dikwils, gantfch haar leeven lang, de droevige kenteekenen van: zo leeft men by den beroemden van Swieten Comment. Tom. III. p. 403. dat eene min, in woedende gramfchap ontftoken, de onvoorzigtigheid had het kind de borft te geeven, waar op het door de vallende ziekte aangetaft wierd: zulke ongelukkige toevallen vind men maar al te veel by geneeskundige Schryvers. *Vert.*

Dwaalingen in de lugt die zy inademen, en de spys die men hen geeft: in plaats dat dit alles geregelt moest zyn volgens de tederheid der werktuigen, die er gantsch mede doordrongen worden: hoe veel verwaarloosde voorzorgen zyn in dit stuk oorzaak van zo veele bedorve gesteldheden? hoe veele kinderen natuurlyk zwak zyn er de slagoffers niet van; daar sterke gestellen wel haast in een staat van kwyning en zwakheid moeten vervallen door een verzuim van dien aart.

Dwaalingen omtrent de netheid van dit opkomend geslagt: zy willen gewasschen, gereinigt, gewreeven zyn; dan het eene deel dan het andere, dan met dit, dan met wat anders: heeft niet elk volk in die verschillende behandeling zyn eige gewoontens en mag ik er niet byvoegen, dat elk volk ook zyn eige vooroordeelen heeft; dan dringen de modes in, zo nadeelig voor de opvoeding en gezondheid van het menschdom; zonder dat men de kloekmoedigheid heeft om ze te verbannen. Al het geen my de ondervinding dit aangaande geleert heeft, is dat alle uiterstens gevaarlyk zyn: de warmte en koude, voor al de welriekende middelen (*aromatica*) daar men hen de opperhuid mede wil versterken; de sterke zuiverende en insnydende middelen door welke men voorgeeft hen te reinigen; de geestagtige of welriekende die men gebruikt: eindelyk al wat zo eenvoudig niet is als de natuur, is hun schadelyk, naar maaten het er meer of min afwykt: wilde

men

men uitweiden in de dwaalingen, welke men daagelyks in dit ſtuk begaat, waar zou men eindigen: ik vergenoeg my ze aanteſtippen en op het ſterkſt allen gehuwden te verzoeken, in zoortgelyke gevallen voor al niet raad te pleegen met lieden van beſpiegelende, ſtyle kundigheeden, of naar de mode; maar met de zodanigen, die zig voorſtellen, hun plicht beſta alleen in de natuur te gehoorzamen: zulke kunnen hen welmeenend verlichten omtrent de beſte middelen in gebruik; die om hunne redelykheid by gevolg den voorrang verdienen; want het geen een ſterk kind diend, kan een zwak kind doodelyk zyn, en over en weder. Men moet ook letten op de jaargetyden, de lugtſtreeken, de verſcheide geſteltenis van hun huid, het zy wezentlyke het zy toevallige; hunne ziektens; voor al op leerzame en bekwaame baakers; van hoe veel belang is dit ſtuk? Deze maken de figuur als of zy onze raadgevingen met achting aanhooren en naauwlyks hebben wy den rug gedraijd, of alles geſchied naar haare gevoelens, inborſt en opvattingen: een kweekſchool voor oppaſters van kraamvrouwen en kinderen zoude niet minder de aandagt van de Maatſchappy verdienen dan dat der vroetvrouwen; daar zyn nog Staaten genoeg waar dit te veel verzuimt is.

Dwaalingen in de kleeding die men hen aantrekt: de luuren die hen benouwen, klemmen en de ontvouwing van hunne zwakke werk-

tui-

tuigen verhinderen; winzels die hen knellen en hen in de pynbank brengen, of alle hunne werkingen hinderen: men beneemt hen het gebruik der leeden en men is wreed, ontaard en ongevoelig omtrent het kermen dag en nagt, waar by ze om genade bidden, waar aan men evenwel wreedadig geen gehoor verleent: neemt men hun uit de luuren, men laat hen in een anderen pynbank gaan: keurslyven die hen verminken en de vogten van hunne natuurlyke vaten afleiden; (*f*) werktuigen uitgevonden door trouwloze kunſtenaaren, laage vleiers van de pragt en vyanden van de natuur, die zy niet kennen, of welken zy vermeeten met een zotte trotsheid geweld aan te doen: een poſtuur het welk geroemd word, zou nog veel ſchoonder zyn, indien het niet gereegen was geweeſt &c. &c.: zo veele poſtuuren die nu ons medelyden vorderen, zouden dan onze verwondering gaande maa-

(*f*) Het baakeren is geenzins verzonnen om het mismaakt Poſtuur daar door in volmaaktheid te brengen, zo als men het thands begrypt, maar om de kinderen te beletten haare teedere leeden door eene aanhoudende wryving te kwetzen, en het zoude onze berisping niet verdienen, indien het aan zyne inſtelling voldeed; maar gelyk in alle waereldſche zaken, is het tot een kwaad gebruik overgegaan; daar men die arme ſchepſelen grootelyks meede benadeeld, ja zoude men het niet als een der oorzaken van de lammigheid, daar zommige kinderen hier te land aan onderworpen zyn, kunnen aanmer-

maaken buiten alle die uitvindingen, die nergens toe dienen dan om hen te verminken; dit kind is verſwikt, mismaakt, verminkt; men moest er nogtans hulp voor zoeken, hier in ſtemme ik met u overeen, zelfs zo ſpoedig als mogelyk is; dog wel aan! trek dat dodelyke keurslyf uit, 't welke de maag drukt, de weeke eindens van de ribbens indrukt, dat er de binzels van verkragt, dat de ſpieren worgt en dus de voedzame zappen afleid.

Mogelyk heeft de natuur nog kragt genoeg om het van zelfs te herſtellen; laat haar de zorg over en neemt alleen die van eene goede leevenswys op u; hoe lang zullen de onbeſchaafde volkeren, gelukkig om dat zy tot heden toe onze wreedheid in dat ſtuk niet gekent hebben, ons vergeefſche leſſen in zo een gewigtig ſtuk geeven? hun geroep moeſt daarom overtuigend

---

ken: immers de beroemde Heer van Swieten L. C. T. III. 1060. p. 554 merkt aan, dat de keurslyven de vrye beweging van de ſpieren belettende, dezelven zo verdooven, dat zy onbekwaam worden tot de beweging: heeft dit plaats omtrent een werktuig dat alleenlyk een gedeelte van het lighaam bekleed, dat op meer volwaſſe lighaamen haar vermogen oeffent; wat moeten dan de ſterk toegetrokke ſwagtels niet doen, die men gebruikt om die arme ſchepſels te boeijen, en als Egiptiſche mumien te ſwagtelen, waar door de ademhaling en de kronkelende beweging van de ingewanden belet word. *Vert.*

gend zyn, vermids zy door de gelukkigste ondervinding ondersteund word; waar vind men over het geheel schoone en sterke mannen? waar vind men vrouwen van eene welgemaakte en voordeelige gestalte? Is het niet by die volkren die van geene luuren en windsels wisten, of die er ongelukkig aan verslaafd, de wysheid gehad hebben dezelve te verbannen. Welk een aantal verstandige Lieden veronagtzamen thands de kousen en schoenen tot eene zeekere ouderdom, en beveiligen alleen de voetzool tegens de koude door sokken.

Dwaalingen in de rust die men hun vergunt. De kinderen leggen geboeit te versmagten in de veeren begraaven, het aangezigt verborgen onder een deeken: is de Natuur dan wel in staat het uittehouden tegen zulke wrede middelen die men gebruikt om haar uittedoven.

Wanneer zal men die kleine schaapjes in vryheid laaten in een lugtig bed? Zy schreeuwen, om dat zy in de boeijen zyn; zy smooren er in, zy bidden om het leeven en gy weigert het hun: om ze te bedaaren en te stillen ontroert gy hunne hersenen, gy maakt hen dronken, door nagt en dag te wiegen en niet tegenstaande dit, laten zy zig nog genoeg hooren; dan behandeld gy hen op 't ruwste, gy laat hen springen en na hen het hoofd ontstelt te hebben, zo keert gy de order van de beweeging der ingewanden nog ten onderste boven en leid, dus den

invloed van het zenuwvogt af; hier van komen ook die braakingen en ſtuipen; dikwils verminkt gy ze zelvs: Hoe veele geboggelden en manken die zulks nooit zouden geweeſt zyn; indien hunne teedre natuur zo wel in den ſlaap als in het waaken vry geweeſt waare: de ſlaap die hen zo nodig is word onophoudelyk geſtoort, het gaat met hun als met den zieken, wien wy het gewoel en de bezoeken van vrienden verbieden; hoe zeldzaam werden wy hier in gehoorzaamd: zy moeten dan op een klein beddeke gelegt worden, onverſchillig waar van gemaakt, mids maar van geen veederen, daar zy zig niet ſtooten kunnen, daar zy eindelyk in vryheid zyn; men moet dit zo plaatſen dat zy op niets ſtaroogen kunnen, vooral niet op iets blinkends of lichtend; zy zyn vatbaar voor alle die indrukſelen: het geraas, het licht, de ſchielyke verandering van licht; dat alles verſchrikt hen en kan hen verwarren.

Dwaalingen in hunne ſpyzen. Veele zyn beroofd van die, tot welke de natuur hun een geheiligd regt gegeven heeft; men vertreed dit zonder ongeruſtheid en zonder wroegingen; dit misbruik is eene zo algemeene gewoonte geworden, dat het byna ſchandelyk zoude zyn dit te willen aantaſten: de ſtraf nogtans volgt maar al te dikwils ſpoedig op de ſpotternyen, die men de gewoonte heeft daar over te maken. De melk van de moeders en minnens is de allerbekwaam-

ſte ſtof om alderhande veranderingen te ondergaan; zo door de uitvloeiſels van vreemde lighaamen; als door de natuurlyke ſpys-verteering en de driften van de Ziel.

Hoe veele ziektens die noodzakelyk vloeijen uit eene ſpyze, welkers deugd van zeer veele natuurlyke en toevallige oorzaken afhangt; de melk der dieren is minder aan die verandering onderheevig; maar zy hebben ook gedugte oogenblikken, waar in hun melk gevaarlyk is; want behalven de noodzakelyke drift hun van den Schepper tot de vermeerdering van hun ſoort gegeven, twyffelt niemand er aan, of er zyn nog daar en boven andere toevallige en zeer ſterke: (g) gelukkig die beweldaadigde kinderen door gezonde, ſterke, vrouwen gevoed, zonder aanmerkelyke driften, die zulk een ſterk voedzel

(g) Hierom is het ook dat de Hr. Harris in zyn verhandeling de *Morb: acut: infaut:* het byſlaapen geduurende het zuigen verbood. om dat de melk hier door eene merkelyke verandering ondergaat en niet dan een ſlegt voedſel verſchaffen kan; daar by worden door deeze drift de vogten na andere deelen afgeleid en het zog vermindert: hier om bekomt het kind geen voedzel genoeg en het geen het nog heeft, veranderd door de hollende driften in een vergiftigt voedzel, dat terſtond zyne ſappen verderft; want de minſte ongeſteldheid in 's moeders lighaam gaat tot het kind over; gelyk ik te vooren al opgemerkt heb en het geen my de ondervinding ook geleerd heeft in een kind dat zyne moeder in eene ligte

zel verdragen kunnen! (*h*) want het verdiend opmerking, dat al te teedere kinderen er door omkoomen: alles heeft invloed in dit opzigt en de dwaalingen worden het meeste gebooren uit de verschillende omstandigheden, die veel voorzorgen vereischen; schoon men er zelden werk van maakt: dewyl dan de melk des moeders een voedzel is geschikt en door de natuur zelfs bereid voor het kind en des kundigen opgemerkt hebben dat die melk, hoewel minder goed dan die van eene andere vrouw, nogtans voordeeliger is, ten minste over het algemeen; zoude het dan niet beter zyn voor dat kind er van beroofd te blyven, dan de gevaaren van het vreemde zog te ondergaan? gewis daar zyn zelfs gevallen en wel in grooter getal dan men meent, waarin men beter zoude doen om hen terstond aan eene spyze van water en brood te gewennen; daar zyn zeekere kinderen voor welken geen an-

ziekte; zuigende, aangetast wierd door de vallende ziekte daar het van geneezen wierd drie jaaren naderhand door middel van eene Fonternel op den arm. *Vert.*

(*h*) De zog is zomtyds een al te sterk voedzel voor zwakke kinderen, het veroorzaakt het zuur, kaasagtige verzaamelingen in de eerste weegen, die wel haast door buikpynen en stuipen, heevige koortsen gevolgt worden, toevallen die na het teeder schepsel lang gepynigt te hebben het in het graf sleepen. *Vert.*

ander leevens ouderhoud overſchiet; zo by voorbeeld die van vrouwen gebooren, door langwylige ziektens, ſcheurbuik &c. aangetaſt zyn: het ſchynt my toe dat zulks meer aandagt verdiende: hunne ſchynbaare gezondheid, als zy ter waereld koomen wil de weezentlyke kwaalen van de moeder trotſeeren, maar dat kind van zo eene goede hoop is al ras het ſlagt-offer.

Dwaalingen omtrent den tyd zo wel, als de maat van hun voedzel. Men verſtikt ze door al te veel melk of pap, in weerwil van hun gekreis en de pogingen, die zy doen, om het van hun af te ſtoten; men komt daar ieder uur weder mede aan en het is iets vreemds, dat, daar de meeſte kinderen langs eene van deze tweederly wyze behandeld worden, er nog één gevonden word, dit misbruyk weerſtaand. De natuur heeft hen op de waereld gebragt; maar ik geloof in der daad, dat de Heer der natuur onophoudelyk nieuwe wonderen doet, om hun zwakke leeven tegens zo veele vervolgers te verdeedigen. Noem my eenen ſterk-geſtelden man, die door de overdaad en het zo dikwerf herhaald voedzel in kort zyn maag niet bederven zoude? Men ontmoet Moeders, Voedſters, Baakers, nog niet voldaan met de kinderen op te proppen naar haar welgevallen; zy willen, nog daarenboven de wreedheid hebben hen wakker te maaken, om ze op nieuws weder op te vullen, welke zotheid is het voortewenden,

 dat

dat een teedere maag, welkers bekleedzels, nog zo teder, onnatuurlyk gerekt, gescheurd, verlamd konnen worden, zig aan eene Leevenswys kan overgeven, onder welke de allersterkste maag bezwyken zoude.

Dwaalingen in de veranderingen van het voedzel, het welk hunne verschillende jaaren vereischen. Men houd of het gebruik van de melk te lang aan, of men speent ze te vroeg; men laat hen al te schielyk en zonder voorbereiding van het eene zoort van voedzel tot het andere overgaan: men gebruikt geene omzigtigheid, nog omtrent hun gestel, nog omtrent hun toestand op dien tyd, nog omtrent de nieuwe lucht, die zy gaan inademen, nog omtrent de lieden, aan wier zorgen zy nu overgegeeven zullen worden: Wat was hier niet aan te merken, waarvan ik my egter speenen moet, op dat ik geen uitvoerig werk schryven zoude; daar dog die geene, welke zulke werken het meest nodig zouden hebben, de moeite niet zouden gelieven te neemen van het te doorbladeren. Men vind dog overal bekwaame Geneesheeren, die in die misslaagen licht geeven kunnen, en juist in de plaatzen, daar men 'er geen vind, heerschen ook die dwaalingen niet. Ja eene boerin verstaat haar les beeter, omtrent al dat geen wat het welzyn van haar kind vorderd, dan de verstandigste Stads-Vrouwen; haar melk gekloft, afgescheiden door den arbeid, is nog te dik nog te overvloedig,

en

en dus gefchikter, en zy zal niet eens verlangen er zig van te ontlaften: dat de borften al te zeer beladen zyn, is het gewoon gevolg van al te voedzaame fpyzen (*i*).

Dwaalingen in de zindelykheid omtrent hen in acht te neemen, en de tyden, waar in men hen voornamentlyk beweeging verfchaffen moet. Ei hoe weent het kind! Hoe woelt het! wafcht het, reinigt het, doet het fchoone luuren aan en gy zult het wel haaft ftillen, maar men verkieft liever het eigen gemak dan dat van het kind; men voorwaarlooft de verfchoning; daar deszelfs klagten, zyne nooddruft bewyzen; of men verfchoont het weder zonder noodzakelykheid en in oogenblikken, waar in hen de ruft het befte dienen zoude: voor al voor en na het eeten, wanneer het van veel belang is het niet te ftoren.

Dwaalingen in de middelen om hen te vervrolyken; men laat hen verfchriklyk fpringen, men fchreeuwt,

(*i*) Eene Stads-Vrouw kan de dikheid en de overvloed van haar zog voorkomen, zo zy zig maar van alle te fterk voedende fpyzen wagte; voor al van het veelvuldig gebruik van wyn en fterke dranken; dewyl die, zo ze met de melk vermengd worden, aan deze eene koortsagtige beweging mede deelen, die wel haaft tot het kind overflaat en dikwils eene heete koorts voortbrengt; een al te fterk gebruik van wateragtige dranken aan den anderen kant maakt de zog vloeibaar en veroorzaakt, zonder waarlyk te voeden, winden en buikpynen. *Vert.*

ſchreeuwt, men zingt, men maaktze vervaart door belachlyke en laffe gebaarden; men kittelt ze om ze tot lachen aan te zetten: de moeder of de zotte min van dat ſpel vermoeid, geeft het in de handen van andere zottinnen, die het ſpel op nieuw beginnen; men vertoont hun duizend dingen boven het bereik van hun gezigt, een middel, geſchikt om er voor altoos de regte wederkaatſingen van te vervalſchen. Ik verbeelde my dikwils, als ik het teedere wicht van de eene hand in de andere zie overgaan, een jong hondje te zien tot een ſpeelpop aan een hoop kinderen overgegeeven, die, het kwynende doen ſterven, door het te zollen, te liefkooſen en te plaagen.

Door deze overbluffende middelen kan men de kinderen niet vervrolyken, nog veel minder zal men ze daar door in bedaaren brengen; men verdooft ze zonder ze te ſtillen; want zo ras hunne kleine zintuigen een weinig tot zig zelfs gekomen zyn, beginnen zy weder harder dan te vooren te ſchreeuwen; dan neemen andere eindelyk hunne toevlugt tot ſlaapmiddelen om ze te doen ruſten; Dit wreed middel is nog maar al te veel in gebruik; mogt men ten minſte gelooven, dat het watertje van ſlaapbollen alleen hen op zyn beſt genomen, ſtuypen veroorzaakt, ja hun dikwils daar van gevende, kan vergeven.

Dwaalingen door hen al te driftig te willen wennen aan het gebruik van hunne leedematen;

wil

wil men veeltyds niet, dat een kind loopt, eer het beenen heeft, om zig te onderfteunen; dan komt men het te hulp met lybanden; welkers kwaade uitwerkingen de volgende zyn; de wervelbeenderen worden gedrukt, de ruggraat gedraait; de fchouders ryzen; de ingewanden worden zaamen gedrukt; van daar zo veele weezenlyke, of nog toekomftige ziektens, die men toevallen, ongelukken noemt; maar in der daad noodzakelyke gevolgen zyn van vrywillige oorzaaken in de Ouders, in de Voedfter-Vrouwen, Baakers, ftyf hoofdig in haare inbeeldingen, heftig in haare vooroordeelen en volftrekt onbekwaam, reede, te verftaan.

Dwaalingen in de behandeling hunner ziektens. De grootfte is zig optedringen, dat zy geen geneesmeefter behoeven; men geeft zig over aan Kinder-kwakzalvers, wier middelen fomtyds helpen; maar meeft al doodelyk zyn. Daar er nogtans geen leeftyd is, welk meer opmerking, kennis, onderving vereifcht, zo wel in 't nagaan der ziektens, als om dezelve voor te komen. Ik kan niet nalaten het gedrag van zommige kundige menfchen te pryzen, die daagelyks het bezoek van den Arts, voor hunne kinderen, gezond of ziek, vorderen: die onkoften voor lieden van vermogen, is zonder teegenfpraak de verftandigfte en de noodzakelykfte: eene geruftheid in der daad voor regtgeaarde ouders zig te kunnen verlaten op de waakzaamheid van

een' kundig man, ten nutte van de liefste voorwerpen hunner tederheid! Het zuur in de eerste weegen en in de vogten zyn de gemeenste oorzaken hunner ongesteldheden (*k*), deze door *Hippocrates* alreede beweerd, door de *Sydenhams* en *Boerhavens* gestaaft; durft men naauwlyks niet met gevoeglykheid aanvoeren, zedert dat eenige Schryvers, die alle zeker verdiensten hebben, voorgewend hebben, door eene scheikundige ontwikkeling te kunnen bewyzen, dat de zuuren der vogten maar ingebeeld zyn: zy zyn het waarlyk in de scheikundige ontleeding; dog zy zyn maar al te weezentlyk in de vogten van swakke menschen en voornaamentlyk van kinderen, zy kondigen haar zuur zodanig somwerf aan, dat er de reuk door besmet word; hunne adem ontdekt zelfs, dat zy in hunne maag heerschen, ja het sweet bewyst de algemeenheid van het zelve in de vogten. Het is meer dan tyd, dat de inbeeldingen plaats voor de gezonde reeden maaken; voor al in zaaken, die de ondervinding zo tastbaar maakt: men kan byna alle kinderen geneezen door eene ge-

(*k*) De meer aangehaalde Harris. l. c. p. 5. was er zo van overtuigt, dat hy zig niet ontzag op 't sterkste zyne gedagte te uiten, wanneer hy de oorspronk der toevallen in de kinderen aan het zuur als de wezentlyke vader toeschryft. *Vert.*

geregelde Leevenswys, en een verſtandig mengſel van opſlorpende en ſeepagtige middelen, welke door haare zagte werking, de zuuren verbeetert, zonder de zenuwen der ingewanden te ontruſten; Byna alle hunne ziektens, de langduurige uitgezondert, worden door deze twee middelen geneezen of voorgekoomen. Waarom dan niet openhartig toegeſtemt, dat meeſt alle hunne ziektens, uit het zuur ontſtaan. Ik beken, dat het grootſte getal der geenen, die dezelve behandelen, er van overtuigt ſchynen; maar zy gebruiken ſlegte, of kragtloze middelen; de opſlorpende middelen, die men gewoonlyk geeft, verbeeteren de zuuren weinig, en blyven in eenen klomp in de maag; dus doen zy weinig werking op de tweede verteering en op de gal: de vlugge loogzouten, die voor altoos uit de Artzeny-winkel van kinderen, moeſten gebannen zyn, kronkelen en trekken de ingewanden te ſamen, en volmaaken by gevolg de verſtopping, welkers genezing de voornaame zaak was; eindelyk maakt men hunne tandwording moeijelyk, door die pragtige bellen, die het tandvleeſch zo wel verharden, als de kriſtallen, of buiten dat uitwerken, dat zy de ſlym en maag vogten bederven: zulks is zeker 't gevolg van het gebruik der bellen en ſpeelgoed van metaal, altoos uit een mengzel beſtaande, ongevoeliglyk hun vergift aan het kind, dat er mede ſpeelen moet, mede deelende:

uit

uit al het gezegde kan men opmaaken, hoe veel dwaalingen een kind ontworstelen moet, eer het tot die jaaren komt, dat het loopen kan en dat zyn tanden de kragt hebben de spyzen te maalen; dan word de gulzigheid het gebrek der kinderen, hunne lusten en hunne eigenzinnigheeden zyn dan hunne beulen; men haast zig er aan te voldoen, snoeperijen, banket, gebak van allerhande soorten, welke zyn eetlust, en zyne kleine driften aansetten, zyn maag overlaaden; dan volgen weigeringen niet minder op elkander komende, dan de vorige zotte toegeevingen, deze maaken hen nu boosaartig of ten minste bedroeven ze: verwyfde opvoeding, in welke zy niet kunnen groeijen nog tot eenige sterkte komen! Alle die vooroordeelen over de opvoeding houden nog stand over het algemeen; ja omtrent elke zaak in 't byzonder, schoon byna een ieder toestemt, dat het vooroordeelen zyn; ja wilde men volkomen overtuigt zyn, hoe zeer het bestendig welzyn van de ziel, niet minder dan van het lighaam, volstrekt afhangt van eene goede reegel in de spyze en regte lyding van de niet natuurlyke zaaken (*l*), dan denke ik, dat de algemeene drift, die een ieder heeft om zyne kin-

(*l*) *Melior reddetur anima recto diætæ usu Hippocr.* Lib. I. de diæt. §. 34. aan het einde van dezelfde afdeeling, *si sanum fuerit corpus animi temperamentum sapiens existit.*

kinderen tot braven lieden te zien opgroeijen, kragtiger zyn zal dan alle de dwaalingen, waar aan hunne opvoeding nu onderworpen is; het is evenwel waar, ten minſte over het algemeen, dat de indrukſelen in de kindsheid ontfangen, en tot zeekere ouderdom bewaard, beſliſſen, of wy voor de waereld goed of ſlegt zullen zyn, vlug of traag, dom of verſtandig, nuttig aan de maatſchappy, of tot eenen laſt, dit alles word eerſt door de ſpyzen gevormd en door de goede of verkeerde opvoeding verſterkt; zo dat de ouders, die zekere hen verneederende ongelukken ondergaan, daar over bitter klaagende, alleen zig zelfs beſchuldigen moeten: geen noodlot is het, aan wien zy het te danken hebben; het is aan de verſcheidenheid, de overvloed van het verhittende ſoort van ſpyzen, welke het bloed en de zeeden van dat kind verdorven heeft: het is de verkeerde liefde, het kwaad voorbeeld, de goedkeuring op hunne geeſtige ſtoutigheeden, de liefde tot de pragt en den overdaad zo aangepreeſen, de behoeftige eerbaarheid zo verneedert en veragt; dat, ja dit alles is het, het welk het kind gulzig, lekker, gevaarlyk voor de maatſchappy, verkwiſtend, waanwys, trots, hardnekkig, laag in het ongeluk gemaakt heeft; ja in ſtaat om de ſnoodſte handgreepen te gebruiken, tot herſtel van zyn ſlegt fortuyn, waar over een eerlyk man voor een oogenblik wel ontroeren kan, maar waar onder hy niet beſwyken zal;

By

By deze Schets van overdenkingen over de gevolgen van de eerfte voeding der kinderen, ja van hunne opvoeding, zullen brave ouders immers bedugt worden voor het geringfte verzuim, het welk men in deze zaak begaan kan (*m*); De kindsheid is gelyk aan het wafch, dat alle gedaantens aanneemt, en aan den Diamant, die dezelve eens ontfangen, geftaag behoud: maak nu zelve het befluit op.

Maar de vraag is, hoe de kinderen fterk en deugdzaam te maaken; zonder gezondheid zyn zy ongelukkig en onnut, fterk zonder deugd, zyn zy wilde dieren; al het geen tot bevordering van de gezondheid diend, bereid ook in de eerfte plaats het gemoed tot deugd: gaan wy dan de dwaalingen na, die deze natuurlyke bron aantaften, waar door de Zedekundige zo veellyden moet, hoe ligt doed de teedere jeugdige opvoeding overhellen tot de verwyftheid, zelfs onder weldenkende lieden, word alles helaas aangelegt om dezelve te begunftigen, ja voedzel te geven; van daar die bezorgdheeden om de kinderen voor de

(*m*) Dat de natuurlyke ftaat der menfchen zeer veel invloed heeft op de zedelyke, is onwederfpreekelyk. Indien men de verfchillende inborften befchouwt, na mate van de verfchillende gefteltheden, zo zal men het ras gelooven. *Hippocrates* was er alreets zo van overtuigt, dat hy begeerde de kinderen van eene kwaade inborft tot hem te brengen, op dat hy ze genaze. *Vert*.

de schadelyke aandoeningen van de lugt te bevryden, van ze te dekken of te ontbloten overeenkomstig het heerschende jaargety; van daar ze dag en nagt te verwarmen en door middelen, die alleen voor ziekelyke behoorden te dienen; men maakt hen zo gevoelig voor de veranderingen der lugt, dat men (om zo te spreeken) genoodzaakt is hen een groot gedeelte van het jaar te ontrekken aan een element, zo noodig voor eene goede gezondheid; in zyn aldergrootste woede niet schadelyk, dan alleen voor die geenen die gewoon zyn het te vieren: De Lacedemoniers bleven welvaarende in het midden van het ys en de sneeuw, zonder ander dekzel dan dat de eerbaarheid vordert; ten zelfden tyd wanneer een verwyfde Griek, bedekt met pels, de ligste koude niet zoude hebben durven uitstaan; Een Maltheeser verdraagt bloodshoofds de brandende hitte van de zon; terwyl wy in het koelste vertrek, op zommige daagen van onze gematigste zomers, met moeite adem haalen. Dit onderscheid onstaat enkel uit de gewoonte; de soldaat, die geduurende veertig jaar den Oorlog bygewoont heeft, moest allerlei weêr en lugtsgesteldheden en nog veel meer ongemakken, daar het gros van het menschdom zig voor heeft kunnen wagten, uitstaan. Nu verlaat hy den dienst op zyn sestigste jaar, maar heeft nog twintig jaaren en meer het genot van eene vaste ouderdom. Er zyn geene steeden, of wy zullen er

zulke

zulke voorbeelden vinden, zo kragtig om ons aan te zetten tot een gehard en werkzaam leeven zig te gewennen.

Een ieder moet zonder tegenſpraak de gewoonte van zyn land volgen met betrekking tot de kleder-dragt; maar zulks ſtrekt zig niet uit tot de ſtoffaaje en het getal: — hoe minder gy dat kind dekt, hoe meer gy het tot zyne natuurlyken ſtaat brengt, dat is niet gekleed te zyn. Volgens zeker wysgeer, hebben alle de ſchepzelen van hunnen *Maaker* de kleedingen bekomen, die hen paſſen; aan de menſchen zo wel, als aan zo veele andere dieren heeft Hy de huid gegeven; aan anderen ſchilpen, aan de boomen baſten &c., deze gedagte is keurig; maar de toepasſing is een weinig al te ſterk; wyl van alle de weezens de menſch de eenigſte is, die uit de natuurlyke ſtaat gevallen is (*n*) Zyn toeſtand is verneederend en droevig. Wy moeten er ons nogtans aan onderwerpen en om er ons te beter in te vertrooſten, moeten wy zo veel als mo-

(*n*) Men moet dit zo opvatten, dat de Schryver hier in natuurkundig ſpreekt; nogtans is de menſch geenzints uit zyn eerſte ſtaat gevallen, om dat hy zig kleed, ſchoon de natuur hem gevormd heeft met een huid, is het nogtans zo een niet, als dien der dieren, die hen beſchut tegen alle de aandoeningen van de lugt: het ſtrookt zeer wel met de reeden kleederen te draagen, dog alleen

mogelyk is, dan zullen wy al ras ontdekken dat wy de dunste kleeding verdragen kunnen. Letten wy maar met aandagt 1° hoe veel Menschen, van gelyke beweging met ons, byna zonder kleederen in minder gematigdde lugtstreeken leeven. 2° Hoe wy aan de strafheeden van het jaargetyde de gevoelligste deelen van ons lighaam, die, waar de vogten met de meeste moeyte in omloopen, bloodstellen. Onze Salet-jonkers gaan in wind en reegen zonder hoed; onze Salet-juffertjes, zonder ander dekzel als haar haairen, en eene gaase doek om den hals, die dezelve eer bedekt, dan van de lugt bevryd: Gaat zy niet met den arm ten naasten by blood, de handschoen uitgezondert, die evenwel doorschynende genoeg is om 'er de schoonheid en het maakzel van te laten zien, of om 'er behendiglyk de gebreeken van te bedekken; een schoeisel niet geschikt, om de beenen of zelfs de voeten voor de koude te bevryden.

Eindelyk is het postuur niet voordeelig, of begint het al te lyvig te worden; dan zal een hembd en de dikte van zyde stoffe genoeg zyn voor

alleen tot dekking. Zie hier over de meergeroemde Harris l. c. p. 13. en hier uit blykt de Voorzienigheid, die aan de dieren ontbloot van reeden alles gegeeven heeft wat hen noodig was; daar in tegendeel de mensch er zyne reeden toe moet gebruiken.

voor die zwakke en teedere vrouw, welkers vertrekken alle beschermd en gestookt zyn tot stikkens toe; waar in zy zelfs drie vierde van haar leeven in begraaven is, swoegende onder het bond of in de veederen gedompelt: niets beter kan ik opgeeven van de Jonkertjes, die trouwe naebootzers van alle de swakheeden der vrouwen, zonder één van haare deugden overteneemen: de voorbeelden, die wy dagelyks voor oogen zien, moeten ons meer treffen, dan die welke wy van de vreemde natiën ontleenen; schoon ik door het voorbeeld van de wilde volkeren mynen evenmensch wel mogt aanraaden, om zig aan de lugt te gewennen, en deszelfs ongestadigheeden en guurigheeden minder te vreezen. *Cesar*, de Keizer *Severus*, *Hannibal*, gingen in het slegt weer met armen, borst en hoofd bloot. Ik heb onze Officieren die groote Helden zien nabootzen; dit zou ik dan een ieder raaden zig zo te kleeden, gelyk men het in de *Assemblées* en aan de Hoven gewoon is; daar is het hoofd ontdekt, en het postuur bevryd van alle de kleederen, die het te lyvig maken. Indien men zig te huis op de zelfde wyze kleede en ver van het vuur af bleef, hoe veele verkouwdheden, zinkingen; hoe veele toevallen zouden uit de lyst van de menschelyke ongemakken uitgewist worden. Maar dit is een geluk, dat men zo spoedig niet verwagten moet.

Ik ken eene aanzienelyke Dame van 87. jaaren,

ren, die zig nooit gebroeit heeft, nooijt verwarmende kleederen gedragen, dog haare kinderen in de warmte en in het bond opgebragt heeft: juist daar door heeft zy hen ontrooft de erffenis van haare schoone gezondheid, van veel meer waarde dan alle de rykdommen, die zy hen nalaaten zal. Eene andere, weinig gevoelig voor de grootste koude, en die in Augustus en January dezelve kleederen draagt, zoude haare kinderen met zoortgelyke teerheid opgebragt hebben, zo myne raadgevingen het voorregt niet hadden gehad by haer ingang te vinden. Wat zullen dan die vaders en moeders doen, die door eene bedriegelyke ondervinding overtuigt zyn, dat men het hoofd en voeten wel gedekt, maar het ligchaam drie dubbeld gedekt moeten hebben; als zelfs die geen, die de goede uitwerkingen van een teegengesteld gedrag ondervonden hebben, met zo veel verblinding als hoofdigheid in de eigenste misslaagen vervallen.

Dwaalingen in het eeten. De kinderen hebben ten dezen aanzien veele gebreeken, die zig gelykelyk teegen hun wasdom, en by gevolg teegen een goed humeur aankanten; zy zyn gulzig en lekker; zy eeten al te schielyk, en hier door voeden zy zig niet; zy eeten verscheide soort te gelyk en dikwils zonder eetlust; alleen aangezet door de lekkernyen, van daar alle de ziektens, die hen tot de manbaare jaaren vervolgen, en zelfs naderhand; men moet, zegt

men, ze gewennen om alles te eeten; zulks is waar; maar het een na het ander; zo het in eene maaltyd moet zyn maakt dit *alles* hen ziek. Men maakt ze zeker vatbaar voor ziektens, zomtyds doodelyk: ſtof genoeg tot wigtige overdenkingen voor verſtandige ouders; want er zyn dwaaſe genoeg, die zig niet beeteren; zelfs niet op het verlies van hun geheel huisgezin: het jongſt geboore vertrooſt ze weder voor weinige jaaren; wanneer het ook ſterft, als een ſlagtoffer van dezelfde dwaalingen: Ik ſpreek volgens de bevinding. Hun drank is niet beter geſchikt; het warme water, dat hunne ſpys-verteeringen verſlapt, gegiſte dranken, die hunne veeſelen doen ſchroeijen en de weeklykheid in de ingewanden veroorzaken.

Dwaalingen in hunne oeffeningen. Men moeſt ze hun voor de maaltyd vergunnen en als hunne maag vol is integendeel hen laaten ruſten, dog op eene vrolyke en aangenaame wyze; gebeurd niet gantſch het teegendeel; uit de handen van de Meeſters gaan zy over tot het middagmaal met een hoofd vermoeid door ſtugheid en vreeze: ongelukkige geſteldheid om de ſpys te verteeren! Van het middagmaal, ſpoeden zy zig naar de onderſcheide ſpelen, die al te forſch zyn, en bygevolg nadeelig wegens de al te ſterke doorwaasſeming, daarop te ſchielyk geſtuit; waarom zy by de geſtoorde verteering veel moeite heeft zig te herſtellen; maar nog meer door de

de kleine driften, die de ziel beſtormen, en altoos gevolgen zyn van den dwang, waar onder zy gehouden worden, en wel onder het oog van een meeſter die of hen geſtaag liefkooſt of bedrygt.

Dwaalingen omtrent den ſlaap. Men laat ze of waaken, als zy te bed moeſten zyn, of men ſtoort hunne ruſt, als zy behoorden te ſlapen, of men vergunt hun een' tweeden ſlaap, welke de goede uitwerking van den eerſten vernietigt in de eerſte nam de natuur het geen haar toekwam; maar de overtollige ſchaad hen. Ik zag gaarne, dat men hen 10. uuren ruſt gaf tot de jaaren van meer onderſcheid toe; minder ontruſt ze, meer maakt hen vadzig.

Dwaalingen in de zeedelyke opvoeding. Men zoude hunne ziel wel eerder willen vormen dan het lighaam. Weet men dan niet, dat nooit zig de eerſte vertoont zonder het andere te onderdrukken. Een jonge van veertien jaar, die kan leeſen, ſchryven, eenige taalen ſpreeken, alleen door het geſtaag ſpreeken geleerd, heeft zyn tyd wel gebruikt; ſtel hem dan aan de geleerde taalen, aan de afgetrokkene weetenſchappen, aan het geen men kundigheeden noemt, waar door wy in de waereld aanzien verkrygen; hy zal er meer in twee jaar, in vorderen dan een ander in twaalf; want zo men hem opgebragt heeft tot zyn veertiende jaar, alleen met geſtage oeffening van zyn' geeſt, zonder be-

dwang, zo zal hy eene verwonderenswaardige bekwaamheid tot de wetenſchappen bekomen, voornamenlyk tot die geene, waar in hy ſmaak hebbe; want zyn ſmaak zal ze hem doen vatten, en de drift zal hem te ligter die hinderniſſen doen overwinnen, welke de meeſten onoverwinnelyk voorkomen zouden. Wat zal er vervolgens gebeuren, de groei, de kragten van het lighaam zullen door de hooge vlucht van den geeſt niet vertraagt worden, om dat die inſpanning natuurlyk zyn zal, en voor de ziel een tydverdryf, geen arbeid. Laaten wy er uit eige ondervinding over oordeelen. Ik oeffene my zes uuren agter een, zonder my te vermoeijen, mids het over een ſtof zy my aangenaam; een half uur in onaangenaame ſtudie, vermoeit my het lighaam, en ontſtelt mynen geeſt dikwils voor den gantſchen dag. Maar veelen lieden zouden hunne reekening niet by deeze opvoeding vinden, men bepaalt den ſtaat van een menſch van zyn moeders buik af. Nauwelyks is hy gebooren, of al de dryfveeren ſpannen al tot dat oogmerk te zamen, goed of kwaad, willens of onwillens, moet er het kind toe koomen: Dit is de eenigſte en ongelukkige oorzaak, waarom zo veele bedieningen middelmatig of ſlegt waargenomen worden: Daar is geen menſch, aan wien de natuur niet eene byzondere gaaf geſchonken heeft. Maar hoe weinig zyn er, aan wien het vergunt word deze gaaf van de

natuur

natuur te laaten gelden? besluiten wy dan nogmaals uit het geen ik zo even gezegt hebbe, dat de kinderen veele vyanden te overwinnen hebben, voor dat zy tot jaaren van onderscheid koomen, zelfs het drie vierde deel is 'er het slagt-offer van. Dit is eene droevige waarheid, die geen bewys meer nodig heeft; wanneer zal men er aanmerkelyke gevolgen van trekken voor het welzyn en het behoud van het menschdom? Men maakt er geen werk genoeg van, en men merkt niet op dat het geslagt dagelyks vermindert. Het zyn sprookjes, voerde my onlangs iemand te gemoet, elk zyn wezentlyke deel in dit leeven, is in de natuur, die altyd de zelfde is, bepaalt. Laat ons de vooronderstelling toestaan. Maar die maat welke wy aftrekken door onze eige schuld in ons geslagt, kan zelfs onder de kruipende dieren, die ons verslinden, verdeeld worden, en evenwel nog altyd wezentlyk dezelfde zyn in de natuur, zonder dat 'er onder de menschen zo veel leeven is als er kon en moest zyn.

Laaten wy daarenboven besluiten, dat de dwaalingen, dewelke men in de zedelyke opvoeding begaat, schadelyker zyn voor de gezondheid, dan die van de natuurlyke; het is zeer verwonderens-waardig, dat de meeste ouders er zig zo weinig mede ophouden. Waarom zo veel vermoejingen in uwe oude dagen om rykdommen op het hoofd van dat geliefd kind

 te

te ſtapelen? beſtee al uwe kragten om het met gezondheid en goede zeeden te verryken; hebt gy er in geſlaagt, ſluit uwe oogen geruſt toe, wel verzekerd, dat met het tiende gedeelte van uw fortuin hy ryker en gelukkiger leeven zal dan gy; maar dit is het juiſt daar men lang moeite zal hebben om hen van te overtuigen. Quintilianus heeft die blindheid met zyne gewoon welſpreekenheid betreurd; naderhand Montagne, met zyn Edele naivheid, is tot byzonderheden overgegaan; Locke heeft hen nagevolgt en verreikt, maar een nieuwerwetſch ſchryver heeft ze misvormt. De beproefſte ondervinding, geveſtigd door de gewoonte van alle ſtaaten, eene natuurlyke bron van eerlykheid, eene redelyke aankleving aan den Godsdienſt, zyn de drie vereiſchtens, zonder welke de menſch nooit ſlaagen zal om beſpiegelender wys, zelfs de zeedelyke opvoeding te behandelen. Wy zyn overlaaden met kwade opvoedingen, zo wel als met zo genoemde bezorgers van de opvoeding.

II. HOOFDDEEL.

Over de geringe Kennisse van zig zelven.

VAN alle de menſchelyken kundigheden is 'er geene meer aan te pryſen en die ook meer algemeen aanbevolen word dan de Zelfs-kennis, een ieder ſtemt dit in. Niets gemeener als te hooren zeggen, zelfs van de onweetenſte kend u zelven boven al; deze is nogtans van alle de wetenſchappen juiſt die geene, daar men hedendaagſch het minſte werk van maakt.

Een wys Monarch kent alle de geweſten van zyn uitgeſtrekt ryk, ſchikt derzelver dryfveeren, gaat derzelver beweegingen na; maar hy is veeltyds onkundig, van waar een aanval van gramſchap komt, die hem op een oogenblik in den rang der laagſte lieden ſtelt; hy kan geen reeden geven van een kolyk hem dreigende van zyn throon te werpen, en dikwils ontbreeken hem zelfs de naamen van de geringſte toevallen, die zynen ondergang dreigen.

Meenig Veldheer heeft twintig overwinningen in veldſlagen behaald, door welke hy de vrugten van een roemwaardig leeven had kunnen verkrygen; zo niet eene buitenſpoorigheid, daar hy het gevolg niet van gekent heeft, hem deed ſneu-

velen, als een man van het laagſte gemeen, beklagende doe zyn lot, dat hy door geen Kanonskogel het leven verloren hadde.

Zeker geleerde kent de geheele Aardkloot, daar hy zelfs ondernomen heeft de uitgeſtrektheid van te meeten; een ongemak in de vinger, dat zyn tuinman zou hebben weten te genezen, doed in weinige daagen zyne gewigtige ryſen en zyn geleerd leeven eindigen.

Zeeker geletterde man gebruikt geduurende vyftien jaaren een poeder hem onbekend, tegens eene ziekte hem nog onbekender, en eene beroemde Academie heeft zyne dwaling nu volkomen, lang na zyn dood ontdekt; hoe het langzaame vergift in die Poeders opgeſloten er de oorzaak van zy.

Eindelyk zekere vrouw van verſtand verkeert met lieden van het ſeldzaamſte vernuft, ſpreekt daagelyks met haar Geneesheer over de kwaalen van haar hondje, en gebruikt gewoonlyk, zonder zyn weeten, zonder reeden het beroemde levens zout.

Dit zyn geen ſeldzaame voorbeelden! Maar voorwaar eene betreurens-waardige dwaling, ja ik durf zeggen eene zo honende voor het menſchdom; zig geſtaag te bevlytigen te arbeiden om alles buiten zig zelven te kennen, maar zig zelven niet te kennen, te verzuimen. Zie hier het lot van het grootſte gros der menſchen.

Het is onbetwiſtbaar, dat, indien men die afkeer

keer konde genezen, zo algemeen tegens de kennisſe van zig zelfs, men daar door het tegengift vinden zoude van de elendens en kwaalen, die ons folteren en men zoude aan het menſchdom een langduuriger, ſtandvaſtiger en aangenaamer leeven verſchaffen. Want had het grootſte getal die kenniſſe, welke den weg opend aan oneindig veele andere, zo aangenaame als nuttige dan zoude het gemakkelyk zyn het kleinſte getal, het welk die verzuimt zoude hebben, te verlichten, ja te helpen.

Men brengt, gelyk ik in het voorige hoofddeel gezegt hebbe, de 18 of 20 eerſte jaaren van zyn leeven door om wat Latyn en Griekſch te leeren, om eene reedenvoering te verdeelen en te ſchetzen, een vraagſtuk t'ontvouwen en een bewys in order te brengen.

Dog ik wenſchte, dat men zonder dit verzuimt te hebben een' jongeling voor al onderwezen had om zig zelven te beoordeelen. In plaats van alle de ondeugden te hebben, welke men in die jaaren al verkregen kan hebben, zou hy 'er al de deugden van gehad hebben, byzonder zoude hy godsdienſtig geweeſt zyn; want hy zoude nu onderſcheiden kennen, zoo ver voor een bepaald wezen doenlyk is, de voortreffelyke betrekkingen van zyn wezen tot het Opperwezen; hy zou maatig zyn; want hy zoude natuurkundig weten, aan hoe veel wanorders de menſchelyk natuur bloot geſtelt is door de

tegenſtrydende gebreeken: hy zoude een goed burger zyn; dewyl hy klaar overtuigt zoude zyn van de noodzakelykheid van de order en van de voortreffelyke uitwerkſelen, die 'er voor het algemeen welzyn uit ſpruiten, en wezentlyk met de zynen verknogt is: hy zou ſtil en bedaard in zyne driften zyn, dewyl hy onafgebroken zig zelven zoude bevlytigt hebben om ze met die gemaatigheid te gebruiken, welke de driften zo aanminnig maken in het oog van hem, die 'er de juiſte grenspalen van kent.

Eindelyk zoude hy hebbe leeren oordeelen, en daar door zig in ſtaat bevinden om de allerſnelſte voortgang in de ſchoone wetenſchappen, ja in de minder nuttige te maken; want waarlyk het oordeel is de wetenſchap aller wetenſchappen; maar juiſt die van de minſte geleerden; welken volgens Seneca de taalen van alle hunne voorgangeren verſtaan ja ſpreeken, zouder de tyd te hebben om uit zig zelven te denken of te ſpreeken. Deze heeft alle de oude en nieuwe ſchryvers geleſen en is in ſtaat om 'er de fraaiſte plaatzen uit aan te haalen, maar heeft nog niet gedagt om er over te oordeelen, nog de kundigheid gehad om het te kunnen doen. Zyn geheugen is gewis met oneindig veele kundigheeden belaaden, maar zyn geeſt is van oordeel ontbloot: Het is geen kunſt te ſpreeken, vervolgt Seneca, maar men moet gebieden dat is oordeelen; *Non eſt loquendum, ſed gubernandum.*

Een

Een andere geleerde heeft zyne gezondheid verlooren, van zyn jonkheid af, door gedronge letteroeffeningen, en gaat in ryper jaaren voort om ze te verderven door ſlegt geſtierde nachtbraakingen; ſend dezen om een leeger te gebieven, de onruſten in een ſtad of geweſt te ſtillen; gebruikt hem eindelyk in de allerdringenſte omſtandigheden, waarin een welgeſteld en wel voorzien brein meer geldt dan Soldaten; verwagt niet in hem een Archimedes te vinden, in ſtaat om de vyanden te verſchrikken en te overwinnen door de allerſeldſaamſte uitvindingen; geenen braaven Socrates, ſtil en verſtandig in de verdeeldheeden, geenen Cicero om de muitery van Rome te ſtillen, nog geenen Kato de vryheid van het gemeene beſt, in het midden van de ſterkſte twiſten, ſtaande houdende, nog geenen Lucullus, ſchielyk overgaande van de wysgeerige beſpiegelingen aan het front van een armée, daar hy meer vaardigheid en meer oordeel toonde, dan die Veldheeren, welke altyd de waapens gedraagen hadden, en van jongs af het bevel gevoerd hadden: (*a*) de oude Perſen waren wel overtuigt, dat de kennis van zig zelfs de grondſlag van alle de andere was, en de eenigſte grond van een in allen opzichten gelukkig beſtier. Insgelyks ſtel eenen die door het regt van de ge-

(*a*) Eſſais de Montagne.

geboorte eens regeeren moet, hy word op zyn 14 jaar alreede onder het beſtier van vier leidsmannen geſteld, daar over voor den ſtaat verantwoordelyk, hunne bezigheid zy hem Godsdienſtig *te* maaken, bondig in alle zyne beoordeelingen, meeſter van zyn driften en dapper: Dan denke ik, dat hy, die hem de dapperheid moeſt inſcherpen, kan gemiſt worden; want heeft de dapperheid ooit in een menſch godvrugtig, oprecht en meeſter van zyne driften ontbroken. Maar verdiend het geen opmerking, dat onder die geenen, die over zo eene dierbaare opvoeding geſteld waaren, men 'er geen geneesheer ondervond; men ontdekt 'er de rede van in de geſchiedenis zelfs van die oude Volkeren. De Vorst wiens zedelyke opvoeding van den geeſt men met het veertiende jaar begon, was in die jaaren volwaſſen en genoot eene onaandoenlyke vaſte gezondheid: men vreesde niet, dat zy in het vervolg eenige verandering konde ondergaan, dewyl hy geene andere moeite te doen had, als zig wel te kennen en deugdzaam te worden: wezenlyk op die leeftyd treed men in eene gezondheids baan, die voor altyd de veranderingen en de droevige wiſſelvalligheeden verbant, welke de hulp van de kunſt vereiſchen; van matig door de opvoeding, gaat men over om het door reedenen te zyn en de driften ontvouwen zig in en blyven binnen de juiſte paalen; laaten dus in de ziel die ſmertelyke

in-

indrukken niet over, die het lichaam afmatten, of die ydele luften, die de verbeelding uitputten, het geheele Zenuw-geftel in wanorder werpende, en eene aanprikkeling, die de fchaamte van onnutte weetenfchappen veroorzaken, tot kwelling van die geenen, die 'er zig mede uitgeput hebben: zy zyn het, die de reeden en de gezondheid benadeelt hebben.

De Grieken hielden op gezond en deugdfaam te zyn, zo dra zy geleerd wierden, zegt Seneca: terwyl die van Athene het voorregt hadden Reedenaars, Digters, Schilders, Mufikanten, Beeldhouwers te geeven; gaf Sparte, het opgeblazene van alle deezer kundigheeden veragtende en geen werk makende dan van die, welke tot de deugd voor de ziel, en tot de gezondheid voor het lighaam bevordelyk waren, en dus fterke oprechte en edelmoedige Mannen voortbrengen, Wetgeevers, en onoverwinnelyke Veldheeren. Te Athene fprak men verheeven van de Gooden, te Sparte vreesde men dezelve, te Athene zag men beroemde Geneesheeren, te Sparte befpeurde men hun gemis niet eens; daar verdeedigde men met fpitsvinnigheid en welfprekenheid de rechten der Burgeren; hier waaren de geheiligde rechten nooit verbrooken; te Athene eindelyk oeffende men op duizenderlei wyzen den geeft en de tong; te Sparte de ziel en het lighaam. Ik laat ordeelen, wie van dees twee volkeren het rykfte geweeft is in kundigheden, en het gelukkigfte.

Het

Het geen wy nog van het goede en zuivere overgehouden hebben, zyn wy aan de Lacedemonifche zeeden verfchuldigt, maar hoe veel is dat *goede* en *waare* door de Griekfche zeeden bezwalkt, welke wy niet alleen al te wel aangekweekt hebben, maar by welke wy nog oneindig toegedaan hebben, zo dat wy heedendaagfch veel meer dan ooit van hunne ydle weetenfchappen, van hunne onnuttige en gevaarlyke kunften, van hunne valfche ftellingen, en van de bederving hunner zeeden vergiftigt zyn.

Het is niet moogelyk gelukkig te zyn zonder deugdzaam te zyn. Ik geloof niet, dat 'er een zo gedrogtlyke wysbegeerte is, die deeze voorftelling zoude ontkennen. Het is ook niet minder waar, dat men niet gelukkig kan zyn, zonder de kennisfe van zig zelfs.

Dus moet een Geneesheer het 'er niet minder dan een Chriften reedenaar op toeleggen de Menfchen tot de deugd aantefpooren.

Indien gy maatig zyt, zult gy eene vafte gezondheid genieten, en gy zult 'er het genot van hebben: Indien gy opregt en zuiver zyt, zult gy vreede met alle menfchen hebben en gy zult die gelukkige geruftheid fmaaken, zoo gefchikt om de gezondheid te verfterken.

Indien zommige buitengewoone gevallen, tot welke fommige eerlyke lieden verordend fchynen, uw ruft ftooren, zullen het orkanen ja vlaagen zyn van al te korten duur, om wezent-

lyk

lyk uw gerust leeven te stooren. Eindelyk indien gy de order bemint, zal de verwerring op uwe levenswyze geen vat hebben: de drift waar mede men zig toelegt kundigheden te verkrygen, verwyderd u van de zelfs-kennis en word gemeenlyk de oorsprong van eene slegte gezondheid, om dat, behalven dat de studie door zig zelven zeer vermoeijend is, men zig van eene slegte *methode* bediend, door de opvoeding aangeleert, en waar men in voort gaat, na dat men zyn eigen meester word: waarschuwt dien geleerden man dat zyn gezondheid de staking zyner studien voor eenige dagen eischt, wat zal hy antwoorden? zulks kan niet zyn, ik moet dit werk afmaaken, het gemeen wagt 'er na. Een ander, ik ben bezig met eene redenvoering, die ik op zekeren dag moet uitspreeken. Ik ontmoet een' derden, die redelyker is; hy stemt alles toe, hy begrypt dat hy, wandelende, met meer vermaak zal kunnen denken en peinzen, dan eenzaam in zyn studeer-kamer opgesloten blyvende; deeze laatste zal op den bepaalden dag, met zeer veel kragt en vaardigheid eene redenvoering uitspreeken, die alleen de vrugt zyner overdenkingen zyn zal; terwyl de andere verstikt onder eene stof van andere schryvers ontleend, door hem kwalyk bekookt, geen kragt aan zyn redeneering zal kunnen byzetten en, zonder order en met veel moeite, de stukken en brokken voordragen zal.

Een kundig toneelſpeeler kan de denkbeelden van anderen wel veel leeven byzetten; zo ver zelfs dat wy voor een oogenblik de maakers vergeeten; dog dit geſchied met behulp der tusſchenſpreekers, en om dat wy 'er ons toe ſchikken, en gaarne het oor leenen aan de betovering van het verdigtſel. Maar een reedenaar, hoe goed een toneelſpeeler hy zyn mag, hoe men met hem ingenomen mag zyn, zal nooit des kundige bedriegen door ſtukken van anderen voor de zynen uittegeeven. Indien hy zyne geheele redenvoering van elders genomen heeft, welk eene arbeid voor zyn geheugen, en welk eene ſchande is het, als een onbeſchaafde ſpotter hem een oogenblik daarna die overheerlyke reedenvoering, al over twintig jaaren gedrukt, onder 't oog brengen zal.

Maar heeft hy de behendigheid gehad de uitdrukkingen met eenige van de zynen te mengen, evenwel zal hy nog iemand vinden, die zyn werk ontleeden kan, en na dan ieder ſchryver wedergegeven te hebben die ſtukken, die hun toekoomen, zal hy bewyzen, dat het geen 't welk overblyft voorwaar niet verdiend, dat het uitgeſproken nog gehoort word.

Daar het dan het veiligſte is overpeinzende te ſtudeeren, is het ook het voordeeligſte voor den roem van een geletterd man, die zig aan de weereld vertoond, en het heilzaamſte voor zyne gezondheid, dewyl hy het lighaam en de ziel te gelyk oeffent. De ouden wysgeeren laaſen weinig

nig, ſchreeven nog minder, maar zy peinsden veel en ſpraaken *ſententien.* Men kan dezelve, zonder de Letterkunde van onze dagen oneer aan te doen, als *modellen* van kundigheden, en van de manier om dezelve te verkrygen, voorſtellen; veele ziekelyke, die de wetenſchappen beminnen, zouden nog lang hunne ſtudien en hunne oeffening kunnen voortzetten, en die luiſter van hunnen roem ſtaande houden, alleen door van manier en ſomtyds van voorwerp te veranderen: hoe onwaardeerbaar zou dat boek zyn, het welk vaſte regels in dit ſtuk geeven konde, en uitwerkte dat men van jongs af middelen gebruikte, om tot zulke uitgeſtrekte en nuttige kundigheden, gehuisvest in mannen zo gezond van lighaam als van geeſt, te komen; dit werk is nog geheel en al onder het getal der zeer gewenſchte dingen, niet tegenſtaande het aantal over die ſtoffe voorhanden. Hier vind men beuzelingen en kinderagtigheden door oude wysgeeren belaglyk opgeſchikt; overal buitenſpoorigheden van inbeelding of nabootſing, die, verre van ons tot het oogmerk te brengen, 'er ons afleiden. Over 't geheel zoude men dan niet alleen ſtudeeren zonder zyne gezondheid te krenken; maar men zou nog oneindig veel middelen vinden om dezelve te bewaaren of te herſtellen.

Het is verneederend voor brave menſchen en voor al voor die geenen, die een zugt hebben zig boven andere te verheffen door hunne kundig-

heeden, dat zy het minste onderwezen zyn in het geen hun't meest te stade komt: de dieren, die anders in alle betrekkingen zo veel minder zyn dan zy, de Hond zelfs (*a*) zal onder duizenderlei kruiden onderscheiden die geenen, welken het beste zyn om zig te geneezen; de wilde Geit zal in de wilde polei de balsem vinden, welke tot de geneesing van zyne wonden dient: de Schilpad zal in de *orego* (*b*) het teegengift van den adder vinden; de Arend zal zyn doordringend gezigt weten te versterken, door het gebruik van de Venkel (*fæniculum*), en de Oliphant eindelyk, om geen meer voorbeelden op een te staapelen, zal de behendigheid hebben om uit zyn eigen en zyns meesters lighaam de schichten te trekken, welke men op hun afgeschooten heeft, en de verstandige Mensch, de koning van de dieren, en die dikwils trotsheid genoeg heeft om zig als dusdanig zelfs onder zyn eige zoort te schatten, sterft by gebrek van hulpmiddelen, daar hy somtyds zeer gemaklyk zyn leeven had kunnen verlengen. Denkt hy, dat de waanwyze kundigheeden, daar hy zig mede verrykt heeft, zyn vezelen beletten zullen in te droogen? *Illiterati num minus nervi vigent* vroeg Horatius (*c*).

Besluiten wy dan uit dit alles met denzelven digter (*d*) dat 'er geen wyze nog gelukkige in deeze

(*a*) Essais de Montagne.
(*b*) *Origanum.*
(*c*) Lib. 1. Ep. 1.
(*d*) Epist. 8. 17.

ze waereld is, als die geen, die de wysheid gevonden heeft en het middel, waar door hy leert zig in goede gezondheid te bewaren.

Uno minor est Jove dives
Præcipue sanus.

Wat aangaat de wysheid, of liever de zedelyke kennis van zig zelfs, zal ik gelegenheid hebben in het vervolg om 'er zo veel van te zeggen, als tot myn onderwerp diend. Myne bedoeling is hier meer van de gewoone dwaalingen, betrekkelyk de natuurkundige kundigheden, te spreeken. Ik breng ze onder twee hoofddwaalingen: of zig in het geheel niet te kennen, of zig verkeerd te kennen. Ik zoude moeite hebben om te verklaren, welke van deeze twee het gevaarlykste zyn. Laaten wy deeze twee voorstellingen uitleggen.

Men kent zig in het geheel niet, als men volstrekt niet kent die deelen, welkers zamenvoeging de dierlyke huishouding uitmaaken; men kent zig verkeerd wanneer men deeze verschillende kan noemen in hun zamenhang, maar 'er het gebruik niet van weet. Laaten wy weder hervatten: de deelen niet te kennen nog hun verbintenissen tot de dierlyke samenstelling, is onophoudenlyk op smalle en hobbelige wegen te reisen, door afgronden omringt, waar eene misstap, de minste afwyking, ons in doet neder storten. Met stoutmoedigheid op zodanige weegen te wande-

 len

len, is zelfs te kiefen de onfeilbaare val, die men op het oogenblik doen moet, en deze party te kiefen is de hoogfte trap van krankzinnigheid; dit doet nogthans het grootfte gros der menfchen; ook gebeurt hen al vroegtydig die droevige val, hun gezondheid te verliezen, zonder hoop van herftel, of het leeven zelfs te laten in die jaaren, waar in het anders in zyn befte bloei zoude zyn. Het is eene beproefde zaak, dat van vyftig lieden die wy, by voorbeeld op de Hooge School, op hun agtiende jaar gekend hebben, wy twintig jaar naderhand 'er naauwlyks twaalf of vyftien noemen zullen, die in weefen zyn. Vyftig nu zouden nog in leeven zyn, indien zy geleerd hadden hun eigen zelven te kennen; dog men zal my tegenwerpen, wilt gy dan eiffchen, dat alle menfchen of ten minfte het grootfte getal natuurkundige of geneesheeren zyn? Ik zou 'er op antwoorden kunnen, dat het eene zaak waare, voor het behoud van het geflagt zeer te verlangen; maar ik wil liever zeggen, dat myn voorftel geenzins belachlyk is, indien ik begeerde dat de opvoeding der geenen, die tot de weetenfchappen opgekweekt worden, ook in dit deel onderwezen wierden, liever dan aardrykskundige, wiskunftige, of fabelkenners van hun te maaken.

Men vind het niet belachlyk, dat een menfch zig oeffent in de kennis van landen, daar hy nooit iets in te doen zal hebben, dat hy alle de ver-

verdeelingen van de linien, tot de uitgebreidheid behorende, zig eigen maakt, dat hy in zyn geheugen de ontelbaare naamen van de Goden en Godinnen opsluit, hunnen oorsp ronk, de gedrogtlyke eigenschappen, die het bedorven brein der menschen hun gegeeven heeft; men zal het nogtans vreemd vinden dat men hem aanpryst, ten minste de wezentlyke zamenstelling van zyn eigen weezen te kennen, dat hy zig de middel-punten en de linien, waar uit zy zamengesteld zyn, eigen maakt, dat hy zig ernstig beezig houde met hun' oorsprong, hun nut, en hun eind-oogmerk. Behalven dat het een gemaklyker is dan het andere, zal men niet moeten toestemmen dat het reedelyker en nuttiger zoude zyn? Indien de natuurkundige zig hadden toegelegd om zamenstellen te maken, ja zelfs spellen, waar door men deeze weetenschap zig vroegtyds eigen maakte, even zo als het de meesters der konsten thans doen; de Reedenaars, de Wiskunstenaars, de Aardrykskundige, de Instrumentspeelders, en de Schilders; voorzeker zouden de Menschen zo onkundig niet zyn, en zeer veele zouden al ras 'er bekwaam in worden; het geheugen 'er eens mede belaaden, zoude die denkbeelden altyd onthouden; om dat de gelegenheid om dezelve er meer en meer in te drukken, onophoudelyk is, het zy in ons zelven, het zy in die geen, die ons omringen. Het schynt zelver, dat 'er by ons eene natuurlyk ge-

 neigt,

neigtheid voor die weetenſchap is. Het is droevig, dat men ze in onze jongheid uitblust, door een getal van voorwerpen, zeer geſchikt om ons geheel en al buiten ons zelven te voeren.

Maar eindelyk wy zyn alreede eens in de jaaren, waarin wy meeſter van onze geneigtheeden en van onze afleidingen zyn, maar nog jong genoeg om nieuwe kundigheeden te verkrygen, om nog voordeel te doen met de weezentlyke voorregten, die zy ons verſchaffen; hebt gy dan geen tyds genoeg derhalven, niet tegenſtaande de beezigheeden van den ſtaat, die gy omhelst hebt, om veelen onderſchede uuren aan de Muſyk, Schilderkunst en andere kunſten, ſomtyds nog minder nuttig, te weijen? gelooft gy, dat een leeraar in de Natuurkunde minder vermaakelyk, minder voordeelig zoude zyn om de leedige tyd behaaglyk te doen door brengen?

Een ſtuk uit de Bouwkunde bewondert gy; ſommige ſtreelende toonen, een penceel-ſtreek, brengt u in verrukking; maar wat is dit alles in vergelyking met die verheeve Bouwkunde, dewelke gy onophoudenlyk met u omdraagt, met die bewonderenswaardige, en byna onbeſchryfſlyke toonen van uwe Veezelen, en met die Goddelyke Penceel-ſtreeken, die op alle de deelen van het *net*, 't welk dit wonderſtuk van de Natuur bedekt, ſchitteren. Gy redeneerd over de eene met vervoering, en gy moest ſchaamrood worden over de onweetendheid, die u noodzaakt

zaakt een domme en diepe ſtilſwygendheid over de andere in agt te neemen.

Maar zal men 'er byvoegen; die kundigheden zyn nogtans noodig om in de waereld uittemunten. Dog zo men de noodzaakelykheid van eene weetenſchap alleen doet afhangen van de noodzaakelyken invloed, die zy heeft op de geneugtens die wy 'er uit denken te ſmaaken, dan houde ik het nog ſtaande, dat 'er geene zyn, die 'er ons meer verſchaffen, en die ons nuttiger zullen maken in het oog van anderen, dan die van ons zelven.

Dewyl men, de zaaken aan alle zyden bezien zynde, niet kan ontkennen, nog deszelfs noodzaakelykheid, nog de voordeelen, zonder eene blindheid zoo hoonende als vrywillig, denk ik, dat men het my niet kwaalyk neemen zal, dat ik aanvange niet met eene leerwyze op te geven, maar alleenlyk 'er de ſchets van af te teekenen, om u aantemoedigen en uw ſmaak op te wekken.

Ons lighaam is ſaamengeſteld uit tweederlei deelen, de eene vaſte, en de andere vloeibaare; de vaſte verdeelen zig in harde en in weeke deelen; de harde zyn de Beenderen, de Kraakbeenderen en de Nagels; de zagte zyn de Banden, (*ligamenta*) de Trekkers, de Spieren, de Vlieſen, de Veeſelen; de Zenuwen, de Slagaders, de Aders, het Vleeſch, het Vet, de Huid of Opperhuid, welke men *Epidermis* noemt, de Haairen en de Klieren.

De Beenderen zyn als het *houtwerk* in de bouwkunde van ons Lighaam, het edelſte gedeelte is het Hoofd; deeze beenagtige kas, maar een ſtuk lykende, beſluit in haare vaſtigheid de teedere werktuigen, die ons doen denken en werken, dog is ſaamengeſteld uit agt onderſcheide ſtukken; de eene in de andere ſluitende, of de eene vast op den anderen gedrukt.

Het eerſte is het *Voorhoofdsbeen* het welk aan de wortel van de neus begint, en eindigt by die van de haairen, van daer begint een naad, die zig ſlinks en regts verdeelt, zaagswyze ſluitende met de *Opperhoofdsbeenderen*, van eene vierkante figuur, welke zaamengenomen de bovenſte gedeeltens van de Zyd-ſtukken des Hoofds uitmaaken; aan het boveneinde zyn zy vereenigt door de pylnaad, en voegen zig nederwaarts door eenen naad, *ſchobagtigen* genaamd, zamen aan de Slaapbeenderen, rond van booven, en van onderen eene kleine rots verbeeldende; daarom zo genoemd: in dit onderſte deel ontdekt men de beenagtige weg van het gehoor, vier beendertjes in zig ſluitende, welke om haare gedaante *Hamer*, *Aanbeeld*, *Stiefbeugel* en het *rond Schyfje* genaamd zyn.

Onder aan het Bekkeneel is horizontaals wyſe geplaatst het Wiggebeen, (*a*) en midden in die van

(*a*) *Os ſphenoïdeum.*

van het Voorhoofd het Zeefbeen, (*a*) dat zig uitſtrekt tot de holligheid van de neus: het been het welk het agterſte van het hoofd bedekt agterhoofdsbeen genaamd, eindigt boven door eenen naad, om haare figuur, de winkelnaad (*b*) genaamd, en van onderen ziet men een groot gat, waar door het verlangde Merg (*medulla oblongata*) doorgaat.

Aan 't aangezigt zyn het bovenſte Kaakenbeen, dat het grootſte gedeelte van het gezigt uitmaakt; het Nagelbeen, (*c*) byna van de gedaante van eenen nagel, by den ooghoek aan de opening van den neus gelegen. Het been-verhemeltſel van het *os palati*, aan zyn uiterſte band vaſtgehegt; het Ploegbeen (*d*) het onderſte gedeelte van het ſchot der neuze uitmakende, en eindelyk het onderſte Kaakbeen, dat gelyk het bovenſte vyftien of ſestien tanden heeft, waar van vier ſnytwee honds- en negen of tien maaltanden of kieſen genaamd worden.

Het Hoofd word voornamentlyk door een pylaar onderſtut uit vier-en-twintig wervelbeenderen beſtaande, waar van zeven den hals uitmaaken, twaalf den rug en gezamentlyk het agterſte van de borſt uitmaakende, dog het voorſte deel is ſamengeſteld uit vier-en-twintig beenderen,

(*a*) *Os Ethmoïdeum.* (*b*) *Lamdoides*; om dat het de gedaante van een Griekſche λ heeft.

(*c*) *Os unguis.* (*d*) *Vomer.*

ren, half-kringswyze geboogen en uit een plat been, het welk 'er het bovenste gedeelte van bedekt en zig met een volmaakten hoek uitstrekt tot aan de holte van de maag, al waar het den naam aanneemt van het swaartagtig Kraakbeen; (*a*) de vyf laatste Wervelbeenderen behooren tot de lendenen.

Deeze wervelbeenderige Kolom vereenigt zig dan met het voortstuk en rust onder het Stuitbeen of *os sacrum*, het welk met het Staartbeen (*b*) het voorste gedeelte uitmaakt. Het bovenste been van wederzyden geeft den naam aan de Kapbeenderen; het onderst word Heupbeen (*c*) genaamd; het Schaambeen (*d*) maakt 'er het voorste gedeelte van uit.

De beenderen van de uiteindens zyn in grooter getal; maar ook meer uitstekende en by gevolg gemakkelyker te onthouden. Het schouderblad, het welk plat is en driekantig, beginnende aan de eerste ribbe, en eindigd aan de zevende.

Het Sleutelbeen is gelegen tusschen het Schouderblad en het Borstbeen. Het Armbeen, *Humerus* of Schouder genaamd, is op zig zelven; het begint aan het Schouderblad, in welks holligheid zyn hoofd geplaatst is, en het eindigt aan den Voorarm, daar de twee beenderen, de een cu-

(*a*) *Cartilago Xiphoïdes.* (*b*) *Coccix.*
(*c*) *Ischion.* (*d*) *Os pubis.*

cubitus of Elleboog, de andere de kleine Ellepyp (*a*) zyn vereenigt, op de wyze van een ſchernier, met het Schouderbeen, en digt aan de hand, die uit drie deelen ſamengeſteld is.

De Voorhand, *Carpus* genaamd, is ſamengeſteld uit vier bovenſte, en vier onderſte beenderen, die zeer ongelyk zyn: zy verbeelden eene byna vierkante grotte, welkers verbinding begint aan het tweede been van den Voorarm; zy zyn lang zonder naam gebleven, tot dat *Lycurgus* haar benoemd heeft, overeenſtemmende met haare gedaante en haar gebruik.

Na de Beenderen aan de Voorhand komen die van de Hand, tot aan de eerſte geleederen (*Phalangæ*) van de Vingers. Dit tweede gedeelte van de Hand, de Agterhand (*b*) genaamd, is ſamengeſteld uit vier beenderen, het een by zyn *baſis*, aan het tweede been van den tweeden rang, van de voorhand by den duim beginnende, en eindigende aan de eerſte gelederen van den Voorvinger (*Index*), de tweede onderſteunt den langſten vinger, de derde den ringvinger (*c*), de vierde den kleinen vinger.

Ie-

(*a*) *Radius*. (*b*) *Metacarpus*.

(*c*) Deze vinger is de ringvinger genaamd uit het aloude gebruik om een ring aan deezen vinger te dragen; Eene gewoonte, oorſpronkelyk uit eene oude dwaaling der Egyptiſche Ontleedkundigen, die zig verbeelden, dat 'er aan de linkerhand eene kleine Zenuw was, die van de-

zen

Ieder vinger heeft drie beenderen, *Phalangæ* genaamd, zy verſchillen niet als in lengte en dikte; indien men 'er het eerſte been van de *Phalangæ* des duims van uitzonderd; het welk eer naar de beenderen van de hand, dan naar die der vingeren gelykt.

Van de bovenſte uiteindens tot de onderſte overgaande, vind men aan de dyen een enkeld been, het dyebeen van het gantſche lighaam, een rond figuur hebbende, in het midden een weinig geboogen, vereenigd van boven met het ongenoemd been, en van onder met de *tibia* of het ſcheenbeen; van boven buitenwaards gedraaid, en van onderen binnenwaards.

Het Scheenbeen is een der grootſte beenderen van het onderſtelzel; men teld 'er twee, te weten het (*a*) Scheenbeen eigentlyk en het (*b*) Huitbeen. Het Scheenbeen is driekantig, van boven vaſt met de hoofden van het Dyebeen, en verbind zig van onder allengskens, gehegt aan zyn uitſtek, door een dikken en ſterken band.

De

---

zen vinger tot aan het hart ging; hierom oordeelden zy het gevoegelyk deezen vinger door eenen ring te onderſcheiden; hier by heeft zig naderhand het bygeloof gevoegd, waar door men aan deezen vinger geneeskundige ringen heeft gedaan, om de ſtuipen en andere ziektens, die men zig inbeeld haare zitplaats in het hart te hebben, voortekomen, of te geneezen. Zie *Aulus Gell.* Lib. X. Cap. 10. *Vert.*

(*a*) *Tibia*. (*b*) *Peroné*.

De Kniefchyf gelykt naar eene Karftanje, en heeft in dikte de helft van zyne oppervlakte.

De *Peroné* is een lang been, van boven vereenigt met de inwendige holligheid van den nagel van de *Tibia*, en van onderen gedeeltelyk door zyne kraakbeenige zelfftandigheid met de ronde infnyding van de *Tibia*, en gedeeltelyk met het eerfte been van den voet, die uit drie deelen beftaat, zo als de hand.

De eerfte, genaamd *Tarfus*, voorvoet, is famengefteld uit vier hoofdbeenderen en drie kleine. De tweede, die tot aan de wortels der toonen gaat, *Metatarfus* of voet genaamd, heeft vyf beenderen, die te faamen een roofter maaken. Men zoude 'er twee beentjes by kunnen reekenen, de zaad-beentjes (*a*) genaamd, welke tot den grooten toon behooren. Het derde begint aan den wortel der vingeren, welke men toonen noemt, die, uitgezonderd de groote toon, ieder drie beenderen of drie *Phalangæ* hebben, dog kleiner dan die der vingeren aan de hand. Men merkt ook in hunne geleedingen eenige beentjes, oneindig kleiner dan aan den grootften toon.

De Nagels zyn harde doorfcheinende laagen, de een zeer digt op den anderen gelegt, en hun voedzel trekkende uit de zenuwagtige heuveltjes van

(*a*) *Sefamoïdes.*

van de huid, die verharden naar mate dat zy aan de uiteindens komen.

De Tanden alleen uitgenomen, die als pennen in hunne kasjes geslooten zyn, worden met alle de beenderen vereenigt, of door naaden, of door scharnieren, of door verkleving.

De Kraakbeenderen omwinden en ondersteunen de uiteindens, om de bewegingen te verschaffen, daar zy toe verordend zyn.

Aan de banden beginnen de weeke deelen in de vaste van ons lighaam; en minder hardt dan de Kraakbeenderen zynde, geven zy aan de beenderen een nieuw steunzel, welke de beweeging gemakkelyker maakt, zoo wel als de Trekkers, welke eene zeer dikke verzameling zyn van de uiteindens der Spieren, die meer ontbonden en in staat zyn om uitgerekt en zaamengetrokken te worden, en dus het gebruik van alle de leeden te volmaken.

De Vliezen, zaamengesteld uit wel verbondene veezelen, ordentelyk doorweeven, bekleeden de oppervlakte der beenderen niet alleen, waarom zy den naam van *Periosteum* hebben; maar ook de inwendige holligheden van het lighaam, waarom zy den naam van Vliezen behouden: zy nu zyn ten uiterste gevoelig (*a*).

De

(*a*) Alhoewel de Heer *Haller* de ongevoeligheid der Vliezen heeft willen beweeren, kan men nogtans door zyne

De Veezelen zyn ſterke draaden, zeer dun, die in de zelfſtandigheid der Spieren ingaan; zy zyn altyd bereid om zig in te trekken op de minſte aandoening van de Ziel, of van het Lighaam, maar rekken zig nooit zonder moeite of zonder pyn uit, ſchoon zy in haar natuur tot eene zeer groote uitrekking bekwaam zyn.

De Zenuwen zyn lange draaden, yl, wit en hol, uit de herſſens en de ruggraat ontſpruitende en zig tot in het oneindige verdeelende in al de deelen van het lighaam, de onzigbaarſte zelfs; waar zy het gevoel en de beweeging veroorzaaken.

De Slag-aders zyn twee holle pypen zamen geſteld uit verſcheide bekleedſelen, de welke zig onophoudelyk ſluiten en uitrekken; haaren oorſprong neemende de eene aan de regter-holligheid des harts, om het bloed na de long te brengen, waarom zy longs-ſlag-ader (*a*) genoemd word.

---

zyne eige ſtelling bewyzen, dat zy met gevoel begaaft zyn; immers hy ſchryft de beweeging van het hart aan de Zenuwen toe, die in dat zamenweefzel zyn, hoe kan hy dan ontkennen, dat de *Pleura*, of het inwendige borſtvlies geen gevoel hebbe, daar een tak van de tusſchenribbige Zenuw (*Nervus interoſtolis*), en verſcheide andere zig in zyn zamenweefzel verſpreiden. Zie over dit verſchil nader het voortreffelyk Werkje van den beroemden *de Haan: Difficultates circa ſyſtema modern. de ſenſibilitate & irritabilitate.*

(*a*) *Arteria pulmonalis.*

word. d'Andere *Aorta* of groote Slag-ader genaamd, verdeelt het bloed door het geheele lighaam. De overige van een min vaſt weefzel dan de Slag-aders, zyn 'er een vervolg van en brengen het bloed dat zy ontfangen hebben weder naar het hart. (*a*)

Het Vleeſch is een zamenſtel van veeſelen, vaten en zenuwen.

Het Vet is een zamenſtelſel uit veele bekleedſels en éénen algemeenen vetrok, *membrana adipoſa* genaamd; zy hebben een Olyagtig vogt, wiens gebruik gedeetelyk is om de ſlapheid der Spieren te onderhouden.

De Huid is een zeefagtig Vlies, veerkragtig, ge-

(*a*) Alhoewel de aders verlengde buizen zyn van de Slag-aders, verſchillen zy nogtans zeer en zyn gemaklyk van elkander te onderſcheiden. De Slag-aders hebben heure zamentrekking en uitrekking even als het hart; hier van de pols: ten tweede de Slag-aders hebben geen klap vlieſen, die het bloed in zynen loop ſtuiten, of tegen houden; zo dat de vogten ongehindert in de aders kunnen voortvloeien. Dit zyn hoedanigheden, die de aders niet hebben; de aders zyn daar-en-boven ook grooter en zigtbaarder en zyn met klapvlieſen voorzien; dewyl de vogten tegen de wet der Watertuigkunde vloeien moeten: hier om ook dat de vogten door dezelve niet met zo veel vlugheid nog drift voort-ſnellen, als in de Slag-aders; haare bekleedſels zyn ook ſwakker, waarom zy ligtelyk door de vogten uitgezet worden. Vert.

geheel zamengesteld uit Veeselen, Zenuwen en Vaten.

De Opperhuid is een zeer dun en yl Net; dog evenwel sterk en genoeg in een gewerkt, in kleine heuveltjes en lange streepen verdeeld, grover na maate de fynheid van het gevoel minder nodig is; zy herstellen zig schielyk weder.

De Haïren zyn holle draaden *cylindrisch*, spruitende uit de vettigheid van die heuveltjes, de Huid en de Opperhuid doorboorende. Sommigen verkrygen eene groote lengte, zo als de Hoofdhaïren. De *Klieren* zyn kleine weeke lighaamen van eene korrelagtige zelfsstandigheid, haar byzonder eigen, bekleed met een Vlies, vol holligheden, geschikt, om de wei te volmaaken, of om sommige vogten van het Bloed aftescheiden.

Zie daar in weinige woorden de schakel der kundigheeden, noodig tot de eerste zamenstelling van ons Lighaam; in zo ver ik het een vast noeme. Daar is nu nog een ander niet minder aanmerkenswaardig, namenlyk het zamenstel der vloeibare deelen, overig.

Ik versta door vloeibaare alle de Vogten, die in het Bloed kunnen komen en 'er zig van afscheiden, en door het Bloed een naauwkeurig mengzel, bewerkt uit alle de Vogten, die door het Lighaam omloopen.

De Chyl is het voornaamste, ontstaande uit alle de spyzen, die wy gebruiken, en het

eerste Vogt, dat aan het Bloed al die onderscheide toevoer verschaft, daar het uit bestaat: het is bygevolg het eerste voortbrengzel van de spyzen; wit zagt en ligt, door de kaauwing aanvangende; meer bewerkt in de Maag en afgescheiden, in de Ingewanden, toebereid door de Klieren, in volmaaktheid gebragt in de chylbuis, daar het eene ligtheid en eene fynheid verkrygt, waar door het tot in het slinker onderfleutelbeen - ader kan opklimmen, van waar het door de holle Ader na het Hart gaat, alwaar zyne eigenlyke menging met het Bloed begint.

Het Bloed is een zamenstel van oneindig veele roode en witte bolletjes, die zig verdeelen, zo klein zelfs, dat men 'er zig geen denkbeeld van vormen kan; die bolletjes worden opgeslorpt; en overgebragt in een watervogt en weder vereenigt door een lymagtig vogt, meer of min dik.

Alle de andere vogten die van het Bloed schynen onderscheiden te zyn, zyn 'er niet als afscheidingen van; van dien aart is het Zenuwvogt: de Wei, het Merg, het Smeer enz. Of ze zyn zeekere ontlastingen, als het Speekzel, (*a*) de

---

(*a*) Men heeft Schryvers gehad, die deeze stelling beweerd hebben, dog hedendaagsch is men overtuigt, dat het speekzel geen uitwerpsel, maar in tegendeel een zeer nuttig en dienstig vogt is. Dit steunt op de gezonde reeden; want wy zien, 1.) dat het de verteering der spyzen op eene wonderbare wyze bevorderd, niet alleen de

de Pis, alle die vogten dus afgescheiden, hebben byzondere buizen, waar uit zy, na zig volmaakt

---

de spyzen doorweekend, en door hare zeepagtige geaartheid ontbindend en mengbaar maakend, maar dezelve ook tot een *vehiculum* dienend. 2.) Hoe veele Ziektens koomen uit eene al te sterke kwyling voort; als het verlies van de eetlust; eene moeijelyke kooking en verteering der spyzen; en de uitteering en magerheid van het lighaam. De Baron *van Swieten* verhaalt een geval, het welk myne gezegdens veel kragt byzet: Hy wierd by een sterk Rooker geroepen, die dagelyks meer en meer vermagerde, met verlies van eetlust, zonder dat men eene bepaalde oorzaak konde ontdekken: onze geleerde Schryver raadde hem de Tabak af; dog hy was 'er zo aan verslaaft, dat hy dezelve niet laaten konde, dit was nochtans de eenigste oorzaak van de kwaal, doordien de Lyder veel onder het rooken spoog. De Heer *van Swieten* raadde hem, dit speekzel telkens binnen te slikken, het geen de Lyder nakwam, en door deeze eenvoudige geneeswyze wierd hy van de teering gered. Men zal misschien my tegenwerpen, dat dikwils eene overvloedige ontlasting van speekzel in de Kinderpokjes ten voordeele beslist, en dat de Venuskwaalen zelden als door de kwyling geneezen worden; dat dus by gevolg 't gezegde boven doorgaat. Dog de eerste ontlasting is 1.) eene beslisfing, dat de stoffen, die de natuur in den weg zyn, om de Ziekte te boven te komen, afgescheiden zyn; 2.) is dit speekzel gansch geen gezond speekzel; 3.) eindelyk, dat men het bloed als een uitwerpsel moet aanmerken, om dat de natunr dikwils bloedstortingen voortbrengt, om zig van de te overvloedige hoeveelheid te ontdoen. Wat aangaat de kwyling, door de Kwik voortgebragt, die is tegennatuurlyk; de Kwik ontbind de ontstelde Vog-

maakt en tot de verſchillende eindens gediend te hebben, waar toe zy verordend zyn, weder vloeien in de maſſa van het bloed, of zy gaan uit het lighaam als uitgeworpene ſtoffen, die nergens meer toe dienen, dan om 'er de ruſt van te ſtooren. Het is maar eene zeer geringe kennis, tot de minſte byzonderheid van alle de vaste en vloeibaare deelen van ons lighaam te kennen, daar ik een kort begrip van hebbe aangeweezen, indien men 'er de verbintenisſen, de overeenſtemmingen, en de gebruiken niet van weet.

Zo zoude iemand het Hoofd niet wel kennen, indien hy het maakzel van het herſſenſtel niet wiſt te onderſcheiden.

De verdeeling van zyne *Hemisphæria*, van zyne Quabbens *Lobi*, hunne kragt, gedaante, oppervlakte, en hun weefzel, in welke deelen zig de dierlyke geeſten afſcheiden, die daar tot volmaaktheid gebragt worden, de Aders en de Slagaders, die naar deeze geeſten gevoerd worden, en de gebruiken, tot dewelke zy dienen in haare takken, en haaren grooten omtrek; de

---

ten, die eenen ſterken aandrang maaken naar de Keelklieren, die, daar door geperſt, eenen uitgang aan deeze vergiftige ſtof geeft, welkers kwaadaartigheid zodanig is, dat het niet alleen de Keel ſterk aandoet, maar dat zelfs, gelyk wy 'er de voorbeelden van hebben, Honden zulk ſpeekzel gelikt hebbende, het op dat oogenblik met den dood bekogten. *Vert.*

de wonderbaare voortbrengzelen van het Merg, dat de afgeleegendfte uiteindens gaat verleevendigen, en in oneindig veel draaden weder opklimt tot dezelfde plaats, daar het uit gekomen is; alle die oorzaaken, ten minfte de voornaame, welke de natuurlyke of vrywillige werkingen ontruften kunnen, voortfpruitend of uit hunne goede gefteldheid, of uit de bewaring van hunne overeenftemming; dit alles diende men te kennen. Zo veel moet men ook zeggen van het voorfte en benedenfte gedeelte van het Hoofd en van de andere ingewanden, onder welken de Maaker van de Natuur zulk een naauw verband gefteld heeft, dat het minfte veertje van 't zelve niet geftoord kan zyn, zonder meer of min ontrufting en wanorder voorttebrengen.

Zie hier in weinige woorden de fchets der natuurlyke kennis van zig zelven, waar uit natuurlyk vloeit die van 's menfchen geaartheid; men kan zig niet bedriegen, zonder ieder oogenblik in de weezenlykfte misflagen te vervallen.

Myn Geneesheer kent myn geftel, zeggen byna alle menfchen: maar zoude het niet beeter zyn, dat gy het zelf kende? En, indien gy 'er wel in geoeffend waard, wie zoude het zeekerder kunnen kennen dan gy? Het is byna geheel eene wetenfchap van gevoel; kunt gy dan in een zaak van zo veel gewigt, van zo veel omflag, waar in een Geneesheer onkundig is, waarom zy ook dikwils zo veel verfchillen; kunt gy, zeg ik,

u geheel en al op vreemdelingen betrouwen? Schoon de Geneesheeren al zeiden, zyt voor het tegenwoordige geruſt, ik ken uw geſtel; zeker zy zouden u eenen beeteren dienſt doen, als zy u verzogten om uw zelven tot eenen goeden Arts te vormen, u daar toe de middelen verſchaffende, door geſtaag uw eigen verſtand op de proef te zetten, om het altoos te leiden naar den aart van het geſtel, 't welk zo noodwendig geraadpleegd, opgevolgd, of ontzien te worden.

Geen grootſpraak kan onze kunſt dulden, maar zy eiſcht veel eer zeedigheid en beſchroomdheid in de praktyk, vooral om de aanweezig zynde veranderingen, welke dikwerf de allervoldoenendſte vooruitzigten. die ons zelfs het klaarſte toeſcheinen, omver werpen. Neem, by voorbeeld: gy hadt twintig jaaren jigtig geweeſt, deeze jigt verdwynt, en gy geniet eene gezondheid, waar van gy alle de voorregten ſmaakt; maar na verloop van een of twee jaar overvalt u het alderheevigſte graveel, waar van gy nooit de minſte teekens ontdekt hebt: voor dit graveel zal men u de middelen voorſchryven, die duizend anderen geneeſen hebben, dog u binnen vierentwintig uuren op het doodbed zullen werpen: moeſt men vergeeten hebben, dat uw weezenlyk geſtel was jigtig te zyn, en dat gy 'er in dit graveel nog voor blootgeſteld bleef.

Ik merke dan niet alleen de veranderingen, die het geſtel ontruſten, aan als een hinderpaal,

zo moeielyk te overwinnen; maar ik geloof nog dat het temperament zelfs, het welk het minfte aan verandering onderworpen is, nog veele duifterheden te doorgronden overlaat, voor en aleer men het vafte kenmerk durft bepalen: Dog de gantfche zaak is hier byna geheel ondervinding en gevoel; wie zal er beter van kunnen oordeelen dan wy zelf, en wie kan 'er beter de waare of valfche teekens van onderfcheiden?

De Regels, die men over dit ftuk kan geeven, zyn waarachtig op hun zelven; maar de toepasfing 'er van is ongelukkiglyk zeer twyffelagtig; ftel men kent de eigenfchappen van eenig temperament; maar weet men wel, tot welk een trap die eigenfchappen in dezen of genen menfch klimmen?

Het is de allergrootfte dwaaling, fchoon zeer gemeen, niet aandagtig genoeg op ons zelven te zyn, om ten minften de weezentlykfte teekenen te volgen, die ons temperament van dat van een ander onderfcheiden.

Wy erkennen vier voornaame: 1.) Het galagtige, dat uit hitte en droogte ontftaat.

2.) Het bloedryke, waar in de hitte en vogtige heerfcht.

3.) Het droefgeeftige, zaamengefteld uit koude en droogte.

4) Het water- of flymagtige, daar het koude en het vogtige in fchynen te heerfchen.

De *Galagtigen* kan men aan hun mager en hard

 vleefch,

vleefch, aan de dikte der aderen, aan de kragt en fnelheid van de pols, aan de ruwheid en droogte van hun huid, en aan de meenigte van zwart haïr, waar mede het bedekt is, kennen: hun geeft is vlug, werkt onophoudelyk door middel van een vaardig oordeel, dog zy zyn ftyfhoofdig, heerfchzugtig, gramftorig en kwaadaartig.

De *Droefgeeftigen* hebben eene effe huid, glad, bruin, doorzaait met zwart haïr. De pols is hard en fterk, maar traag, met weinig malsheid: Zy zyn heethoofdig, maar met overleg; zeer vatbaar voor vreeze en droefheid, en tot wraakzugt geneegen; hunne driften, fchoon min heevig, zyn daarom niet minder te vreefen; want zy hebben een gezond oordeel, in ftaat om groote zaaken te begrypen, uitvoerige plannen zelfs ter uitvoer te brengen.

De *Bloedryken* hebben eene blanke huid, met bruin of blond haïr bewasfchen, op hun gelaat eene glanzige frisheid en bloozend *coloriet*; hunne pols is vry, gelyk en maatig verheeven; hun vleefch is noch malfch noch hard; hunne vaaten zyn ruim en uitpuilende; hunne fpieren gemaklyk tot de beweeging, vry van geweldige driften, onbekwaam tot uitftekende deugden; evenwel gemeenzaam, goed, vroolyk, rondborftig, maar ligtzinnig.

De *Slymagtigen* hebben de pols traag, klein en diep; de vaten naauw en ingedrukt; de huid wit,

wit, en met blonde of Kaſtanje bruine haïren doormengd: hun vleeſch is week, vet en bol, zyn gemeenlyk gekweld met ſlym en al deszelfs ongemakken: zy zyn lui, hebben veele driften, traag in het bevatten, buiten ſtaat iets uit te voeren, en zo min tot groote deugden als tot groote ondeugden geſchikt.

Zie daar de algemeene beginzels om de temperamenten te onderſcheiden; maar waar uit ontſtaan ze? Zy worden alleen uit de gevolgen, welke ik nauwkeurig opgeſpoord hebbe, gekent. Die man, by voorbeeld, die ik als bloedryk beſchouwd hebbe, heeft, als ik alleen op de omſtandigheeden lette, de hoedanigheeden van de galagtigen, in andere gevallen, die van de droefgeeſtigen, en zo van andere, over en weder.

Ik ſtaa toe, dat 'er veelvuldige verwarringen in de temperamenten onder de menſchen heerſchen; ja ik merk zelfs op dat er zyn, aan welken men geen kenmerk durft geeven; evenwel zyn 'er, daar men met waarheid van kan zeggen, dat zy galagtig of bloedryk zyn enz. Zo dat ik my bemoedigd vinde om te durven beweeren, dat de geſteldheeden zo veel onder de menſchen verſchillen als hunne gedaante; ſchoon deeze dikwils bedrieglyk is: behaagde het God, dat die ook zo openbaar en zo gemaklyk te erkennen waaren! Waar uit ik nogmaals beſluit, dat die menſch, welke, onophoudelyk op 't gevoel, de heerſchende hoedanigheeden van zyn lighaam en ziel onderzoekt,

zoekt, alleen van zyn geſtel oordeelen kan, ja zo ver mogelyk, het weezenlyke kenmerk onderſcheiden kan.

Maar al zyn kennis is nog vrugtloos, indien hy uit kragt van zyn byzonder geſtel niet eene levenswyze omhelſt, die hem goed is. Die galagtige, by voorbeeld, die zig daar voor kent, en die zig aan alle verhittende ſpyſen overgeeft, aan ſterke dranken, aan oeffeningen van het ligchaam en van de ziel, die het bloed aanzetten, kent zig zeer armhartig, ten minſte handelt hy even als zy, die geheel en al hun eige temperament niet kennen.

Dit is een van de allerſchaadelykſte dwaalingen; men geeft zig over (zegt men) aan zyn temperament; daar het wil zeggen, dat men blindeling volgt al het geen 'er teegen ſtryd, zo als in het laatſte voorbeeld; maar dat aandoenlyker is, om dat het gemeener is; de ſlymagtige moeſt in eene onophoudelyke oeffening zyn, om die ſlym, die hem hindert, die taaiheeden, die de ingewanden verſtoppen, te verplaatſen en te verdryven, om zo de ſpieren, die kwynen, te verſterken; hy moeſt weinig eeten, nog minder drinken; en in de keus van ſpyze, zo wel als in de maate, den allernauwkeurigſten leevens-regel volgen.

Maar het is zyn aart lui, gulzig en een zuiper te zyn; hy vlied den arbeid, die hem nadeelig is, zegt hy, om dat ze hem vermoeid; hy

ſlaapt

ſlaapt om te teeren, hy dompelt zig in het zagte dons, om zyne pynen te verdoven ; hy geeft zig eindelyk, om volgens gewoonte te ſpreeken, aan zyn geſtel over. Deeze is de ergſte van allen: meeſt al door de kunſt gevormt, en de eigenlyke afſtammeling van den overvloed en leedigheid.

Zoek maar eens wezenlyk ſlymzugtigen onder de werklieden en de ſoldaaten, gy zult 'er geen een onder vinden ; de arbeid geeft volmaaktheden aan de temperamenten, waar voor zy het minſte vatbaar ſchynen.

Maar welk een aantal ſlymagtigen in den ſchoot der rykdommen, in de Paleizen der Grooten! in het Hofleven! zy waren met dit droevig geſtel niet gebooren; het is voor het grootſte gedeelte alleen door kunſt; ſchoon de gewoonte het eenen omzwaai gegeeven heeft, als of het natuurlyk was. Hoe veel arbeid zal het kosten dit te veranderen, wat doordringendheid om 'er de grondbeginzelen, zo droevig mismaakt, van te ontdekken! hoe veel kragt van ziel in den Lyder, om zig uit dien afgrond op te trekken! Het plan te vormen alleen is verſchrikkelyk! Jaaren gaan voorby, voor en al eer men 'er de noodzaaklykheid van begrypen kan. Zy worden gevolgd door andere, zonder nog de tegenſtreeving te hebben overwonnen, en eene vroegtydige ouderdom overvalt, wanneer men eindelyk wel begint te redeneeren; maar wanneer

neer de kragten juist ontbreeken, om die ter uitvoer te brengen.

Zo sterft men als een slagtoffer van de hebbelykheid; of liever van het kunstig temperament, dat men zig zelfs gevormd heeft. Het is dan beslist, dat het verzuim om zyn gestel te kennen, en de zaaken die 'er toe behooren, een der droevigste dwaalingen voor de gezondheid is, en dat zig geheel en al toe te vertrouwen aan een' ander', aan hen de zorg en de leiding over te laaten, waar toe zo veele kundigheden vereischt worden, de grootste domheid is.

DERDE HOOFDDEEL.

Van Dwaalingen, uit het Voorbeeld ontstaande.

HET Voorbeeld is, zonder tegenspraak, het algemeenste en ook het verleidendste vergift voor de gezondheid; het bied zig ieder stap, die wy zetten, aan, en men omhelst het met des te meer greetigheid, om dat het met onze genegenheeden overeenstemt, en ons al te dikwils aanbevolen word onder het bedriegelyk gewaad van een gezag, het welk men vleit of hoog agt.

Een der grootste reedenen, die de menschen aanspoort om zig aan het gezag van het Voorbeeld te onderwerpen, is, dat de meeste zig verbeelden, de Geneeskunde zy eene aaneenschakeling van ondervindingen, onder welke men de gelukkigste uitgekosen heeft, om die in diergelyke omstandigheeden over te neemen; dat zy geen geheime kunst zy, welkers verborgenheeden alleenlyk bewaard zyn voor de Leerlingen van *Esculapius*, maar dat alle lieden van smaak regt hebben om 'er over te redeneeren, de grondreegels 'er van vast te stellen, en de gevolgen toe te passen. De eerste menschen, voegen zy 'er by, waren zo gelukkig als wy in het gebruik van middelen, dienstig de gezondheid te bewaren en te herstellen. De voorbeelden van die gee-

geenen, die hen voorgegaan waren, of die met hun leefden, was de eenigfte grondflag van hun gedrag. Een Zieke, ten toon gefteld aan het oog der nieuwsgierigen, vond gemeenlyk onder hun getal zynen Redder, of die met eenen goeden uitflag zig zelven van dergelyke ziekte had geholpen, of uitvoerig berigt konde doen van de middelen, daar anderen ze mede geneezen hadden. Ik beken, dat de gewoonte de waare oorfpronk der Geneeskunde is, en dat zy ftand gehouden heeft tot de tyden van *Hippocrates*: ongelukkig hebben de menfchen zig al veel te lang daar aan gehouden, om ze volgens de eigenfte beginzelen te ftieren, zonder aandagt te flaan op de ontelbare gebreeken, die noodwendig de verhevendfte en pryswaardigfte zaaken in hare kindsheid vergezellen. Zy blyven met de grootfte eigenzinnigheid in het waarfchynelyke; men bebolwerkt 'er zig in, en behoud 'er het ganfche leeven door de ongedagte gevolgen en kwaalen van over.

De Geneeskunde is ongetwyffeld eene verheevene en geheimzinnige wetenfchap, en die gene, die ze in zulk een gemaklyk oogpunt befchouwen, bedriegen zig grootelyks: de leeftyd van duizend, ja van tien duizend menfchen, die 'er zig in geoeffend hebben, is niet toereikende geweeft, om 'er al de geheimen van te ontdekken. Dit is de droevige, maar afgeperfte belydenis van die lieden, die 'er zig op toeleggen; en ik ben ver-

ze-

zekerd, dat 'er geen een is, die niet te rug deinſen zou, dit ſtrydpark intreedende, zo hy het oog niet afwendede van dien oceaan, op welken hy zig waagt, en niet dagelyks zuizelde by de diepte van dien afgrond, die hy peilen dorſt. Dog het is thans de zaak maar overtuigt te zyn, dat de voorbeelden byna nergens meer toe dienen, wegens de groote verſchillenheid in Ziektens van dezelfde ſoort, de onderſcheidenheid van hare toevallen, de nieuwe gedaantens, die zy onophoudentlyk aanneemen, het verſchil van gevoelens en de practyk onzer Voorgangeren, de onmogelykheid om al de verſchynzels te vergaaren, en die te vergelyken met de beroemde Schryvers, die met regt ons vertrouwen verdiend hebben, in welke wy alles vinden in eene onbepaalde ſchikking, en by welken wy byna altoos vrugteloos de verlichtende trekken zoeken, die ons op dat oogenblik leiden moeten. Zie daar zonder twyffel ſwaarigheeden, dog niet meer dan een begin van een aantal van andere moeielykheedenveels te ontelbaar, dan dat ik zou durven onderneemen om ze op te noemen.

Laat ik 'er ten minſte op doen volgen, dat het niet onverſchillig zy voor de gezondheid zig in het gedrag na zulke of zulke lieden te ſchikken, daar 'er zo veele aangeleerde niet alleen, maar zelfs beproefde kundigheeden nodig zyn, zo dat men byna altoos met grond kan twyffelen, of die geenen, die ons voorbeelden opgee-

 ven,

ven, wel in ſtaat zyn, om 'er zig zelven na te ſchikken. Zy die jaloers omtrent hun gezondheid zyn, zullen zig wel wagten zig alleen op voorbeelden van anderen te verlaaten, daar men hun kan verzeekeren, zonder vrees van zig te bedriegen, dat zy in het algemeen niet gelden, of om dat zy in zig zelfs verkeerd zyn, of, ſchoon goed, om dat zy evenwel in de omſtandigheeden, in welke men u verzeekert ze te kunnen volgen, ganſch niet dienſtig zyn.

Zo hebbe ik menſchen gebruik zien maaken van de melk op het voorbeeld van die en die, wien zy voordeelig geweeſt was; dog genoodzaakt ze te laaten vaaren, om dat zy 'er zig kwaalyk by bevonden.

Het voorbeeld van een menſch, friſch en ſterk geworden door het gebruik van het koude bad, heeft het leeven gekoſt aan veele anderen, die dagten 'er het zelvde voordeel van te trekken (*a*). Getuigen zyn die bedaagde Romeinſche Raadsheeren, van wien *Plinius* ſpreekt; die dwaaſe ſlagtoffers van de *mode* gingen, uit welſtaanshalven, het droevige overſchot van eene geringe warmte uitbluſſchen in het yswater. Zo zal de een zig

(*a*) Het is beweeſen dat hoe voordeelig het koude bad in verſcheidene gevallen aan zommige lieden is geweeſt, het nogtans ſchadelyk zij voor geſtellen aan ontſteeking of borſtkwaalen onderworpen. Zie *Decoré uſage du Bain-froid.* Vert.

zig ſterk maaken door het water drinken, een ander zal zig herſtellen met zuivere wyn; deeze door middelmaatige dranken, die met zeer veel drank en weinig ſpys, een ander door veel eeten en weinig drinken.

Wie zoude de verſchillende uitwerkſels van alle deeze zaaken kunnen uitleggen? dit zoude waarlyk een zeer nuttig werk weezen, maar 't is onmeetbaar. De gelegenheid alleen verſchaft aan de overdenking van een wys en geoeffend menſch dat geen, het welk hem in zulk een oogenblik te ſtade komt (*a*),

Hoe gevaarlyk is dan de zotheid en de onkunde van hun, die de waereld aan hunne leevenswyſe willen onderwerpen. Zeekerlyk de ommegang van de menſchen, die ſchynen gezond te zyn, eenigſins gereegeld leevende, en die aan de geheele weereld betuigen: Leef zo als ik, ik vaar wonder wel: is eene uitſtekende klip voor de gezondheid. Het voorbeeld is vooral te vreezen, indien, gelyk ik het gezegt hebbe, het door een menſch van aanſien gegeeven word.

Een

(*a*) Een Heer van myn kennis te Aken zynde met een groot Vorſt, wierd overgehaald, hoewel hy gezond en ſterk was, de baaden te gebruiken; dog naauwelyks had hy het driemaal gedaan, of hy wierd ziek, en zoude het ontwyffelbaar met de dood bekogt hebben, indien hy nog langer had willen aanhouden. *Vert.*

Een onmatig Vorst dood een groot gedeelte van zyne Hovelingen; zonder de minste oorzaak van droefheid zal hy alle de frische aangezigten van het Hof in Hypocratische aangezigten (*a*) veranderen.

Gulzige Vaders mogen veele Kinderen zien gebooren worden, zy zullen zeldzaam den troost hebben om 'er een eenige tot jaaren van onderscheid te zien koomen: misdaadig op hun schaadelyk voorbeeld zullen zy zig voor de jongelingschap al uitgeput hebben, en zy zullen het verdriet hebben hen te zien sterven.

Laaten de maatige en deugdsaame ouders sidderen, indenkende, dat hun voorbeeld niet genoeg is tot bewaring van de gezondheid, en van die zeeden zo bevorderlyk voor het welzyn van hun huisgezin; maar dat men daarenboven verzekerd moet zyn van het goed voorbeeld van die geenen, die met hun omgaan, of van die, met welken men gedwongen is, welstaanshalven, of uit noodzaakelykheid, de Kinderen gemeenzaam te doen omgaan, Dienstbooden, *Gouvernantes*, Leermeesters, Vrienden, Meesters, ô welk aantal

(*a*) Deeze naam word gegeven aan het aangezigt van eenen stervenden, als de neus spits, de oogen ingevallen, de wangen bleek, loodverwig, de ooren koud en de lellen omgekronkeld zyn: het word zo genoemd, om dat *Hippocrates* het zelve onder de doodelyke teekenen in hevige Ziektens reekende.

tal Heloïſes verleid en verlooren door de Abelards!

Alle behoren met u zaamen te werken door de goede voorbeelden tot het zeedelyk en natuurlyk behoud van uw huisgezin.

Maar hoedanig zal het lot zyn dier teedere ſlagtoffers, welke gy aan vreemde handen opoffert buiten 's huis en ſtad? eer zelfs de reden hen flauwlyk geleert heeft de onderlinge verwandſchap, en zy verlieſen u voor dat zy weeten, waarom zy u de teedere naamen van Vader en Moeder gegeeven hebben. —— Kent gy wel den geen, aan wien gy hen toevertrouwen zult? hebt gy wel al de gevaarlyke mogelykheeden opgereekent, uit eene loontrekkende opvoeding ontſtaande?

Hoe veele voorbeelden zyn 'er, zo veel, dat 't uwe verbeelding te boven gaat, van Kinderen na eenige jaaren in uwe wooningen, met eene uiterlyke opvoeding, niet anders als een kunſtig ſluier van kwaade zeeden, terug gekomen; zeeden, welke gy allenskens zult zien ontrollen en in uitterſtens ontwinden, die uwe gryze hoofden zullen drukken: eene ſtraf maar al te regtveerdig en zeer gering voor de weinige teederheid, die gy voor hun gehad hebt: daar zyn geene reedenen, die ons verhinderen kunnen om in perſoon de opvoeding van ons huisgezin niet te bevorderen. De bezigheeden; al te gewoone uitvlugt, maar altoos ydel; is 'er eene gewigtiger voor u in de waereld dan die, welke gy tegen

 wil

wil en dank voor alle de andere bezigheeden, door u te verrigten, voortrekken moet? Geld, Eer, eene groote naam, gezag, vertrouwen: dat alles glipt over uwe hoofden, om op die van uwe kinderen te gaan ruſten. Indien gy nu maar de groote en eenige zaak niet vergeeten hebt, om hen die voorregten waardig te maaken door uwe eige leſſen en *perſoneele* voorbeelden.

Van alle de ſlegte voorbeelden zyn 'er geen gevaarlyker, dan die geenen, die de Artſen zelven geeven. Een man, die de maatigheid aanpryſt en buitenſpoorig eet, doet aan veele lieden gelooven, dat alle zyne leſſen maar een' *Doctors praatje* zyn. Deeze verbied de Thee, daar hy voor vyf-en-twintig kopjes in eenen namiddag niet bang is. Een ander ſtaat zelfs niet een glas wyn toe, die 'er een vles van aan het zieke bed durft drinken; deeze verbied het vuur, dat nagt en dag in zyn ſtudeerkamer brand; die de Tabak, daar hy misbruik van maakt, zonder eens 'er om te denken; zo dat men hem zou kunnen zeggen het geen eens geantwoord wierd aan een Hoogleeraar te Parys, welke met eene drift, het Schoolſch Karacter waardig, eene ſtelling tegen het gebruik van de Tabak verdedigde, ſchoon hy niet naliet ze geſtaag te gebruiken: ten minſte, zeiden hem de tegenwerpers, moeſt gy beweeren, dat 'er tuſſchen uw neus en tong overeenſtemming was. Men zal ligtelyk begrypen, dat die voorbeelden nog verleidender zullen zyn, indien

dien zy door redeneeringen om dezelve te regtvaardigen ondersteund zyn. Dit is een stuk, waar uit het niet ligt moogelyk zal zyn zig te redden, om dat men zig niet ligtelyk zal opdringen, dat een man, die men oordeeld onophoudelyk zyn werk te maaken om het natuurlyk goed en kwaad te onderscheiden, zig tot nadeel van anderen en van zig zelven zoude kunnen misleiden.

Zulke, die zig den arbeid laten gevallen, om de geschiedenis der Geneeskunde door te loopen, zyn in staat te beoordeelen, wat al kwaalen deze voorbeelden uit spitsvinnige Samenstellen afgeleid, niet al in de waereld voortgebragt hebben: dan heeft de te groote hitte het menschdom vernield; dan heeft de te groote koude dezelve zagtkens ontzield. Wy leeven gelukkig in een Eeuw, waar in de Geneesheeren zig niet meer schaamen de Zieken op de oorzaak van hunne ongesteldheid, en op de tekenen die voorkomen, te doen agt geven; waar uit het grootste getal der Zieken kundigheeden genoeg ontfangt, om ten minste aanmerkingen, schoon oppervlakkig, te maken, en om te tragten de weezenlyke waarde der middelen te doorgronden, die men hun voorschryft. Dus het kwaad voorbeeld, als eene ryke bron van dwaalingen over de gezondheid, overwogen hebbende, zal ik niet onderneemen om de menschen te verbeeteren, op dat zy 'er geen ongelukkige slagtoffers meer van zouden zyn: na den omloop van duizend Eeuwen, schoon zy

 dan

dan zelfs van trap tot trap duizendmaal verlichter dan de onze, zal men het zelfde ontdekken in 't geen men zedert de schepping opgemerkt heeft. Het grootste gedeelte der Hovelingen zullen het voorbeeld van hunne Vorsten volgen; de Kinderen zullen als hunne Ouders blyven leeven; de Leerlingen zullen de geneigtheeden van hunne Meesters volgen. De Mensch eindelyk zal altoos ongevoelig blyven omtrent zynen allerdierbaarsten schat, welkers bewaaring hy aan de lessen en voorbeelden van anderen overlaten zal; al te traag zynde om met zyn reden, byna altoos genoegzaam in dit geval, om hem de middelen van zig te behouden te verschaffen, raad te pleegen.

VIERDE HOOFDDEEL.

Van de Kwaade Gewoontens.

De Gewoonte is eene tweede Natuur: uitvlugt zeer gunftig voor al de zulken, die in hunne dwaalingen volharden willen: uitvlugt, daar de alderreedelykfte Lieden zelfs niets tegen in te brengen hebben. Hippocrates zelv' fchynt 'er door ter neer geveld te zyn: nogtans zegt Cicero: „ Nooit zal de Gewoonte over-„ winnaarfter van de Natuur worden, want zy „ is in zig zelve onoverwinnelyk; maar wy heb-„ ben onze Ziel door fchaduwen, door droomen, „ door traagheid, kwyning, onderdrukking, de „ ongelukkige flagtoffers van de opvatting en van „ de gewoontens, die ons verwyft maaken, zo „ ver zelfs laaten vergiftigen, dat in de meefte „ toevallen, die onze genoeglyke daagen ftoo-„ ren, de fchatting van de fmart meer aan de „ Gewoonte dan aan de Natuur betaald word." (*a*)

Een ryke heeft een koorts van de eigenfte pyn, die nog de ruft, nog het vermaak, nog den vroly-

(*a*) *Nunquam naturam mos vinceret eft enim ea femper invicta, fed nos umbris, deliviis, otio, languore, defidia, opinionibusque maloque more deliritum animum infecimus.* Cicer. Tuscul.

lyken dans, nog den zwaaren arbeid van den Landman verhinderen zoude ; waar uit wy ligt opmaaken kunnen, dat de gewoontens en de daar uit spruitende bevattingen de bewerksters van onze kwaalen zyn, zo wel als van het goede, dat wy genieten (*a*). Het is waar, dat die geenen, die wy gemeenlyk gelukkig schatten, door de verbeelding, die wy van de voordeelen maken, welken zy genieten, nogtans als men ze van naby beschouwd, in eene weezenlyke armoede gedompeld zyn (*b*). Het is byna zo onmogelyk voor eenen Zieken zyn gewoontens te verlaaten, als voor een' Gierigaard met zyn geld gelukkig te zyn: de een kan niet begrypen, hoe men vergenoegd kan leeven, zonder wyn, zonder vuur, zonder vrouwen, zonder uitgezogte spysen, zonder chocolaat, zonder pelsen; de ander zal niet kunnen begrypen, hoe men eene kleine som van zyne schat durft afneemen tot een' redelyken nooddruft, of tot eene menschlievende daad: alles beheerscht dan de verbeelding onder de menschen, en uit zo een boos grondbeginzel spruiten noodzakelyk gebrekkige gewoontens, onuitputbaare bronnen van natuurlyke en zeedelyke kwaalen.

(*a*) *Ex quo intelligitur, non in natura, sed in opinione esse ægritudinem.* Ibid.

(*b*) *In divitiis, inopes, quod genus egestatis gravissimum est.* Ibid.

len. De verbeelding, zeide de Romeinsche Reedenaar, is van eene verwyfde en ligtzinnige aart, even laf in de smerten, als in het vermaak; zy zelfs is het, die ons, eenmaal in de weekheid gedompeld hebbende, de steek van een vlieg ondragelyk maakt. Gelukkig nog indien wy de gewoonte over de verbeelding hadden laten gebieden! wy zouden dan haast over de pynen heerschen (*a*), daar is geen Wysgeer, die niet zo veel gezegt heeft, dog veele hebben ons de opregtheid hunner raadgeevingen door hunne eige voorbeelden getoont.

Ik heb een sterk Snuiver gekent, die met goeden uitslag ondernam, om van de Snuif af te zien op zyn zeventigste jaar; een ander, die tot op zyn sestigste jaar voor de sterkste Dronkaard van Vrankryk doorgegaan had, die van dien tyd af aan tot ver in zyn tagtigste jaar noit als koud water gedronken heeft. Ik hebbe nog gelukkig lieden de verwyfdheid tot het uiterste zien vervolgen; zy in ongenade vervallen wierden gezond en sterk in het midden der ongemakken en de ontrievingen, daar men hun te vooren de flauwste schets niet van zou hebben durven geeven;

(*a*) *Opinio est effeminata, & levis nam in dolore magis quam eadem in voluptate, qua eum liquescimus, fluimusque mollitie apis aculeum sine clamore ferre non possumus. Totum in eo est ut tibi imperes.* Ibid.

ven; zo dat, niettegenstaande het teegenstrydig gezag, ik my verzeekere, dat in alle leeftyden men niet alleen kan, maar ook de weezenlyk slegte hebbelykheeden moet verlaaten; en ik voeg 'er by, dat men het altoos zonder gevaar doen zal, als men het met de noodige voorzorgen doet. Die Grysaard, gewoon zynde twee vlessen wyn daags te drinken, zal geen gevaar loopen, indien hy elke week een glas op zyne maat vermindert, tot dat hy eindelyk aan een halve vles gewend, dan de regte maat hebben zal, hem noodig tot versterking: al wat meer is, word eene overdaad, die hem uitdroogt: moet men dan nog herhaalen, dat men volgens de natuur-wetten niet sterft als uit droogte? Die Vrouw die dertig koppen Theë drinkt; zal zy eenige ontroering ondervinden, indien men deeze hoeveelheid een leepel daags vermindert? na de tyd van drie maanden zal zy gekoomen zyn, zonder 'er op te denken, op de maat, die zy zonder letsel kan gebruiken.

Ik kan in waarheid verzeekeren, dat ik altoos deeze wyze met goeden uitslag gevolgt hebbe, dat ik zeer veele lieden gezien hebbe, die zig valschelyk ingebeeld hadden, dat het gevaarlyk en onmogelyk was van zeekere gewoontens af te zien, en die zig evenwel er geheel en al van ontslagen hebben, zonder dat zy 'er ooit het minste ongemak van bespeurt hebben. Maar de voornaame oorzaak van de kwaade gewoontens is, dat men geen

geen een van de natuurlyke of zeedelyke daaden behoorlyk overweegt. Men geeft zig aan alle de dwaalingen over in de gemeenfte zaaken van het leeven, men vormt zig eene fmaak, geneigtheeden, behoeftens, die vervolgens een fwenk van de natuur aanneemen, waar door zy ons verblinden en bedriegen.

Hoe algemeener de zaaken zyn, hoe fchadelyker en ftandvastiger de dwaalingen, aan dewelke men dan onderheevig is: men eet, men drinkt, zonder de weegen nog het oogmerk van de voeding te kennen: men beweegt zig, men ruft, men waakt, men flaapt, zonder te weeten waarom; men ademt de lugt in zonder haar te kennen; men laat zyn Ziel tot vreugde, tot droefheid, tot toorn, tot vrees vervallen, en tot oneindig andere buitenfpoorigheeden naar de gelegentheeden; in een woord de meefte menfchen worden geleid als waarlyk werktuiglyke beelden, door de beweegende oorzaaken, die aan hun lighaamelyke zo wel als geeftelyke vermoogens kragt geeven. Daar nogtans de menfch famengefteld is uit een Lighaam en Ziel, en het vernuft hem van het Opperweezen verleend is, om te kiefen het geen dienen moet tot welzyn van het een en ander. Het fchynt my, dat ieder menfch voelen moeft, dat de middelen daar toe niet onverfchillig zyn; het eeten en het drinken zyn eene verneederende noodwendigheid, die ons met de geringfte dieren gelyk fteld; wy maaken 'er eene

zaak

zaak van vroolykheid en ſwier van; en eene werkzaamheid alleen geſchikt om onze kragten te herſtellen, verlagen wy; of door de overdaad of door de ſlegte keus (*a*), of door gulzigheid. De ſpys gaat gewoonlyk ſchielyk door de keel, en van daar in de maag, zonder de eerſte bewerking ondergaan te hebben, die in de mond moet geſchieden. De Spieren kwynen, de tanden alleen gemaakt om te vermaalen, bederven dan en vallen uit alleen door de werkeloosheid, daar zy toe veroordeeld zyn. De toevoer van vogten, welke voortkomen uit oneindig veel klieren, bederven, verdikken, verſtoppen, ontſteeken, maaken gezwellen in de monden van die kleine buizen. Hoe veele kwaalen, die men door eene goede kauwing zoude kunnen voorkoomen, en welk een genoege zoude zulks niet geeven, dat de ſchoone Kunne, zo gezet op eene friſche mond en op 't blank Ivoor van haare verglaasde tanden, bedagte, dat 'er geen kunst is, die het begeerde verſchaffen kan: eene gezonde ſpyze, wel gekauwd, en by gevolg door de ſpeekſel-vogten doorweekt, is het eenige waare *opiaat* voor de zuiverheid des monds en de ſchoonheid der tanden.

De ſpyze dus verduwd, zakt in de maag, daar verſcheide vogten haar verwagten, om ze nog meer

---

(*a*) Zie den Arts, 1ſte en 2de Vertoog, p. 23.

meer te verdeelen, maar de eerſte ſappen niet daar in vindende, met welken zy gewoonlyk vermengd is, moeten zy dezelve moeielyker doorwerken; de lugt, die zy in hebben, kan zig niet ontbinden; de gisting, die eerſt zagt dog vaardig zoude geweeſt zyn, word daar op traag en vermoeiende, vervolgens onſtuimig, zonder de ſtoffen te verdunnen: de hitte is geſmoort, de ſpieragtige beweegingen zyn ongelyk en onvermogend, de ſlag-aders verdoofd, het evenwicht van het middelſchot (*a*) beantwoord aan de ademhaaling, nu byzonder ontſteld, en aan de drukkende werkinge van de onderbuik-ſpieren (*b*) zo verſwakt.

Dat men zig niet meer verwondere over zo veel kwaade verteeringen, of over zo veele lieden, die bedorve zappen hebben; de Chyl, die uit zo veele wanorders ontſtaat, kan immers niet overvloedig, nog wel bereid zyn en in het bloed gebragt, welke gebreeken moet hy niet mededeelen aan de vogten, die 'er van afgeſcheiden worden, om vervolgens uit hunne buizen uitgelaten, om zig met eenen nieuwen Chyl te vermengen, ſchoon zy de kragt niet meer zal hebben om zig van de verteering af te ſcheiden, veel min om ze te volmaaken; de Gal zal die bitterheid niet in hebben zo dienſtig, om de taaijigheeden te ſcheiden,

(*a*) *Diaphragme.* (*b*) *Muſculi hypograſtici.*

den; men zal in de groote Klier-ſappen (*a*) die ſeepagtige kragt niet meer vinden, die de Chyl zo kragtig helpt om in de melkvaaten te kunnen overgaan; dus moet de Chyl ſlegt bereid in zyn verzamelplaats komen, daar zal hy de wei bederven, die zig anders met zo veel overvloed, en door zo veele vaaten, daar toe geſchikt, in dezelve uitſtort, om zig er mede naauwkeurig te vermengen, en dan vervolgens regt op, teegen zyn eigen wigt, in de onderſleutel-beens-aderen gebragt te worden door de Chylbuis (*b*), en van daar in het hart, alwaar hy zyne eerſte gebreeken eevenmatig aan de vaste deelen, al te gevoelig voor de aandoening van de ongekookte of bedorven vogten, mededeelen zal; zo dat dan al het geen in dit ſamengeſtelde vogt van het bloed komt, water, oly, ſout, ſpeekſel, ſnot, gal en fyndere geeſten zelfs; allen aangeſtoken worden door dit gebrek in de verteering, 't welk alleen beſtaat in het ſchielyk doorſlikken van brokken, die niet kunnen voeden, dan na dat zy alvoorens in de mond byna ontbonden zyn, voor dat zy in de maag vallen. Uit deeze dwaaling kan kan men gemaklyk al de andere afleiden, waar in men valt door de verkeerde voedings-wyze. Die gezoute ſpyzen, en met ſpeceryen aangezet, die ſterken dranken, waar door de Chyl nooit

(*a*) *Succus pancraticus.* (*b*) *Succus thorachicus.*

nooit in ſtaat zal gebragt worden, welke verandering hy ook ondergaat, zo dat hy die zagtheid en zuiverheid ontfangt, die hem bekwaam maakt om met het bloed overeen te komen. Hier van daan zo veele Ziektens, die niet als ſterke of zwakke poogingen van de natuur zyn, om de overeenkomſt weder te herſtellen, die wy zo goedsmoeds ſtooren: onophoudelyk ſtryd de weldoende natuur voor ons, en onophoudelyk beoorlogen wy heur tot haaren ondergang. De Maag, het eerſte ſlagtoffer van onze onmatigheid, word wispelturig, zwak, pynlyk, en eindelyk buiten ſtaat tot eenige werkinge. De longe raken ontſteld, worden aangezet, ontſtooken, en droogen uit: met de gebrekkige werking van de lugt ſtemmen alle de onvolmaakte beweegingen van het hart overeen; hier van daan benaauwtheeden, hartkloppingen, al te gemeen, en waar voor nooit geen ander veilig middel dan eene verſtandige leevens-reegel eenige hulp zal toebrengen; wat ook de Kwakzalvers beloven mogen met hunne uitſtekende algemeene middelen.

Van daar ook de ongelyken invloed van de geeſten, die al te veel met de gebreeken van het bloed overeenſtemmen, onbekwaam om het zuiver aantevoeren of te herſtellen. Van daar eindelyk de trilling of de zwakheid van het geheele Zenuwgeſtel. Deze zyn over het geheel de droevige uitwerkſels, of uit gulzigheid, of over-

daad, zo wel in de meenigte, als hoedanigheid van de ſpyſen ontſtaande.

Maar daar zyn 'er nog andere, veronderſteld, dat alle de verteeringen wel geſchied zyn; over deze is het noodzaakelyk eenige bedenkingen te maaken. De Chyl nauw met het bloed vermengd, door verſcheide omwendingen, moet verminderen na maaten het bloed vermeerdert; zonder dat zou hy gelyk een ſtroom de ſterkſte dammen, die de natuur hem onophoudelyk tegenſteld, overweldigen; men moet dan geen een van die middelen verzuimen, die de uitlooſing bevorderen; 't zy door een overvloed van goede vogten, of van ſtoffen, die weder in de *maſſa* vloeïende, haar zouden kunnen bederven. De twee voornaamſte, die de natuur ons aanwyſt, zyn de ruſt, en de beweeging. Het ſchynt wonderlyk, dat twee tegenſtrydige dingen, in het eerſte voorkomen, tot een einde kunnen ſtrekken: maar hier heerſchen weder tallooſe dwaalingen. Eene zagte en geruste ſlaap in een gezond menſch, ontlaſt hem door eene ongevoelige uitwaaſſeming van een groot gedeelte van de lugt, die hem ontwyffelbaar drukt, indien hy niet op zyn tyd van dezelve ontlaſt word.

Die zelfde ſlaap brengt nog voordeelen by, die van geen minder gewigt voor de gezondheid zyn; hy ſtild de Ziel, herſteld de geeſten, ſterkt het lighaam en verfriſcht alle de vogten, verordend om de deelen te bevogtigen. Ik zal niet op-

ophaalen de veelvuldige wyzen, waar door men zig van zo veele heilzaame uitwerkingen beroofd, die anders eene goede gezondheid bewerken: daar word zo veel vereischt om wel te slaapen: over dag waaken, 's nagts rusten, te bed gaan met een lugtig lighaam, en een gerust gemoed, niet al te veel gedekt te zyn, en altoos in het eigenste bed. Dat nu zo veele lieden, die niet slaapen, of slegt slaapen, eens de reekening van zo veele fouten opmaaken, door hun begaan omtrent deeze verschillende omstandigheeden; mogten zy dan ophouden hunne Artsen te beknorren, om dat zy niet slaapen, zo als zy het wenschten; het is onze zaak niet; het is alleenig de hunne; reegelt uwe spysen, uwe dranken, en het uur van uw' slaap volgens den raad, die wy u daagelyks geeven; en wel haast zult gy de soetigheeden van die rust smaaken, waarom gy ons onophoudenlyk verzoekt: zo zult gy als Goden bekwaam zyn om eene andere natuur te vormen, het welk nogtans door geen een middel van onze Geneeskunde geschieden kan.

De Beweeging is aan geen mindere dwaalingen onderheevig dan de rust; zy is natuurlyk voor den mensch; dewyl alle zyne werktuigen gesteld en evenredig zyn tot oneindig veele beweegingen; zy is hem dan by gevolg noodig; de ondervinding leert ons, dat al te veel rust zo wel de eigenschappen van het lighaam als van de ziel verdooven; terwyl eene maatige oeffening veel

werkzaamheid aan den eersten geeft, en zo veel kragt als lugtigheid aan de tweede; zy verdeeld de stoffen, die een ongemaklyke en dikwils pynlyke last op de banden en spieren maaken zoude, bereid dezelve wonderlyk om door de doorwaassеming uitgedreeven te worden, om plaats te maaken voor nieuwe vogten, dienstig om ze te besproeijen en te verfrisschen.

Maar dewyl de menschen gemeenlyk overdaadig zyn, houden zy zig niet gemaklyk op den middelweg in dit stuk, zo min als in anderen. Dees' vermoeid, door de oeffening, vervalt in het andere uiterste van ruste; en de mensch door zyn arbeid sterk geworden, misbruikt al ligtelyk zyn kragten: anderen houden zig aan eene oeffening, welke alleen eenige deelen van het lighaam bevoorregt, terwyl de andere werkloos blyven: een ander oeffent zig als men moest rusten, die rusten als zy zig moesten oeffenen: Ik weet niet, door wiens raad ik opgemerkt heb in zeekere steeden dat zeer veele lieden, terstond na het middagmaal, te paard ryden; dit is even als het verhaal van die kinderen, die men wreedelyk liet huppelen als zy de pap op-hadden.

De beweegingen, die niet meer als één deel van het lighaam oeffenen, zyn het paardryden (*a*), en

---

(*a*) Eene der beste beweegings-middelen is zonder tegenspraak het paardryden. Het geen men zig door de be-

en al die geen, die men op een' ſtoel zittende doet; het ſlingeren, het redenkavelen enz. zyn ook onder dit getal. Zulke, die het geheele lighaam oeffenen, zyn de jagt, het ſchermen, het dansſen, het kaadſen, de wandeling te voet, met den bal ſlaan en 't raketſpeelen, de biljard, het kolven, enz. Maar waarom 'er zig niet by herin-

---

beweeging beloofd is om de omloop in het Hart, en de werking der ſpieren ende der vaten te bevorderen, om dus de verſtoppingen, die door een zittend leeven veroorzaakt worden, voor of te boven te komen. Door het paardryden word niet een deel, maar die van den buik, borſt en ingewanden geſchut; zy worden zagt tegen elkander aan gewreeven: friſche lugt komt intusſchen met meer kragt in de long, en deeze alle te ſaamen werkende, geſchieden 'er ongelooflyke veranderingen. SYDENHAM was zeer ſterk voor deeze beweeging; hy zegt zelf *Disſert. Epiſt.* pag. 523. dat hy ſommigen van zyne bloedverwanten door dit middel van de teering geneeſen heeft, en niet alleen dat hy het in de beginſels van die ziekte met goede uitwerking heeft gebruikt; maar in gevallen daar al by het nagtſweeten de buikloop gekomen was; anders een dodelyk teeken; ja hy twyffelt niet, dat dit middel in de teering dezelfde kragt zoude bezitten, die de Koortsbaſt in de tusſchenpooſende Koortſen en de Kwik in de Venuskwaalen te weeg brengt. Nogtans doet men voorzigtig, om ſwakke menſchen 's morgens voor den eeten deeze oeffening te laten doen, om dat eene volle maag in zulken die ſterke beweeging niet zoude kunnen verdraagen, maar pynlyk worden; het geen men vermyd met na de verteering te ryden. *Vert.*

innerd, dat 'er anderen zyn, die men na de verschillende gesteldheeden kiezen moet, en dat alle gepaart moeten zyn met die wyze maatigheid, welke alleen de groote voordeelen, die men 'er van wagt, bezorgen moet; drie vierde der Ziektens spruiten uit eene belette doorwaassening. Te vergeefs zal men in de Apotheek een middel tegen deeze kwaal zoeken; de beste uitwerking zal zyn eenige toevallen aftewenden; maar het waare geneesmiddel is de oeffening, gemaatigd naar de omstandigheeden, en naar den toestand van den Zieken. Ik spreek hier niet als van wanorders veroorzaakt door natuurlyke ongeregeldheeden; want wie zal zo dwaas zyn van de middelen iets te verwagten, als die doorwaassening door hollende driften van de Ziel gestremd is: in zulke gevallen bedankt de konst ons, de Zieken maken ons verlegen, en hun eige hoofdigheid en slegt humeur doen ons wanhoopen. De vervoeringen van gramschap, en vreugde brengen de bolletjes in de levensgeesten zo sterk en oproerig in wanorder, dat de ingewanden gepropt, in een oogenblik, opgezet in hare natuurlyke beweeging opgestopt, ons den dood veroorzaaken; de uiterstens van droefheid en vreeze veroorzaaken het zelve treurspel; maar door gansch tegenstrydige werkingen. Mogten wy dan van die levendige driften gebruik maken, om nadruk aan onze bedryven bytezetten; dat ze evenwel nooit den naam van toorn verdienen! bepaalen wy ons

by

by die vreugde, welke een welgeschikt huisgezin, eene kring van deugdsaame vrienden, een ongedwonge schaakel van pryslyke daaden, de goedkeuring van 't gemeen, (die men nooit trotsch veragten moet) en vooral het getuigenis van een goed gewisse ons geven, welke de zoetigheeden van het leeven doet smaaken, en de verschrikkingen des doods verdryven; en mogten zy verhinderen dat uw lighaams en ziels ruste niet gestoord worde. De grootste dwaaling van driftige lieden is zig niet te willen geneezen door de middelen, die hun natuurlyk zyn; zy zoeken ze in onse kunst; Dog ik betuige, dat zy 'er altoos door bedroogen zullen zyn; drift tegen driften te stellen, is het eenigste onfeilbaar middel: dat dan de droefgeestige en vreesagtige mensch geen een geoorloofd middel verzuime om zyn vermaak te voldoen en zig te vervroolyken: dit zyn de eenigste versterkende middelen, die de leevenskragten weeder aan zyn Ziel geeven zullen, die de toon en de veerkragt der vaste deelen weeder zullen opwekken, en die doorloop der vogten weeder aanzetten. Dat dan de kwaadaartige zyne *limonade* en amandelmelk late varen, mids hy zorgvuldig de gelegenheden, die gewoon zyn zyn gal gaande te maken, vermyde; dat hy vooral het gezelschap van kwaadaartige lieden, zo als hy is, vliede: De stryd is te swaar! een gezelschap van menschen, of om hun' rang, of om hun' deugd, eene welgereegelde leevenswyze omtrent

trent de meeſt natuurlyke zaaken, zyn, geloof ik, de twee ſeekerſte middelen om geen gevaar te loopen het ſlagtoffer van deeze verſchrikkelyke drift te worden. Voor een menſch zo gereegeld omtrent het lighaam als omtrent de ziel wakende, is niet meer dan een gevaar te vreezen, dat is de ongetemperdheid van de lugt. De geheele waereld weet, dat wy geſtaag de vogtige deelen van deeze hoofdſtoffe opſlorpen, en dat zy altoos in het ſtelſel van ons lighaam zoekt intedringen. Wy hebben wel een vrye keuze in de ſpyzen, zo wel ten opzichte van de hoeveelheid, als van de hoedanigheid en tydsbepaling; maar de lugt is een voedſel, dat wy altoos en zonder keus neemen, goed of kwaad; zy dringt, door oneindig veel klieren, in de opſlorpende aderen, brengt haar heilſaame of vergiftige hoedaanigheeden in de geheele *maſſa* der vogten; de lugt moet ons daarom niet onverſchillig zyn, en het is goed de voornaamſte dwaalingen te kennen, waar aan wy door de gewoonte onderworpen zyn: de lugt is de vriend van die haar trotſeeren, en de vyand van den geenen, die haar vreeſt, zy ſtreelt den Landman, die zy by de opkomſt der Zonne reeds begroet, en vermoord den luijen Rykaart, die voor den vollen dag de glasraamen van zyn vertrek of koets ſluit.

De eerſte dwaaling dan omtrent de lugt is, zig aan zyne ongeſtadigheeden niet te gewennen, dewyl zy dog onvermydlyk zyn. Een ſlaaf geboo-

ren

ren om zulks altyd te zyn, is wel te beklaagen, vooral als hy zig met geen zagtzinnige hebbelykheeden aan de grilligheeden zyn's meesters onderwerpt. Een andere dwaaling, zeer algemeen, is de onkunde omtrent de uitwerking van de lugt; zy hersteld, zo wel als de voeding, al wat wy door de doorwaasseming verliesen. Indien wy dus meer verliesen, als wy inademen, is de uitputting der kragten 'er dan een gevolg van. Verliesen wy minder, wat al kwaalen, evenreedig aan de maat van mindere doorwaasseming! de drooge en warme lugt is bygevolg zeer nadeelig, wyl zy eene overvloedige doorwaasseming veroorzaakt, zonder byna iets te herstellen. Een koude en vogtige lugt geeft veel en neemt niets; men begrypt dan hoe zeer men zig bedriegt, als het slegt weêr ons ras in onze huizen opgeslooten houd, aan eene speel-tafel, of in de studeerkamer, daar by fraie zomerdagen 'er weer geene vermoeïende oeffening is, welke men vermyd, of waar aan men zig niet overgeeft, alleen om dat zy aangenaam zyn. Men moet ook de staat van die werklieden beklagen, welkers beezigheeden vermeerderen in een jaargety, waar in zy de meeste rust nodig hebben, en vooral die geen', wiens staat nog sterkere en langduurige werkzaamheeden eischt in de hitte van den Zomer.

Mogten ten minste de ryke lieden hunne ligHaams-oeffeningen verrigten in de eerste koelte van den morgen; maar neen, het is byna altyd

 laat

laat genoeg, om dat de balſem van de Natuur al verſpreid is; de Werkman, de Landman, de dieren van allerlei ſoort, de boomen, en het gras hebben 'er genot van gehad, hy alleen heeft het langſaam moordend dons-bed verkoren boven dit ryke geſchenk van den Hemel.

Een derde dwaaling is de lugt te willen verbeeteren (*a*). Ik bekenne dat het ſomtyds wel noodig is, maar gemeenlyk zyn de verbeeterende middelen veel gevaarlyker, dan het kwaad zelv': Waar toe dienen die reukpotten, die *parfums*, dan alleen om de dampen en het bloed naar het hoofd te brengen, en het zenuwgeſtel te ontſtellen: Het eenigſte verbeeterend middel, het welk ik voor de lugt weet, is haar te vernieuwen in de daar toe bekwaame tyden en uuren; als het heet is, wagt de koelte af; als het weér vogtig is, wagt eenen zonneſtraal af; kundt gy geenen van deeze voordeelige omſtandigheeden vinden, laat de lugt nogtans in uw vertrek koomen; hoe ſlegt zy ook ſchynt, zal zy nogtans altoos beeter zyn, dan die, die in uwe vertrekken

(*a*) Dat men de lugt verbeeteren kan, heeft de ondervinding genoeg geleert; het is een ieder bekent, hoe veel het beſprengen van een kamer met koud water doet tot het ververſchen van de lugt; gelyk ook verkoelende planten by alle kundige Geneesheeren in diergelyke toevallen voorgeſchreeven worden. *Vert.*

ken heerſcht; gy zult het misſchien niet eens gewaar worden door de gewoonte; maar laat een vriend van de lugt by u inkoomen, hy is terſtond gevoelig aangedaan, en dikwils niet in ſtaat om haar te verdraagen.

Een vierde dwaaling over de lugt, is haar wel te verfrisſchen, maar daar op ook deuren en venſters, de reeten zelfs zorgvuldig bezorgd te ſluiten, om te beletten, dat 'er geene andere inkomt. Zoud gy wel eenen geheelen dag uw liefſt hondje in een klein doosje, ſcheikundig (*a*) geſlooten, durven laaten? gy zoud zeekerlyk vreezen hem ziek te maaken; trek nu het gevolg. Geloof my, vrees de lugt niet, wanneer zy in uwe kamers ſpeelt, als maar uw lighaam voor haare daadelyke werkingen bedekt zy. Eene gezonde lugt, dog van beweeging beroofd, heeft wel haaſt haare weldoende hoedaanigheeden verlooren (*b*). Wat

(*a*) Deeze ſluiting is byna even als die wy in de pypen van de Weerglaaſen zien, waar door het glas van boven ſaamengeſmolten en in een gedraaid, allen toegang van lugt belet. *Vert.*

(*b*) Dit ondervinden wy binnen ons, de lugt, die wy inademen, en daar ons leeven van afhangt, kan niet lang in onze long huisvesten, zonder te bederven, en ons aan die allergevaarlykſte gevallen bloot te ſtellen. Een dier, onder een lugtpomp gezet, verlieſt wel haaſt het leven, om dat het geene ververſching van lugt heeft. *Vert.*

Wat zouden 'er anders van die talryke huisgesinnen worden, aan het ongeluk overgegeeven, havenloos om heure groote armoede, in eene enge en kleine woning opgeslooten, daar zy zig nauwlyks in beweegen kunnen; indien de deur en venster-raamen digt geslooten, de scheuren van de muuren, en de daken slegt bezorgd, niet onophoudelyk plaats maakten aan eene nieuwe lugt, die dat elendig verblyf verfrischt en verleevendigt.

Ik zoude nooit over deeze stoffe eindigen, zo min als de andere nog te behandelen, indien ik in byzonderheeden trad. Ik hebbe belooft het weezenlykste te toonen; het is nu de plicht van eenen verstandigen Leezer de gevolgen daar uit te trekken.

VYFDE HOOFDDEEL.

Dwaalingen omtrent de Artſen.

Ik geloov niet dat 'er een ſtaat in de waereld is, over het algemeen meer aan de berisping bloodgeſteld, dan die der Geneesheeren, en daarom ook geenen, over welken de gevoelens van het gemeen verſchillender, en ſomtyds teegenſtrydiger zyn. Hier over heeft men van de opkomſt van die kunſt af alreede geklaagd.

Twee zaaken, volgens *Hippocrates* (*a*) gezegdens, geven geleegenheid om ons te lasteren, en zelfs ſomtyds ons laagheeden aan te doen.

Eerſtelyk de onbeſchaamtheid van ſommigen, die de Geneeskunde oeffenen, zonder de wezenlyke kundigheeden in die verheeven kunſt te bezitten.

Ten tweede, en dit heeft wel het meeſte plaats, het regt, dat een ieder zig aanmaatigt, om vermeeten te oordeelen, zo wel over de kunſt, als over de geenen, die ze oeffenen; hy voegt 'er nog by (*b*), dat 'er ook veele Geneesheeren in naam zyn, maar in de daad de naam van Artſen weinig waardig. Hy is zelfs verſtoord, en vind het

(*a*) *Lib.* 4. *de Art.* (*b*) Ibid.

het ten hoogste berispelyk, dat de Wetten geene straffen bepaald hebben voor hun, wier misslagen in de kunst overtuigend zyn, en dat zy alleen vry komen met het verlies van hunnen goeden naam.

Plinius vervolgens heeft 'er nog sterker van gesproken. Merk op hoe hy zig uitdrukt: „Het
„ is in deeze kunst alleen, dat men op zyn woord
„ een man geloofd, die zig Arts noemt, niet-
„ tegenstaande dat 'er geen bedrog is, welks
„ gevolgen gevaarlyker zyn. Maar nog beklaag-
„ lyker is het, dat 'er geen Wet is, die eene
„ weezentlyke misslag in dezen straft, nog voor-
„ beelden, die hen beteugelen kunnen, welke
„ hier schuldig zyn; om die reden is het, dat
„ zy door de gevaaren, aan welke zy ons blood
„ stellen, geoeffend worden, dikwils door proef-
„ neemingen ten koste van ons leeven. Dus in
„ alle de verschillende standen van de menschlyke
„ samenleeving heeft die van den Arts alleen het
„ voorregt om zyns gelyken te dooden, met de
„ volkomenste verzeekering van ongestraft te zul-
„ len blyven." (*a*)

By

(*a*) *In hac arte sola evenit, ut cuicunque se Medicum confitenti statim credatur, cum tamen periculum sit in nullo mendacio majus, nulla propterea lex quæ pruniat inscitiam capitalem, nullum exemplum vindictæ sed discunt periculis nostris & experimenta per mortes agunt, & medico tantum hominem occidisse, summa impunitas est.* Lib. 29.

By deeze, zonder twyffel, ſterke uitdrukkingen der Ouden, zou ik nog een groot getal andere kunnen voegen, die geleegenheid gegeeven hebben tot eene zeer groote dwaaling omtrent de Geneesheeren, zy is: hen alle zonder onderſcheid als gevaarlyke menſchen te beſchouwen, en in tegendeel als zeer voordeelig noit kennis aan hun te hebben. Van daar die hardnekkige ſtyfhoofdigheid in ſommige lieden, die zelfs weezenlyk ziek zynde, by hen den Geneesheer niet dulden, dan wanneer zy door het verval van kragten, en door de neerſlagtigheid van den geeſt de magt verlooren hebben, om 'er zig tegen aan te kanten. Van daar ook zoo veele ſwaare ziektens, die van geen belang zouden geweeſt zyn, indien het vooroordeel teegen de kunſt zig niet teegen het ontbieden van een Geneesheer aangekant had, en wel in het begin hunner ziekte.

Om deeze dwaaling te kunnen verſchoonen zoude men reedelykerwys moeten kunnen onderſtellen: 1.) Dat 'er geen kundige Artſen zyn. 2.) Dat de geen', die het zyn, geen andere weetenſchap hebben dan eene omſwagtelde, met ſtoute gisſingen, denkbeelden zonder gronden, handleidingen zonder beweegreedenen, en plannen zonder een vaſt en bepaald oogmerk. Dog de ondervinding heeft ons het teegendeel ſeedert veele Eeuwen beweezen. Hoe veel beroemde Mannen zyn 'er en voor de zodanigen in onze kunſt bekent, wier kundigheeden zo zeker en

zo

zo onſchatbaar zyn, dat de Vader van de Geneeskunde zig niet ſchaamt om ze Goddelyk te noemen.

En voorwaar die verheeve naam is niet te vergrootend. Want welke weetenſchap is het, die ons meer aan God gelyk maakt dan die welkers oeffening eene diepe overdenking, zo uitvoerig als wederkeerende, is over de groote daaden, door zyn Almagt volbragt, welkers bejaging geen ander oogmerk heeft, als het welzyn der menſchen.

In de natuur is alles Godlyk, en alle die godlyke zaaken zyn de voorwerpen des weetenſchaps van den Arts, over deze moeten, geduurende zyn gantſch leeven, alle zyne gedagten en daaden ſpeelen: de onderſcheiden ſoorten van weezens te kennen, en alle hunne hoedanigheeden, zo weezentlyke als toevallige; alle de ſchepſelen te doorgronden, te ontleeden en de geheele natuur onder ſchatting te brengen, om het leeven der menſchen te bewaaren; dit is de poſt en de weetenſchap van den Geneesheer, Heeft de Godheid voor zig wel die naam willen heiligen, en die dus onbezeflyk agtbaar maaken, door zig dezelve toeteëigenen, wanneer hy zig aan de waereld heeft willen openbaaren; de menſchen hebben ook zoo overtuigd geweeſt van de voortreffelykheid van deeze kunſt en van de uitſteekenheid der geenen, die haar met eenen goeden uitſlag geoeffend hebben, dat zy voor hun als Goden

waa-

waaren, waarom zy ze vervolgens als zodanige aangebeeden hebben.

Wilde ik de geschiedenis van agtereenvolgende Eeuwen nagaan, ik zoude, byna in alle de leeftyden van de waereld, schilderyen kunnen geeven van beroemde Mannen, die zig der verwondering, eerbied en dankbaarheid van hun 's gelyken waardig gemaakt hebben, men zoude zeeker verbaast staan, dat men in alle die tafereelen eene gelykheid van trekken zoude vinden, die daarom te vreemder voorkomen zoude, om dat veele Schryvers van onzen tyd zig schynen bevlytigd te hebben, om ze met zeer verscheidene verwen afteschilderen. Het is nogtans eene weezentlyke waarheid, en gemakkelyk genoeg te bewyzen, dat 'er geen weetenschap is, die ooit mindere veranderingen ondergaan heeft dan de konst van geneezen. Zo dat een Schryver, die eene Verhandeling van de eenheid der Geneeskunde schryven wilde, reeden zoude hebben verwonderd te zyn over den overvloed en de kragt der bewyzen, die uit zyn pen vloeïen zouden.

Dit alleen kan weezenlyk vertrouwen inboezemen voor een Geneesheer, die met regt eenen goeden naam in zyne kunst heeft, als men indenkt, dat hy bouwt op beginzelen, door eene reeks van menschen goedgekeurd, welken 'er byna alle de oogenblikken van hun leeven aan opgeofferd hebben, om 'er de zeekerheid nog meer van te bevestigen, en niettegenstaande de

aangebore begeerte in elk Geleerden, om wat nieuws te geeven, hebben alle die lieden te famen die gronden zo vaſt en zo klaar gevonden, dat zy zig alleen daar op toegelegd hebben, om 'er de gelukkige en noodzakelyke gevolgen van te doen kennen.

Maar een groot ongeluk, en dit is eene tweede dwaaling, des te meer te betreuren, om dat zy zo gemakkelyk van de aanzienlyken zo wel als van de geringen aangenomen word; dat groote ongeluk, zeg ik, beſtaat hier in, dat men de achting, aan de Geneesheeren verſchuldigd, niet met onderſcheid vooral aan die geeft, welken met regt eenen byzonderen voorrang verdienen: de een verdedigd als den besten zulk een', die de trotſe onbeſchaamdheid heeft alle zyne Medebroederen te veragten; daar zomtyds de minſte van hun, zo hy maar de edelmoedigheid had van uittekomen, hem laag in zyne ſchulp zou doen kruipen, daar het hem dan geraden was niet uittekomen: andere kieſen die geen', die hen het beste kan verblinden door de welbeſpraaktheid zyner redeneering; even als of men de ziektens door welſpreekenheid genas, naar het zeggen van CELSUS, anders de welſpreekenſte en aanminnigſte van alle de Latynſche Geneesheeren (*a*). Zulke zyn meeſt de

(*a*) Een Geneesheer behoort zekerlyk welbeſpraakt te zyn, om het vertrouwen van zynen Zieken te kunnen verkry-

de aapen van den geenen, die zig beroemd gemaakt heeft door eenige Schriften, of die Schriften van anderen geroemd hebbe. Hoe dubbelzinnig is dan die beroemdheid! en hoe veele lieden heb ik helaas zien vereeren, die het weinig verdienden.

Ik onderſcheide tweederlei ſoort van beroemdheid; de eene word door daaden, de andere door woorden verkreegen; de eerſte is niet geheel en al onder de menſchen verdweenen; maar is zeldzaam, word gemeenlyk beſtreeden, en is by gevolg niet twyffelagtig; als zy eens door de kroes van de kwaadſpreekenheid en de beoordeeling van benyders gezuiverd is; nog heeft zy dan te weinig glans om zeekere lieden den edelen yver in te boezemen, om zig ook haarer waardig te maaken. Maar de tweede, welke men die van het vernuft noemen mag, is hedendaagſch zo gemeen, als de eerſte was in de vroegſte ſtaat van de waereld: een ieder wil geeſtig zyn even zo als doorſleepene Hovelingen, welke de geheele waereld

krygen: en een Geneesheer, die niets meer dan Arts is, zal weinig indruk op het gemoed des Lyders maken, het welk ook geſtreeld wil worden; het helpt dikwils tot de ſpoedige geneezing: ik wil hier niet mede zeggen, dat een Geneesheer zig moet vergenoegen de Lyders met praatjes te ſtillen, maar alleen zyne weetenſchap door eene geſchikte ommegang aangenaam te maken. *Vert.*

reld met beleefdheid overlaaden , op dat men ze hen zeevenvoud wedergeeve; zo doen ook de Geleerden veeltyds met verkwistende naamen van groot, beroemd, roemwaardig, overal uit te deelen aan dezulken, die, gelyk zy, na eenen grooten naam ſtaan. Het is wel waar, dat zy hen daar voor niet houden; maar alleen op dat de wierook van de vleiëry, welke zy onverdiend verſpreiden, tot hen wederkeeren zoude. Zo dat de groote naam, voorheen toegeweid aan den roem van twee of drie uitſtekende menſchen in een' eeuw, hedendaagſch zo gemeen geworden zyn, dat een Man, die dezelve wezenlyk verdienen zoude, even als die Krygsheld, aan wien men een weinig te laat de krygslaurieren aanbood, die hy zo verkwiſtende aan anderen had zien uitdeelen, die ze geenzins verdiend hadden, wel mogten antwoorden: „ Ik weet niet (zeide hy) „ wat heedendaagſch het voordeeligſte en het eer„ waardigſte is, de teekens van verdienſten te „ hebben, of 'er van verſtoken te zyn."

Dat zy dan, die den Geneesheer hooger agten om zyne uiterlyke gaaven, en vooral om die van bevallig ſpreeken en ſchryven, bedenken, hoe deeze gaaf zelfs veelal twyffelagtig is, en dat, om dat 't veeltyds zo één ligter valt te bedriegen en even jammerlyk te misleiden, dan een ander om de waarheid te ſpreken; hier op komen alle de lofſpraaken uit, die de Oudheid dezulken toedagten. Ariston, Socrates en Plato drukken

ken 'er zig omtrent byna met dezelve woorden over uit; maar federt dat die kunft 't vertrouwen van de befchaafde Lieden verkregen heeft, en zig op de puinen der Opregtigheid en der Zeeden geveftigd heeft, heeft de roem alleen vermogen gehad. Hy heeft den eenen op den throon geplaatft, fteeden en flagvelden aan de Overwinnaaren gegeeven, en de grootfte Mogenheeden van den throon geftooten, en anderen in de boejens geflooten; hy heeft groote Mannen in alle rangen uit de geringfte gevormd, en heeft de faam van hun, die het meeft geveftigd fcheen te zyn, omver geworpen: buiten ftaat om iets aan de waarheid toe te voegen, die altyd dezelfde is, onafhanglyk van het vernuft en van de betoveringen der welfprekenheid, zo diend hy inderdaad nergens anders toe dan om dezelve te verderven, het zy hy onderneeme haar te verdeedigen, of dat hy tegens de waarheid zonder fchaamte de afgryslykfte leugen fteld: uit deeze redeneeringen, in de vierfchaar van de reeden en van de ondervinding gebillykt, kan men natuurlyk befluiten, dat de keus van eenen Arts niet altyd zig bepalen moet tot hem, die door zyne Schriften, of door het aanminnige van zyne gefprekken, die fchatting van u fchynt te vorderen; vermits de verdienfte, op zulke gronden fteunende, dikwils veel te dubbelzinnig is.

Onze Kunft is door VIRGILIUS een ftomme Kunft genoemd, om dat deszelfs beoeffening veel

meer ſtudie en nadenken vereiſcht, dan woorden.

Men zal nu begrypen, hoe weinig agt men moet geeven op die naamen van vermaard en beroemd, die door menſchen, niets minder dan beroemd en vermaard, aan anderen, die hun gelyk zyn, toegeſtaan, en zo ligtlyk verkwiſt worden; maar van wien zy die trotſche eertytelen weder te rug verwagten. Die Man heeft nooit geſchreeven, nog nooit na Akademiſche Pryzen gedongen, zyn taal is eenvoudig, oprecht, ligt te verſtaan, van de minſt kundigen zelfs in de Artzenykonſt: hy is zeedig, geduldig, zonder laagheid, geſtadig in zyne verkeering zonder vleijery, aangenaam zonder by-oogmerken, nadenkende in het beſtier, dat hy u geeft, zuinig omtrent de Geneesmiddelen, dog tot verkwiſting toe mild in het voorſchryven van eene leevenswyze, gelukkig in zyne geneezingen, en altoos bereid om reeden van zyn gedrag te geeven: Zie daar den Arts, dien men behoorde te kiezen. Want die geen, die, na dat hy in de pols gevoelt en een voorſchrift opgegeeven heeft, zyn afſcheid neemt; of die geen, die u doof komt maaken met zyne Akademiſche geſchillen, of door het nieuws van de Stad, of die de vraagen, die gy hem doet over uw gezondheid, met een veragtend ſtilzwygen beantwoord; of eindelyk een ander, die zyn voorſchrift met eene winderige ſnorkery, daar gy niets van verſtaat, vergezellen zal; al had

zo

zo een de praktyk van de geheele Stad, zoude ik u niet raaden hem de uwe te geeven: verkies, in één woord, niet den Arts, die het grootste gerugt maakt, maar die het beste geneest; dit is uw proefsteen.

Men heeft het fraai gevonden, de geneeswyze van den Heer P.... als vermoordend, gevaarlyk, en volstrekt strydig teegen de reegels van de Kunst te lasteren; te vergeefs hebben de eerste pennen van Europa alle hunne welspreekenheid gebruikt om die geneeswyze onder de magt van de geleerdheid en het gezag te brengen; dog hy heeft in zyn manier volhard, en in zyne gelukkige geneezingen; en daar hy een Arts ware byna onbekend, in 't midden van eene ver afgeleege Provincie, is hy de Vertrouweling van het Hof en de Hoofdstad geworden. Dit is een middel van navolging, zo wel voor de Zieken, als voor die geenen, die onderneemen hen te geneezen.

Zeker Arts heeft eene gansch byzondere praktyk, al de waereld spreekt 'er van. —— Dat is waar, maar let wel, die waereld is zomwerf alleen saamengesteld uit eenige blinde navolgers van drie of vier veel gezag hebbende Artsen, die *alarm* tegens hem beginnen te roepen; maar wat gebeurd 'er? Die Man, die in het begin alleen staat, terwyl het algemeen onder de magt is van de geenen, wiens voordeel het medebrengt hem onder te houden, gaat voort intusschen in veel-

vuldige en genoeglyke geneezingen. Een, die hy gelukkig geneezen heeft, brengt een ander aan, die hy weder geneeft; allengskens word dit klein aantal van tyd tot tyd vermeerderd, en is nu zelfs tot een verbaazend aantal aangegroeit; zo dat deeze Arts de zeegenteekenen van overwinning boven zyne Mede-Artfen wegdraagt: daar blyft voor de teegenparty dan niet over, als een onvermogend fchreeuwen, het welk hunne nederlaag aankondigt. Hoe veele bekwaame lieden zouden lang onbekend gebleven zyn van wegen hunne zedigheid, wien eene flegte handelwys, die een wellevend Man zig altyd van zyn pligt reekend aftekeuren, tot aanfpooring gediend heeft om zig ver boven die geenen te verheffen, welke tot dien tyd trots geweigerd hadden zig met hen gelyk te ftellen?

Het is immers zeer verdrietig voor het algemeen zig door de fchynbare teekenen van kundigheid te laten regeeren, en zig blindelings over te geeven aan alle die dubbelzinnige beweegredenen, die men gebruikt om hun vertrouwen te winnen. Daar zyn nog andere dwaalingen, die men ook moet tragten te geneezen, terwyl de gelegenheid zig aanbied. Ik kenne Artfen, die alleen door hunne vlytigheid een allerzeldzaamft vertrouwen verkregen hebben, door vyf of zes bezoeken op eenen dag, waar in het duidelyk genoeg was dat geen veranderingen voorvallen konden, afteleggen; dit zyn bezoeken, niet uit verpligting, maar uit flaaffche laagheid of

uit

uit ſchaadelyke gierigheid. FREDRIK HOFFMAN ſchryft die onnodige vlytigheid ook aan de onkunde van den Geneesheer toe, die zig dan mogelyk inbeeld de meeſter en niet de dienaar der Natuur te zyn; zo dat hy het algemeen toegeevende, ook met het algemeen de zwakheid heeft om ſchielyke veranderingen van zyne middelen te verwagten; daar ondertusſchen meeſt al het de Natuur alleen is, die dit groot werk doen moet, zelv' zonder hulp. Een beroemd Man noemt dat ſoort van Artſen gedienſtige Moordenaars. Ik geloof niet, dat hy zig veel vergiſt hebbe; want hy, die eens het onderſcheidingsteeken van de ziekte ontdekt heeft, kan nu zelfs gemakkelyk op zyne ſtudeerkamer verder geneezen; en in plaats dat die groote vlytigheid zo nodig zy, ſtemmen in tegendeel alle brave Artſen met my overeen, dat drie vierden van de bezoeken, die wy aan de Zieken geven, eerder zyn om hen te vertrooſten, dan om ons te onderrigten wat wy hen moeten voorſchryven. Hoe veel verder gaan zy dan, die daagelyks nieuwe onderrigtingen noodig hebben om hen te ſtieren, (ik zonder 'er uit het begin van eene langduurige ziekte en de geheele loop van de ſcherpe ziektens) zulks is zo veel te erger voor hun zelven en ook zo veel te nadeeliger voor den Zieke.

Eindelyk oordeelt men gunſtig over een' Geneesheer, als hy meêgaande, niet kaarig, en, durf ik my van de uitdrukking bedienen, zelfs mild

is in zyne Voorschriften. Dit is eene verbaazende dwaaling, te geloven dat men door het groot getal van Geneesmiddelen de Zieken zou herstellen; die moeten gereegeld zyn naar de oorzaak van de ziekte, en gemeenlyk is die oorzaak eenvoudig: dikwils is de Natuur alleen genoeg om ze te verdryven, en de ontsteltenis, door de middelen verwekt, vertraagt dikwils de geneezing, in plaats van dezelve te verhaasten; wantrouwt dan eenen Arts, die altoos de pen in de hand heeft om u nieuwe Voorschriften te geeven, en zyt verzeekert, dat hy een verstoorder van de werken der Natuur is, en niet een van deszelfs dienaaren.

Om zig van de waarheid myner gezegdens te overreeden, slaa men een oogenblik de oogen op de gelukkige Landlieden, veel gelukkiger dan wy, vooral wegens den afstand, waar in zy leeven, van onze kostelyke Apotheeken. Men zal zien hoe de natuur kwaadaartige, heevige, ontsteekende ziektens (*a*), de kinderziekte, en byna alle de ziektens hersteld, door eene leevenswyze, die

(*a*) Daar zyn nogtans omstandigheeden, waar in zy gantsch buiten staat is zig zelve te redden; zo hebbe ik eene ziekte te Angeren in het Geldersche bygewoond, waar in die geenen, die zig aan de Natuur overgaaven, allen met de dood hunne gerustheid betaald hebben, daar in teegendeel weinigen, die Geneesmiddelen gebruikt hebben, het leeven verlooren hebben. *Vert.*

die zagtelyk de Natuur uit de grootste uitstappen te rug roept; hoe veele aanzienlyken, ryken Vorsten en Mogenheeden zouden nog leeven, indien zy in eene hut en onder de enkele bewaaring van de weldoende Natuur die ziekte gehad hadden, die hen in het graf gesleept heeft.

Een dwaaling, die nog zeer gemeen is, is de roem van herstelling altyd aan den Geneesheer te geeven, die het laatste geroepen is, zonder na te gaan, of hy het wel is, die de ziekte overwonnen heeft: hoe veele naare Kwakzalvers hebben daar door een' naam gekreegen, die hun fortuin gevestigd heeft! Ik vergeeve zulks die geenen, die 'er door bedroogen zyn met het algemeen; maar ik kan het aan een gestudeerden Arts niet vergeeven; en die eenen Zieken nauwkeurig genoeg gehandeld vind. zo dat hy het niet beeter kan doen; zulk een vergeef ik het noit, als hy onder den schyn van een voorschrift, weinig beduidende, zig meester maakt van de vrugten en van de eer, regtvaardig verdiend door hem, wiens plaats hy ingenoomen heeft, dat is een diefstal, die weinig lieden merken; maar die men met meerder aandagt moest naspooren. Ik zal 'er byvoegen, dat die geen', die 'er zig schuldig aan maaken, zig ligtelyk bedriegen; zommige zelfs gelooven ter goeder trouw, dat het hunne middelen zyn, die gewerkt hebben; maar ik kan verzeekeren, dat van honderd Zieken, die

hun-

hunne vorige Artſen verwiſſeld hebben voor een ander, en onder de behandeling van den laatſten geneezen zyn, 'er 98 zyn, die op dezelvde wyze, en miſſchien ſchielyker geneezen zouden zyn door den eerſten. Die ſoorten van geneezingen, waar in de een Geneesheer den anderen opvolgt, zyn dan nog bedriegelyker; dewyl men reeden heeft om te twyffelen, wie van beiden geneezen heeft. Nogtans is het waar, dat gewoonlyk een Geneesheer daar door het beroemdſte in de waereld word (*a*). Zie daar, hoe alles dwaaling en ydelheid onder de Zon is.

Men wil niet alleen, dat een Geneesheer kundig, maar ook dat hy gelukkig zy. Eene dwaaling ten uiterſte noodig uitteroeijen; het gaat niet met de Geneeskunde als met ſommige kaartſpellen; hier doet de fortuin alles, dan is het geluk de

---

(*a*) Een Geneesheer, die het laatſte by een Lyder geroepen word, en dikwils oorzaak van zyne geneezing is, heeft veel vooruit, de handelwys opmerkende, die zyne Voorgangers in het werk geſteld hebben; gaat hy na, welke middelen eenige vrugt toegebragt hebben, en welk nadeel, hy weet dan omtrent wat hem te doen ſtaat; daarenboven word hy gedrongen, om, terwyl alles, wat volgens de reegelen van de Konſt nutteloos voorgeſchreeven is geweeſt, zyne toevlugt te neemen tot middelen, die hy anders niet zoude gebruiken, en die hem eene ongehoopte geneezing verſchaffen, daar de ongeduldige Lyders aan de andere Geneesheeren de tyd niet gegunt hebben, die in 't werk te ſtellen. *Vert.*

de weetenſchap; het fortuin van een Geneesheer, zegt HIPPOCRATES, beſtaat daar in, om met kundigheeden iets te onderneemen; want dan geneeſt hy, of hy voorſpeld regt tydig de onmogelykheid van te geneezen; daarenboven die roem van gelukkig te zyn, is men gemeenlyk niet verſchuldigt als aan de geneezing van twee of drie Lieden van aanzien, daar men gerugt genoeg van gemaakt heeft om het geroep te verdooven van honderd onbekende Zieken, die door de onkunde van hem, die men nu vergood, geſtorven zyn.

Eindelyk nog eene aanmerkelyke dwaaling, aan welke niet alleen het gemeen, maar ook kundige Lieden onderworpen zyn, en dat nog erger is, aan welke Geneesheeren ſomtyds gezag byzetten, zy is, zig op te dringen, dat een goed *Theoreticus* een ſlegt *Practicus* is, zo dat men los dikwils eenen Man verſtoot, die zyn ganſche leeven in de ſtudien doorbrengt, en den voorrang geeft aan hem, die alleen een groot getal Zieken zeedert langen tyd bezoekt; men onderſteld, dat in onze Kunſt de ondervinding wettiger is dan de weetenſchap, en men bedriegt zig niet.

Maar wat wil men door de ondervinding zeggen? Hier is het regte punt, waar in men zig laat misleiden. Deze man bezoekt veele Zieken, en oeffent zig ſeedert langen tyd, by gevolg heeft hy veel ondervinding; de gevolgtrekking is volſtrekt valſch: want de ondervinding in de Ge-

nees-

neeskunde is anders niet als de hebbelykheid om de middelen te gebruiken volgens de onderſcheide omſtandigheeden, die zig opdoen; maar het kan gebeuren, en zulks ongelukkig, maar al te dikwils, dat een menſch veele Zieken bezogt heeft, zonder de gelukkige hebbelykheid verkreegen te hebben, wanneer, en hoe men de Natuur door zulke en zulke middelen helpen moet; bygevolg is het al zo mogelyk, dat men veele Zieken bezogt heeft, zonder ondervinding verkreegen te hebben. Het is nogtans een zeer gemeen vooroordeel, en daar gaan weinig daagen om, of men hoort het beveſtigen: —— die Man is een weetniet, zegt de een; gantſch niet, zegt op ſtaande voet een ander, ik verzeeker u, dat ik my eer aan hem zou vertrouwen dan aan een Geleerden, om zyne ondervinding. Laaten wy uitleggen wat deeze ondervinding zy. Wat zyn 'er de eindpaalen eng van! Zy beſtaat, in geduurende lange jaaren zulke of zulke middelen gebruikt te hebben in zulke en zulke ziektens, die eenerlei ſcheenen, zonder ooit het verſtand gehad te hebben om 'er de naaſte of afgeleegene oorzaaken van te onderzoeken; nog over de onderſcheidende kenteekenen bondig te redeneeren? Zie daar de betreurenswaardige en alderſchadelykſte ondervinding der Kwakzalvers, die een begunſtigd middel voor elke ziekte hebbe, als of de jaaren, de geſteldheeden, de kunne, de omſtandigheeden enz. zig altyd in het eigenſte punt moe-

moeſten vereenigen , waar hunne middelen een goeden uitſlag in gehad hebben. De ondervinding dan beſtaat niet daar in om veele middelen voor te ſchryven, en een groot getal Zieken te bezoeken, maar de ziektens, en de middelen, in oneindig onderſcheidene gevallen, hoe gelykvormig zy zig uiterlyk aan de Practyk voordoen, te beoordeelen; deeze noemt men reedeneerkundig, en zy word by de kundige *Theoretici* gevonden; zo dat een waar Geneesheer, verre van zyn gezag van de ſtem van het algemeen te ontleenen in dit ſtuk, zig altoos beledigd moet agten, als hy het vertrouwen omtrent een kundig menſch onder zulk een ydel en volſtrekt valſch voorwendſel hoord verkleinen.

De groote FREDERIK HOFFMAN beklaagt zig nog over eene groote dwaaling, of eerder over eene groote rechtvaardigheid, betreklyk tot de Artſen: Zy hebben altyd ongelyk als zy hunne Zieken verliezen, als of hunne kunſt de magt had om ons onſterflyk te maaken; maar nog beklaaglyker is het, dat hunne Medebroeders niet altyd de edelmoedigheid hebben hen te verdeedigen. Zy hebben ſomtyds de trotsheid om ook aan te hooren het geen men aan den Heiland jegens Lazarus zeide: *Indien gy hier geweeſt waart, zoude myn broeder, myn zuster, myn man enz. niet geſtorven zyn.* „ Men moet niet (zegt HIPPOCRA-„ TES) van onze kunst dingen eiſchen, die bui-„ ten haar voorwerp zyn; want wy beoeffenen

„ alleen

„ alleen zulke ; waar op wy invloed hebben te
„ werken, of wy volgen de Natuur, of verbee-
„ teren haar. Indien dan eenig mensch een toe-
„ val overkomt boven het bereik van onze kunst,
„ heeft men ongelyk van ons te vorderen, dat
„ wy 'er de geneezing van uitwerken; hy alleen
„ onder onze Order verdiend verwyten, die het
„ leeven voorspeld, als de toevallen hun zouden
„ hebben moeten leeren, om zelf dikwils vroeg-
„ tydig genoeg den dood aan te kondigen." (a)

Al het geen wy in verscheide langduurige ziektens doen kunnen, is de toevallen aftewenden, en te stillen, wanneer zy veranderd zyn, is het moeijelyk in de geneezing te slaagen. Daar is geen Geneesheer, die 'er daagelyks de droevige ondervinding niet van heeft. Een der grootste Mannen onzer daagen, aan wien ik klaagde over de hardnekkigheid van eene deezer ziektens, die yder oogenblik verergerde, zonder schynbaare oorzaak; na dat hy 't verhaal aangehoord had, vertroostte my daar mede; ik ken ze zeer wel; maar ik kan my niet vleijen van ze ooit geneezen te hebben; vervolgens voorzeide hy my alle de toevallen, die nog koomen moesten, niettegenstaande al myn zorg, voor 't uiteinde van de Zieken.

Ik

(a) *Lib. de Vet. Med.*

Ik zal de dwaasheid niet hebben hier de lyst op te geeven van die langduurige kwaalen, die boven onze Kunst zyn, in een geschrift als dit, in de handen van ieder een komende; men moet aan zeekere Leezers de gelegenheeden beneemen hunne inbeelding te voeden. Hoe veele droefgeestigen hebben hunne ziekte daar door tot dien trap gebragt, die dezelve ongeneesbaar maakte, alleen door geneeskundige Schriften, daar zy altyd eene te sterke toepasfing van op hunne teegenswoordige en mogelyke kwaalen gemaakt hebben. Het is genoeg, dat men over het gemeen wel verzeekerd zy, dat 'er ziektens boven de Kunst zyn, en dat het by gevolg nooit verneederend voor een Geneesheer is, die niet te hebben kunnen geneezen (*a*).

Zie

(*a*) Het is eene beproefde waarheid, dat 'er niets schadelyker voor een mensch is, dan eene oppervlakkige kennisse der Geneeskunde, en het leezen der geneeskundige Werken, wanneer zy buiten staat zyn, om de toevallen te overweegen, de omstandigheeden te beredeneeren: want hier door vervallen zy in eene droefgeestigheid, die hen meerder benadeeld als hunne ziekte, of op het minste, veele beelden zig in alreeds de voorloopers van den dood in zig te vinden, of zy neemen hunne toevlugt tot middelen, die in Boeken, in soortgelyke gevallen voorgeschreven, nogtans voor hunne tegenwoordige omstandigheeden zeer nadeelig zyn; zo pogen ze eene geringe kwaal te geneezen, en haalen zig somtyds doodelyke ziektens op den hals; ik durf daarom haast zeggen, dat in dezen zin verscheide *raadgevingen aan het gemeen*, hoe nuttig in haa-

Zie daar de voornaamste dwaalingen van het gemeen, betreklyk de Artsen. Ik kan nogtans dit Hoofdstuk niet eindigen, zonder een denkbeeld te geeven van dit hardnekkig vertrouwen, dat onder ons plaats heeft omtrent die geenen, die door een byzonder geheim tot geneezing van zommige ziektens beroemd zyn, of door eene buitengewoone gaaf om alle de kwaalen te kennen, 'er de historie van geeven, de Zieke afweezig zynde, op het enkel gezigt van het water: de dwaaling van het gemeen in deeze twee zaaken, kan als onoverwinnelyk in den eersten opslag beschouwd worden, om dat het volstrekt voldoende is, dat het de middelen alleen zyn, die geneezen; hoe gemaklyk valt 't dan, als men voor 't oog van een ieder eene ziekte van gewigt geneezen heeft, het te overtuigen, dat het middel, dat men daar toe gebruikt heeft, een groot geheim is; en zo dwingt men al die geen, die door de eigenste hand aangetast zyn, de beurs te openen, om tot het bezit van dat onfeilbaar middel te geraken.

Ik twyffele niet, of alle oprechte Geneesheeren gevoelen zo wel als ik eene aanmerklyke grieving, als Zieken hen bezoeken, met de betuiging,

---

haaren oorsprong, nadeelig worden voor het onverstandig deel, dat het doorzigt niet heeft, de middelen, daar in voorgeschreeven, op eenen behoorlyken tyd te gebruiken. *Vert.*

ging, dat zy tot hen gezonden zyn, dewyl zy een byzonder middel hebben voor die kwaalen, daar zy door aangetaſt zyn. Ik heb verſcheide maalen zulk ſoort van lieden gehad, en ik heb het altoos myn pligt gereekend, om hun de oogen te openen, door hun te verzeekeren, dat ik geen byzonder geheim voor eenige ziekte had.

Die Geneesheer, zegt men, heeft een onfeilbaar middel voor de vallende ziekte (*a*). Dwaaling! Zyn geheim, zo het al waar is, dat hy die wel geneeſt, is alleen, dat hy, als 'er nog mogelykheid is van geneezen te worden, zulks doen kan door eene leevenswyze en onderſcheide middelen te gebruiken, na dat het beloop van aandoenlyke ziektens, en de tegenwoordige omſtandigheeden van het voorwerp, dat 'er door aangetaſt is, aanwyzen en vereisſchen; even zo handelen alle de anderen.

Het is my moejelyk te begrypen, hoe een man van de Kunſt, met geruſtheid voor de waereld, durft ſwetzen, dat hy geheimen heeft; deeze voor de Engelſche ziekte (*b*), die voor ſtuipen, de een voor de keel, de andere voor de oogen, een derde nog voor de borſt. Bedagt zulk een, hoe gewis en hoe ras hy, na het oordeel van elk kundig menſch, in min-achting daar door geraakt, hy

(*a*) *Epilectica.* (*b*) *Rachitis.*

hy zou 'er zig haaftig van ontdoen, om dog niet verder voor een Man van geheimen bekend te worden. Maar zulk een kragt heeft het vooroordeel onder 't gemeen; het valfche verblind hen, de fwetzeryen verwonderen en vermaaken hen; het werd graag bedroogen, en is het ook byna altyd: nogtans indien het eenmaal wel denken wilde, hoe de middelen niet onverfchillig zyn, hoe uitftekend nuttig zy zyn, als zy beftierd worden door den raad van een wys en kundig menfch, die volkome beoeffenend de kunft van geneezen verftaat, dat zy in teegendeel vergift zyn, dat de dood aanbrengt, min of meer langzaam, als zy zonder kennisfe gegeeven worden, dan zoude men zig zonder twyffel van die luft ontflaan, om middelen te gebruiken, die men niet kent, en nog meer om ze uit de handen van lieden aan te neemen, die altyd mistrouwd moeten worden, zo dra zy van geheimen fpreeken. Onze Kunft kent 'er geene; haar geheim is dat van 't menfchelyk geflagt. Wy worden al te fterk gevleid, als wy denken eene nuttige ontdekking gedaan te hebben, zo wy dezelve niet op alle wyzen, ons mogelyk, algemeen maken; die anders handelen, kunnen van geen kwakzalvery of gierigheid vrygefproken worden.

Wat de Water-kykers betreft, die hun oordeel over de ziektens vellen, op het enkel gezigt daar van, ik fchaam my niet te verzeekeren, dat alle die Geneesheeren met moeïte hun' naam ge-

fchree-

ſchreeven hebben op de rolle dier geenen, die de eerteekenen van de Hoogeſchool verkregen hebben: SENNERTIUS behandelt hen ſtraf, hen eezels en bedriegers noemende; andere Schryvers, niet minder roemwaardig, geeven hun geen betere benaamingen (*a*).

Ik weet, dat 'er veele lieden zyn, die ons nooit meer zullen koomen raadpleegen, zo wy ten minſte de eerſte keer niet de toegeevenheid hebben, om iets over het water, dat zy aanbieden, te zeggen. Wel aan laten wy die klanten verliezen, om eerlyke Artſen te blyven; daar is gemeenlyk niets verkeerder, dan het oordeelen, welk men volgens het water doet, als men den Zieken niet kent, en men onkundig is, wat tyd de Lyder gewaaterd heeft; nooit toont het water opregt aan de ſoort van ziekte; op zyn alderbeſt geeft het ſomtyds geleegenheid om 'er over te gisſen, en op deeze gisſing is het, dat onbeſchaamde lieden,

(*a*) Geen Schryver heeft de ydelheid van deeze Kunſt te gelyk met derzelver valschheid en wisſelvalligheid beter beſchreeven dan de Hooggeleerde Heer NAHUIS in zyne redenvoering over de vraag, of de Piskykers enkeld door de beſchouwing van de Pis de ziektens van ſommige Lyders regt ontdekken, en door de Kunſt geneezen konden? te Harderwyk den 30. Juny 1761. uitgeſproken, en BELLINUS in zyn Tract. *de urinis pulſibus &c.* p. 3. bewyſt ook, op welke valſche gronden deeze Kunſt ſteunt; nogtans is het zeeker, dat men 'er ſomtyds licht uit ontfangen kan. *Vert.*

den, en weinig jaloers om eenen eerlyken naam in de waereld te hebben, zig door verscheide voorspellingen, begeven onder het getal der zulken, van welken een ligtgeloovige en onkundige denkt altoos het soort van kwaal, waar door men aangetast is, te zullen vernemen; maar om zig te overreeden, hoe weinig geloof men aan dat soort van lieden geeven moet, moet men alleen maar indenken, dat de pis eene afscheiding is van de overtollige vogten in alle de sappen, by gevolg overeenstemmend met haare dadelyke *vermenging* (*a*).

Maar om met den Heer QUESNOY in het eerste Artikel van zyne schoone verhandeling over deeze stof te spreeken, de vogten hebben alleen de oorzaaken der ziektens in zig, maar niet de ziektens zelfs. Zoo dat de pis dan, gelyk PRIMEROSE (*b*) het aangemerkt heeft, alleenlyk de oorzaaken aanwyzen zal; maar, voegt hy 'er by, ééne oorzaak nu kan verscheide ziektens voortbrengen, en in een meer of min gevaarlyke toestand saamenloopen; by voorbeeld, de Gal zal de heete koorts, de krankzinnigheid (*c*), de geelzucht, de roos (*d*) voortbrengen, van welke dier ziektens zal men nu kunnen giszen, dat de Lyder aangetast is?

Maar

(*a*) *Ecrasis.* (*b*) *De vulgi erroribus.*
(*c*) *Phrenitis.* (*d*) *Eresypela.*

Maar behalven dat het zelfde water de oorzaak van verschillende ziektens kan aanwyzen, waar in men altyd gevaar zal loopen zig te bedriegen, zo men de eene boven de andere noemen wil; want in een en het zelfde mensch, door een zeekere weezenlyke ziekte aangetast, verandert zy wonderbaarlyk; gelyk daagelyks kan nagegaan worden, niet alleen van lieden van de Kunst, maar van al die geen, die in de Zieken belang stellen; het water, dat ik van daag zie, is zo onderscheiden van dat ik gisteren gezien hebbe, dat, indien ik niet by den Zieken was, ik denken zoude, dat het de pis van een ander ware. Maar wie is 'er, die deze verscheidenheid niet opgemerkt heeft, in de verscheidene tydperken, die eene ziekte doorloopt; ik spreek niet eens van de couleur, die de pis aanneemen kan door de spyzen of geneesmiddelen, die men gebruikt heeft (*a*), eene vooronderstelling zo natuurlyk, en beweere dan nog, dat het gebeuren kan, dat die van een gezond mensch niets verschild van die van eenen Zieken. De man, die drie vierden van de nagt aan de tafel doorgebragt heeft, en na eenige uuren slaapens ontwaakt, zal, indien hy veel drank gebruikt heeft, een witachtig heldere pis loo-

(*a*) De Sparjies, de Uijen, de Balsem Copayv:, de Rhabarber, deelen of hun reuk of hun verw aan de Pis meede. *Vert.*

loozen, die een Piskyker vast aan eene opgezette Gal, of eene verstopping der ingewanden, of in zommige aan steen, of eindelyk aan een van die kwaalen zou toekennen, in welke de pis, meer toevallig, eene even dergelyke verandering ondergaat: zo van den anderen kant kan een zeer galachtig water zig opdoen in eene ziekte, weezentlyk nogtans onderscheiden van die geen, die zig gemeenlyk aanduid, en zulks alleen door eene toevallige of oogenblikkige verstopping van den Gal-lyder (*a*).

Daarenboven hoe veele ziektens zyn 'er, waar in het water zelfs niet eens veranderd. Voor eerst in alle uitwendige, dan ook in veele inwendige; onder deeze laatste zyn, de vierden-daagsche koorts, de vallende ziekte, de zwangerheid, de krankzinnigheid (*b*), de hoofd- en borst-pynen, de *rhumatismi*, de uitteerende koorts, de teering. Omtrent die drie eersten roept ARCULANUS (*c*) God en de vergode Heemelingen tot getuigen, dat hy nooit zo ver heeft kunnen koomen om dezelven door het water te leeren kennen, 't welk hy voor een ontrouwe aanwyzer, die

(*a*) *Porus biliarius.* (*b*) *Phrenitis.*

(*c*) *Deum testor & Numina cœli, quia nec curâ, nec arte de conceptione mulieris. nec de Epilepsia, nec de Quartana, potui invenire cognitionem certam per urinam solam, est enim fallax nuncius & æquivocus.* Comment. in Avicann. Can: fen: I. Tract. 20. Cap. 65.

die volſtrekt dubbelzinnig is, houde. GALENUS (*a*) verzeekert ons, dat zy geen licht geeven kan in de krankzinnigheid, zo min als in eenige aandoening van het hoofd; wat aangaat de borſtziektens en de *rhumatismi* beroep ik my op de Geneesheeren, zy zullen met my toeſtemmen, dat zy beſtendig een goede pis hebben opgemerkt by die geen', die 'er door aangetaſt zyn.

In de borstziekte is de long het eerſte aangetaſt, zonder dat de geheele inhoud der vogten eene groote verandering ondergaan hebbe. Het is waar, dat, als het vet begint te ſmelten, en den Zieken in de uitteering doet vervallen, men dan zomtyds opmerkt (maar zeer weinig in 't oog loopende) zeker vet- of olyagtige ſtoffen, die op het water dryven. Maar wie weet niet, dat ook dit voorvalt by lieden, die de beſte gezondheid genieten, 1.) door eene kooking, die geheel en al langs de order van de natuur is: 2.) door eene oogenblikkelyke verhitting van de nieren in vette lieden; zo dat dit teeken nog geheel twyffelagtig is. Ik voeg 'er by, dat men het als geheel valſch moet beſchouwen, indien dit olyagtig of vetagtig vlies zeer kennelyk is; want het is nooit het teeken van de enkele uitteerende koorts, maar altoos van eene brandende en ſcherpe koorts.

Het is my niet moeijelyk my zelven te overtuigen,

(*a*) *Proreth. text.* 2.

gen, hoe ontrouw de beoordeeling door 't water is, en welken naam zy verdienen, die door de enkele beschouwing voorwenden, de kenteekenen van de ziekte te kennen, maar ook om ons 'er dienstige middelen voor op te geven.

Men denke daarom nogtans niet, dat ik beweere, geen Arts moge zig van de *Urine* bedienen; men weet hoe nuttig dit is in den loop der ziektens. De beroemdste Geneesheeren hebben 'er een byzonderen aandagt op geslagen; HIPPOCRATES heeft 'er veel acht op gegeeven in een groot gedeelte van zyne voorspellingen; GALENUS heeft hem nagebootst, zelfs de Arabische Geneesheeren; maar van een nuttig gebruik zyn wy tot het misbruik overgegaan, willende nu door dit behulp alle de menschelyke ongemakken kennen: ten tyde van FERNEL zelve heerschte dit misbruik nog; en men verwyt dien Man, anderzins zoo beroemd, dat het by hem de gewoonte was, als men met hem wilde raadpleegen, van buiten, dan alleen maar de pis te Parys te bezorgen; het geen men in hem zo veel te berispelyker vond, om dat, al stemt men toe, dat men 'er kundigheeden uit bekomen kan, mits zy versch is, men nogtans gegrond kan ontkennen, dat men 'er eenig licht uit trekken kan, als het water vier of vyf uuren gestaan heeft. Hier koomen veele Schryvers in overeen: zommige willen, dat het niet meer dan twee uuren is, na dat zy uit het lighaam gekoomen is, dat men 'er

uit

uit oordeelen kan; hoe wil men dan iets opmaaken uit dat, 't welk van buiten komt, uuren ver? gewaaterd in een tyd, waar in de kooking nog niet geschied was; eene omstandigheid, die zonderling de weezentlykste hoedanigheeden verandert.

Ik weet, dat het niet gemakkelyk is, de vooroordeelen in dit stuk te geneezen; ja men ontmoet zelfs lieden, die de eerste geweest waren om zulken te bespotten, welken onbedagtzaam hun vertrouwen gaven aan Pis-Artsen, dog naderhand hen zelfs in 't geheim raadpleegden.

Dit gebeurd voornamelyk onder de Vrouwtjes, die op het twyffelagtigste teeken zig terstond inbeelden, dat zy zwanger zyn. Hoe reedelyk zy te vooren geweest zyn: de onoverwinnelyke nieuwsgierigheid, om iets zeekerder over haaren toestand te weeten, doet haar de paalen van de gezonde reeden te buiten gaan, om zig in eene peilloose diepte van onzeekerheeden te werpen, niets kan 'er haar van afhouden, zy moeten die Godspraak gaan raadpleegen.

Het zal zonder twyffel die Vrouwtjes een zeer gewigtige dienst gedaan zyn, indien men haar kan overtuigen, dat het water geene teekens van zwangerheid kan geeven. Hier door zullen zy haar geld spaaren, en de schande, voor haar zelve, ontgaan, zig aan een' Man, aan wiens kundigheid zy anders haare schoot-hondjes niet zouden vertrouwen, te waagen. Hoe kunnen zy ver-

wag-

wagten, dat deze duidelyk zullen kunnen zeggen, of zy zwanger zyn of niet; daar het niet eens mogelyk is te zien of de pis van haar of van een Man is, zo de kundige Kyker niet ſtraks onderregt wierd door den geenen, die het hem brengt. Want hoewel eenige Arabiſche Genees-heeren, en FERNEL na hen, geleerd hebben, dat men waarlyk het verſchil van geſlagt onderſcheiden kan door de *Urine*, vermids zy 'er de teekenen van aangeweezen hebben, durven wy nogtans onze ſtelling ſtaande houden, en de hunne geheel omver werpen door een enkel bewys; het water van de Vrouwen, zeggen zy, is ſlauw, wit, en minder helder als dat der Mannen: maar ik beweer, de *Urine* van deze hedzige, ja verhitte Vrouw, is wel gekookt en hoog gekleurd, ſterker dan die van dien ſlymerigen Man, veel minder in couleur en in geaartheid dan die van de zwakſte Vrouw: mag men 'er niet uit beſluiten, dat de onderſcheidende teekenen, door de Arabiſche Artſen en door FERNEL aangehaald, en door hun, die thans nog op hun gezag bouwen, ontdekt, onder beide de geſlagten gemeen zyn; te meer, daar de zaak, die ik voorſtelle, van dien aart is, dat het voor een ieder mogelyk is het nader door zyn eigene ondervinding te bewyzen.

In den zwangeren ſtaat ſchynen zy een weinig meer grond te hebben: maar het heeft ook weinig moeite in om dit omver te werpen. Men zou eene ontelbaare lyſt van Schryvers kunnen op-

opgeeven, zelfs buiten die genen, die anders het water-kyken onfatsoenlyk gevonden hebben, en evenwel aan het water van zwangere Vrouwen hoedanigheeden toegeschreven hebben, die het zelve volstrekt van dat van andere onderscheid. Dog ten allen tyden hebben de Artsen even als andete soorten van menschen, 'er zig niet kwalyk by gevonden, by alle geleegenheid, de Vrouwtjes te vleijen: Hoe veele, die door Vrouwen van aanzien ontboden, daarop getragt hebben hun hof by haar te maaken; waarom zy niet alleen teekenen van zwangerheid vonden, maar zelfs nog voorspelden, van welk geslagt de vrugt ware, die zy droegen; op deze wyze sluipt in de aanzienlykste posten zelfs de verleiding in: een streng Godgeleerde verzagt zyne Zeedekunde voor een persoon, wiens waardigheid, geboorte en opvoeding sommige zwakheeden schynen te billyken. Een Geneesheer doet somtyds het zelfde omtrent het lighaam, hy schikt zig na de vooroordeelen van zynen Zieken, en het verlangen, dat hy heeft om meer en meer hun vertrouwen te winnen, doet het hem waagen losse beloften te doen, en gelyk het geluk gemeenlyk de stoutmoedigen vergezeld, indien door een gelukkig toeval die beloften waarlyk vervuld worden, word die Man vergood in de oogen van de Vrouw, die het voorwerp haarer wenschen verkreegen heeft; dit is het 't welk aan zo veele dwaalingen zo veel gezag bygezet heeft.

Die

Die Man heeft my volgens zulke en zulke teekenen gezegt, dat ik zwanger was, en volgens deeze weeder, dat ik gelukkiglyk van een' zoon verlosſen zoude: alles is gebeurd volgens zyne belofte. Het is alles zo uitgevallen, ik ken geen ander Geneesheer in de waereld, hoe kundig hy ook zy, aan wien ik my vertrouwen zoude buiten hem! Het zal dan u zo veel te meer verwonderen, als ik u onbeſchroomd durf verzeekeren, dat om die eigenſte reeden, namelyk de voorſpelling van uwen zwangeren ſtaat, en van welk geſlagt uwe vrucht zyn zoude, hy daar door zelfs by u en by alle ordentelyke lieden dit vertrouwen onwaardig is; want hy heeft twee dingen gedaan, eeven hoonende, en vry naby koomende aan de lage bedriegeryen, waar voor een braaf Arts niet vatbaar is. Hy heeft u gezegt, dat gy zwanger waardt, en hy wiſt er niets van, hy heeft er by gevoegd dat gy een zoon droegt, het geen hy nog minder wiſt; hy heeft het getroffen even als de Goede-gelukzeggers, die de Overigheid nogtans met ſchande uit een ſtad doet jaagen, ſchoon zy ſomtyds zeer gewigtige waarheden toevallig daar meede ontdekten.

Niet alleenlyk ten tyde der Arabiers, maar zelfs na de herſtelling der wetenſchappen, hebben veele Schryvers, nog ingenoomen met vooroordeelen in dit ſtuk, zig verbeeld, te moeten ſtaande houden, dat 'er in de pis van eene zwangere Vrouw eenige zeekere teekenen van haaren ſtaat zyn. Maar dewyl de ondervinding het tegendeel be-

beweezen heeft, is men geheel en al van deeze dwaaling te rug gekeert. Men heeft opgemerkt, 1.) dat in de zwangerheid, als men eene voorspoedige gezondheid geniet, zulk schoon gecouleurd en van zinkende stoffen bevryd water, geloosd word, als de gezondste Man doet. (2. Men heeft zig herinnerd, dat HIPPOCRATES, die met zoo veel vlyt alle de teekenen van de zwangerheid vergaderd heeft, geen woord gezegt had van die geenen, die men uit het water kan bespeuren. 3.) Zy, die toegestemd hebben, dat men eenige verandering in de pis van eene zwangere Vrouw bemerken kan, stemmen ook toe, dat die verandering plaats heeft in de *Urine* van alle die Vrouwen, welker stonden ontsteld zyn; ook in Mannen, in Maagden, uit oorzaak van de verstoppingen, aan welken de een en de andere onderheevig kunnen zyn. Zo dat dit teeken der zwangerheid van eene Vrouw niet sterker is dan dat de maagdelyke bleekheid in de Maagden, en verstoppingen in de zyden van den onderbuik in de Mannen, aanduiden.

Laaten de Geneesheeren, die geleegenheid gehad hebben om Vrouwen in dien staat te zien, en begeerende, dat men by ieder bezoek haare *Urine* bezigtige, opregtelyk spreeken, zy zullen toestemmen, dat zy het dan bleek, dan gecouleurd, somtyds met weinig, somtyds met veel, dikwils zonder afzetzel (*a*), en

(*a*) *Hypostasis.*

en meer nog met een afzetzel uit verfcheide verwen gevonden hebben ; maar indien die Vrouw geduurende haare zwangerheid door eene ziekte aangetaft word, die de geheele zelfftandigheid van vogten verandert, dan zal ik vraagen, hoe onder alle de veranderingen, die de pis dan ondergaan moet, die Man, die zig voor kenner uitgeeft, 'er het kenteeken van de zwangerheid uit ontdekken zal. Eindelyk onderrigt ons de ondervinding beeter en zeekerder dan alle de redeneeringen, die wy zouden kunnen doen: die ondervinding is al bekend geweeft ten tyde van de Arabiers, dewyl een van de beroemdfte onder hen bekend heeft, dat de *Urine* van zyne Vrouw hem bedroogen had in het oordeel, dat hy geveld had over haare zwangerheid. 'Er zyn weinige Artfen, die maar eenige praktyk hebben, aan wien de Zieken niet dergelyke geheimen geopenbaard hebben. Ik had gedagt zwanger te zyn, om dat zo een, aan wien ik myn water gezonden of gebragt had, het my verzeekerd had; nogtans ben ik in myne verwagting bedroogen geweeft. Indien alle de ftemmen van de Vrouwen, die zig door deeze belofte hebben laaten paaijen, zig op dit oogenblik met de myne konden vereenigen, ik vleije my, dat al het geen ik gezegt hebbe, en nog zou kunnen zeggen, te flauw zoude worden in vergelyking van de kragt, waar mede die ftemmen, met regt vereenigt om de bedriegers aan den dag te brengen, voor altyd dit vooroordeel omwerpen zoude.

Dus

Dus opgegeeven hebbende de voornaamste dwaalingen, waar van het gemeen het slagtoffer is uit oorzaak van hun vertrouwen aan die geenen te geeven, welken het zelve het minste verdienen; is het ook billyk, ook van die geene, die maar al te gemeen zyn, betrekkelyk de Artsen, te spreeken, en weezentlyk waardig zyn dien naam te draagen.

De klagten en de onregtvaerdige verwyten, zo wel van de Zieken, als van de geen', die belang in hen stellen, verhinderen de zuivere oogmerken, en verzwakken den moed van den eerlyken Arts, die onderneemt hen te geneezen. Men heeft dikwils, en moet die gerustheid hebben trent een Arts, wiens eerlykheid en kundigheid bekend zyn, 1.) als hy de behandeling van de ziekte niet onderneemt, zonder dezelve te kennen: 2.) als 'er geduurende de behandeling toevallen koomen, die zyne kundigheeden verstommen, en hy dan de eerste zal zyn om hulp voor zynen Zieken te vraagen, begeerende de voorlichtinge van eenen *Collega* van goeden naam en grootere bekwaamheid dan de zyne. Waarom beklaagt gy u dan over dien eerlyken Man? gy zult hem nooit verpligten kunnen u beeter te behandelen dan hy doed, daar hy van zyne zyde alles, tot uwe geneezing mogelyk, aanwend.

Men verandert dikwils zo ligt van Geneesheer, als een Juffertje haar' Galanterie-kramer verlaat. Dit gedrag strookt niet alleen niet met eene edel-

moedige denkenswyze, maar is ook ſtrydig met het belang van de gezondheid. 1.) De rang van een' Arts is niet laag genoeg, dan dat men zig het regt aanmaatige, om uit zuivere wispeltuurigheid dien te veragten: die Man is duizendmaal yveriger voor zyn' goeden naam, dan hy is omtrent het ſobere loon, 't geen hy regtmatig van u vorderen mogt; zelfs dan wanneer gy de helft van het jaar op uw bed doorbragt; niettegenſtaande dit, zo dra gy maar eenige nagten zonder ſlaapen doorbrengt, zo ééne koorts niet na de eerſte middelen luiſtert, zo een purgeer-middel u geen ſtoelgang verſchaft, of zo het al te ſterk gewerkt heeft, ja zo hy ſomtyds zelfs maar een onaangenaam middel voorgeſchreeven heeft, offert gy zyn goeden naam zonder eenig nadenken daar aan op, en gy doet het te ſterker, na mate uw' rang in de waereld aanzienlyker is; gy zoudt zeekerlyk deeze onregtvaardigheid niet begaan, indien gy bedagt, dat deeze ſlaapeloosheid alleen uit de onruſt van uwe ziel geboren is, dat de koorts een' zeekeren loop hebben moet, en dat gy de grootſte verpligting aan uwen Arts hebt, die haar heur perk doet afloopen, alleen de Natuur in deezen loop onderſteunend; dat 'er omſtandigheeden zyn, die gantſch niet zeldzaam zyn, waarin het eenen Arts, en aan allen zelfs te ſaamen onmogelyk is inteſtaan voor de uitwerking van eenig purgeermiddel: zo gy eindelyk bedagt, dat 'er bekende middelen zyn, en byzonder geſchikt in ſom-

sommige gevallen, welke wy wel is waar zouden kunnen veranderen, mits maar alle bekende geneesmiddelen in de winkel van eenen Apotheker altoos gevonden wierden, maar voor welke evenwel op dien ſtond geene andere in de plaats voorgeſchreeven kunnen worden.

Mogten dan zy, die de gewoonte hebben, ras van Geneesheer te veranderen, my ten minſten toeſtaan, dat ik hun twee reedenen opgeeve, voldoende genoeg om hunne onſtandvastigheid te ſtuiten. 1.) Hun eigen voordeel. Gy hebt het meeſte van de behandeling van een' Man, die u kent, te wagten, waarom wilt gy dat geen verliezen, waar een aantal verſtandige lieden zo zeer op geſteld zyn in de geneezing der ziektens? 2.) De natuurlyke regtvaardigheid. Een beſcheide Man gaat niet ver, zonder de gewigtigſte oorzaaken en de ſterkſte drangreedenen over om eenen ſtap te doen, die hy weet dat noodwendig veel nadeel aan zyn's gelyken moet veroorzaaken; de geheele waereld oordeeld 'er ook zo van. By gevolg brengt gy dien Man in gevaar het vertrouwen van een groot aantal lieden te verliezen; en na zynen goeden naam bedorven te hebben, zyt gy natuurlyk de oorzaak van zynen ondergang. Hoe dikwils zien wy het voorbeeld van eenen Arts, die ſchielyk al zyn praktyk daarom verlieſt, om dat een Man van aanzien hem bedankt.

Eene andere dwaaling is zig te verbeelden,

dat eeu Geneesheer de ziekte fleepende houd, om dus geleegenheid te hebben meer *vifites* te doen, en bygevolg meer geld te winnen; deeze betigting, helaas maar al te gemeen! is al te hoonende voor ons; maar gelukkig valt het niet moeijelyk om 'er de belachlykheid en de uiterfte onregtvaardigheid van te bewyzen. Ze is befpotlyk, daar het bekend is, dat wy maar twee middelen hebben, aanneemlyk om ons in onze Konft aantepryzen, en wel door fchielyk en genoeglyk te geneezen; zo men nu de hebzugt voor den grondflag van onze handelwyze ftelt, is het befluit natuurlyk, dat wy die twee middelen, daar wy van gefproken hebben, in het werk zullen ftellen, om dat die ons noodwendig tot ons oogmerk dienen zullen; daar die geen, die men vooronderftelt, ons 'er ontwyffelbaar van verwyderen zullen. Een Arts, die door zyn eerfte voorfchrift een heevig kolyk geftild heeft, onder welkers heftigheid men haaft bezweeken zoude hebben, is wel verzeekerd, dat hy door den Zieken, die hy zo fchielyk ftilt, en van elk zelfs, die 'er maar de minfte kundigheid in heeft, geroepen zal worden; maar ten anderen, wie zal zig in teegendeel van bedienen van den geenen, die den naam heeft zyne Lyderen zo lang ziek te houden, in gevallen, waar de geheele waereld weet, dat men in korten tyd geneezen kan zyn?

Daar het dan, fchoon men ons verwyt de ziektens

tens te verlengen uit hebzugt, in teegendeel beweezen is, dat 'er ons voordeel in legt, zo veel mogelyk is de geneezing te verkorten, zal men nu gemaklyk toeſtemmen, dat deze laster valsch is, en zo belachlyk, dat zy van zelfs vervalt. Het zoude noodzaaklyk zyn, dat kundige lieden het gemeen in dit ſtuk onderrigten wilden; want zy verbeelden zig waarlyk, dat wy met de ziektens omſpringen als met eenen draad, welken wy zo veel verlengen als ons behaagt, of als eene onderneeming, waar van wy het voordeel, 't welk wy 'er uit trekken kunnen, vooraf bepaalen; 'er zyn geene geringe ziektens, ten onzen opzigte, het zyn altyd verſchriklyke voorwerpen, die ons verbaazen, en daar wy op het eerſte voorkomen van ontſlagen zouden willen zyn; want wy bereekenen al te veel de mogelyke zwaarigheeden, en niet ten onregt: De ſmertelyke ondervinding, die wy hebben, dat kwaalen, in den beginne van weinig belang, nogtans onze Lyders ten grave ſleepen, lagchende met alle onze poogingen, en met onze kundigheeden; waarom wy alle kwaalen als vyanden behandelen, daar wy ons zo ſpoedig van ontdoen als mogelyk is.

Het gebeurt zelfs zeer dikwils, dat een Zieke geruſt ſlaapt, terwyl zyn Geneesheer eenen zeer ſlegten nagt om hem doorbrengt; men verbeelde zig dan niet meer, dat wy vermaak ſcheppen in de lieden lang ziek te zien; men laate zig in teegendeel overtuigen, dat de dag, dat wy ons affcheid

 ne-

nemen, teffens de aangenaamfte en de voordeeligfte voor ons is. Eindelyk befchuldigt men de Artfen, van fommige geneesmiddelen meer werk te maken dan van andere; dit is eene befchuldiging, die fomtyds waar, maar meest al valsch is. Die Arts, welke 'er van befchuldigd word, is dikwils die naam alleen gegeeven in één eenig geval, waar in hy 'er gebruik van gemaakt heeft; by voorbeeld, van de aderlaating, met eenen aandrang, die de naastbeftaanden beangftigd heeft, en die nogtans zeer nodig was; in alle andere omftandigheeden zou hy het bloed zeer gefpaard hebben, misfchien meer dan een ander; het baat niet; het lot is geworpen; hy moet het flagtoffer van de gefprekken worden; en indien iemand hem wil verdeedigen, ftoort men hem door ftraks te verhalen het eenigfte geval, 't welk 'er oorzaak toe gegeeven heeft. Men kan ook het zelfde, en altoos met even zo weinig billykheid, in andere uitdryvende, hartfterkende, en verkoelende middelen zeggen. Men ziet, hoe zeer zulke befchuldigingen door eerlyke lieden, onderzogt moeften worden. Men zoude byna altoos, ongevoelig tot den oorfpronk komende, ontdekken, dat zy valfch zyn.

Eene andere onregtvaardigheid, die men nog ten onzen opzichten begaat, is, dat men van ons eifcht, dat wy alle de ziektens geneezen. Ik vergeef het aan de Zieken, waar van het grootfte getal het gevaar niet gevoelen, daar zy in zyn.

Maar

Maar dat die geen, die de zaaken met een gezond oog zien, zig boos maaken, dat wy niet geneezen eenige kwaal, die boven de kunst gaat, en die de ondervinding daagelyks leert zo ongeneesbaar te zyn als de dood onvermydelyk is; dit zyn moeijelykheeden, waar van men denken zoude, dat wy onmogelyk de slagtoffers van konden zyn; nogtans zyn wy het daaglyks. Men weet en stemt eenpaarig toe, dat sedert de waereld zo bedorven is, men nooit een' weezenlyk teeringagtigen geneezen heeft (*a*); daar is nogtans niets gemeender dan sommigen van die lieden alle Geneesheeren van de stad, den een na den anderen, te zien gebruiken, en alleen op den raad van de geenen, die hen oppassen of bezoeken: zy weeten nogtans zeer wel, dat 'er geen middel voor is, en dat de tiende Geneesheer geen meer hulp geeven kan dan de eerste.

Er zyn andere kwaalen, waar van de teekens zo klaar voor anderen niet zyn, schoon duidelyk voor ons. Dog wy ondervinden ongelukkig dikwerf, dat wy 'er maar aanschouwers van kunnen zyn: men maakt zig verdrietig, men bedankt ons; om

(*a*) Dog 'er zyn nog eenige gevallen, die wel het teegendeel bewyzen; maar in de minste was het door geneeskundige middelen geweest, maar eer eene uitwerking van de natuur, die in zulke wanhoopige gevallen, wel eens wonderen doet, welken ons verstand te boven gaan. *Vert.*

om onzen goeden naam dan te behouden, zeggen wy, dat de kwaal doodelyk is, niettegenſtaande de langzaame voortgang van de ziekte, en het weinig oogenſchynlyke gevaar; dog dan gelooft men ons niet, men neemt onze voorſpelling voor een gemelyke bui op; en nietteegenſtaande de hulp, die andere dan toebrengen, ſterft de Zieke, en regtvaardigt dus den gelasterden Arts.

De onſterffelyke FREDERIK HOFFMAN zig beklaagende over alle deeze onaangenaamheeden, waar aan een eerlyk Geneesheer is bloodgeſteld, ſchynt het afteleiden uit de gedagten, die het gemeen zig vormt van zyn' kunſt, waar van het meent alles te mogen verwagten. Het is duidelyk, zegt deeze groote Man, dat onze kunſt zo veel magt nog uitgeſtrektheid niet heeft, als het gros der menſchen, en zelfs de Grooten der aarde haar toeſchryven. Hierom zoude het voordeelig zyn eene vraag te onderzoeken, die zig natuurlyk voordoet: Welke zyn dan de zaaken, die in de magt van de Kunſt zyn?

Hy bekent, dat deeze vraag wigtig is, en waardig breedvoerig ontwikkeld te worden; maar de omſtandigheeden noodzaaken hem om het kort te behandelen in deeze woorden (a).

Een Geneesheer vermag zeekerlyk veel om ziektens, zo heevige als langduurige, voortekoomen,

(a) *Supplement*, Part. I. p. 208.

men, in tyds op haar pas herſtellend het geen anders dezelve kon veroorzaaken. Hy kan ook, zonder veel ſmert en ongemakken, een' menſch tot aan het einde van zyn leeven geleiden; dit hangt veel al van zyn geſtel, van de geaartheid van zyne vogten, van de ſterkte zyner veezelen, en van het geheel in het werktuiglyke van zyn lighaam; hy zal 'er dies te zeekerder in ſlagen, indien het onderwerp gewoon zal zyn, door eene geſchikte opvoeding, zyne driften te regeeren en te maatigen; uiterſtens, anders zo ſchaadelyk voor de gezondheid. 2.) Zo hy zynen raad wil aanneemen, en een redelyk gebruik van de ſpyzen maaken, en van alle dingen, door den Opperheer verordend om zyn leeven te onderhouden, en dus de geregelde order in den omloop des bloeds en der vogten, die de bron is van alle de werkingen, welke volgens de begeerte der Natuur geſchieden, te onderhouden.

Ik kan niets bedenken, vervolgt die groote Man, wenſchelyker en koſtelyker, dan een lang gezond leeven, zo ver zelfs, dat zy, die de voordeelen van eene gezonde en eerlyke leevenswys niet kennen, en de raadgeevingen van de Artſen veragten, niet alleen den besten tyd van hun leeven moeten doorbrengen in ongemakken en ziektens, maar hunne daagen aanmerklyk verkorten, daar zelfs die geen, die zig met omzigtigheid in alle voorvallen gedraagen, werk maakende van de reegels van de Geneeskunde, en ze gebrui-

kende volgens de kundigheeden, die zy van hun natuurlyk gestel verkreegen hebben, zig zeekerlyk hooge jaaren beloven kunnen, zelfs bevryd van ongemakken.

Het is dan eene zaak, die onbetwistbaar in de magt van onze Kunst is, te weeten hoe het leeven te verlengen door reegels, goedgekeurd van alle de Wysgeeren, om den mensch noodwendig tot een' hoogen ouderdom te brengen; maar die geen, die geheel en al die reegels veragt, word aangetast door ziektens van meer of minder gevolg· dan ontbied men zynen Arts, bid hem te helpen, somtyds zelfs gebied men hem te geneezen; maar nogtans sterft deez' met alle deeze hulpmiddelen, om dat 'er misschien geen een hulpmiddel voor hem is in de Natuur, die hy zo schandelyk misbruikt heeft; het is wel in de magt van de Kunst in het begin der ziektens ter hulp toeteschieten, den voortgang te beletten, de pynen te stillen, de toevallen te verminderen, en het geweld van haren voortgang te beteugelen.

Uit dit alles besluit hy duidelyk genoeg, hoe zeer het gemeen zig bedriegt, zig inbeeldend, dat de magt en de bekwaamheid van eenen Man van de Kunst zig uitstrekt tot byna alle de kwaalen. Het zoude eerder te wenschen zyn, dat men zig die alle niet op den hals haalde, om welke men ons zo dikwils genoodzaakt is te roepen, en dat men liever in de gezondheid, of ten minste in de eerste oogenblikken, dat men bemerkt, dat

zy

zy wankelt, den Arts liet komen, die door raadgevingen, of door geringe middelen, schielyk alles in order konde herstellen; dit is het geen voorzeeker allen doen moesten, die voor het behoud van hun leeven en gezondheid yveren. Het zoude over 't algemeen te wenschen zyn, dat de Geneesheeren meer werk maakten van deeze behoedende Geneeskunde, en zig meer tyd gaven in de studie van alle de voorzorgen, dewelke men gebruiken kan om zig van ziektens te bevryden, zo volgens dc lugtstreek, de plaats, de leevenswys, de spyze, de lugt, de hoofdstoffen en de middelen, die ieder land verschaft; alle zaaken, die men hedendaagsch te veel verzuimd, en welkers kennis nogtans zo weezentlyk tot behoud van het menschdom is.

Maar het zoude grievende zyn, uit deeze belydenis, met zo veel opregtigheid als aandoening gedaan, het gevolg te trekken, dat het dan onnoodig is om zig aan de Geneesheeren over te geeven; want, of de ziekte is geneesbaar, of niet. In het eerste geval zal de Natuur wel alleen geneezen, en in het tweede kan 'er de Konst niet toe doen (*a*). Deeze soort van dwaling omtrent

(*a*) Dit gezegde van onzen Schryver is maar al te waar: ik wierd, eenigen tyd geleeden, by eenen Landman geroepen, die aan eene aanhoudende koorts, met walging, ziek lag; ik schreef hem een braakmiddel voor, en was den anderen dag heel verwondert de walgingen no-

trent de Geneesheeren is nog zeer gemeen. Ik ken zelfs van naby een' Man van fatsoen, die my anders met een groot vertrouwen behandelt, maar opentlyk de gek schcert met al het geen men Geneeskunde noemt; hy is ten vollen overtuigt, dat 's menschen dagen geteld zyn, en dat alle menschelyke hulp niet vermogend is om deeze reekening te stooren; dus is het hem onverschillig of men die geen ader laat, welke de pleuris heeft, of niet; of men samentrekkende middelen gebruikt om de bloedstorting te stuiten, of dat men 't bloed met groote stroomen laat vloeijen; of men iemand door eene vergadering van stoffen doet verstikken, dan of men hem helpt door een braakmiddel, 't welk hem schielyk het leeven wedergeeft; hy zal even zo wel geneezen zyn, zonder eenig middel gebruikt te hebben, of hy moest zeeker sterven in weerwil van alle hulp, indien zyn uur daar is. Alle schrandere lieden weeten wat aanleiding tot deeze dwaaling over de gezondheid gegeeven heeft.

---

nog heeviger te vinden; waar op ik hem vroeg, of hy het braakmiddel gebruikt hadde? en kreeg neen ten antwoord; want, zeide hy, ben ik veeg, zo moet ik dog sterven, en ben ik niet veeg, dan zal ik wel gezond worden zonder middelen. Ik begon met hem te spreeken over alle de pligten, die hy waarnam zo omtrent God als zig zelfs, en bragt hem hier door tot het begrip van de noodzakelykheid der geneesmiddelen, en had het geluk hem over te haalen, met 't gelukkig gevolg van geneezing. *Vert.*

heeft. Het is eene al te hachlyke vraag om ze onzen Artſen te laten beantwoorden; laten wy ze aan de Godgeleerden overlaaten, die dezelve nooit dan met eenigen tegenzin aanroeren, als zy reedelyk denken; of die zig altyd kwaad maken, als zy 'er van ſpreeken, zonder te denken, wy vergenoegen ons te bewyzen, dat de gevolgen 'er van belachlyk zyn: myne daagen zyn geteld; ik ga my dan van boven van deezen tooren werpen; want, indien myn uur niet gekoomen is, zal ik zagt op myne beenen neêrvallen, zonder my het minſte kwaad te doen: zo het tegendeel, ik moet dan tog ſterven, dewyl zy, die deeze ſtelling beweeren, zig aan de gevolgen niet blootgeeven, hebben wy reeden vastteſtellen, dat zy het ſtaande houden, meer uit hoofdigheid dan uit eene wezenlyke verzeekering.

Ik heb ook anderen gekent, die zig opdrongen, dat alle kwaalen, van de hand Gods koomende, geduldig gedragen moeten worden, zonder poogingen te doen om ze aftewenden; hun toevlugt te neemen tot de menſchen, is, naar hunne gedagten, eene misdaad van wederſpannigheid tegen den wil van den Opper-Geneesheer (*a*). Die

---

(*a*) Hoe veele van deeze tegenwerpingen zyn 'er, en worden 'er dagelyks nog gedaan tegen de In-enting; ja zelfs de blindheid gaat zo ver by ſommige menſchen, dat ze de hedendaagſche natuurlyke Kinder-pokjes aanmerken als eene ſtraf van het Opperweezen. Zy willen niet

Die gevallen gebeuren zelden, en een Geneesheer heeft moeite om zig voorteſtellen de moeilykheeden, die 'er uit ontſtaan, ten zy hy 'er zelfs de ondervinding van gehad heeft. Ik ben in de gelegenheid er verſlag van te kunnen geeven in een' Zieke, die my door lieden van aanzien bezorgd was. De geheele waereld ſtond verbaasd over hare ſpoedige herſtelling; maar ik beken openlyk, dat ik dezelve alleen verſchuldigd ben aan de gemaklykheid, waar mede ik haar heb kunnen overreeden, eene geregelde leevenswyze te omhelzen, en de middelen ter uitvoer te brengen, die aan haaren droevigen ſtaat pasten; dit alles is afgeloopen in twee of drie geſprekken, met eene leerzaamheid, en zelfs met een vertrouwen, 't welk ik nimmer my had kunnen beloo-ven

---

niet begrypen, dat het den menſch geoorloofd is de middelen te gebruiken tot verhoeding van de droevige toevallen, die dikwils de natuurlyke Kinderziekte vergezellen en volgen; waar toe dient dan den menſch zyne reeden, dan om dezelve te gebruiken als een leidsman tot zyn tydelyk en eeuwig welzyn? Wanneer ik dan overtuigt ben, dat te *Herborn*, daar men, ſedert twintig jaaren, om de vier jaaren alle de kinderen in-ent, 'er geen in die gantſche reeks van tyd aan de natuurlyke Kinderziekte geſtorven zy; moet ik dan geen redeloos menſch zyn, zodanig een middel, dat de Voorzienigheid ons geſchonken heeft tot ons weezentlyk behoud, te verzuimen zo voor my zelven als voor den geenen, wiens leeven en gezondheid my toevertrouwd is. *Vert.*

ven. Wat is de ſtaat van een menſch dan beklaaglyk, als hy behalve de noodzaakelyke beginzelen van verderf, die hy in zig zelfs draagt, nog de dwaalingen van zynen geeſt onderſteunt; zo dat al het geen hy ziet, al het geen hy bemint, al het geen hy hooger ſchat, onophoudenlyk ſamenloopt om dezelve te onderhouden of te veroorzaaken.

Men is teegen wil en dank uitgebreid, als men over deeze ſtoffe handelt, maar ik beteugele my, om dat ik genoeg gezegd hebbe voor verſtandige lieden, of voor die geenen, die eene geneigtheid hebben om zulks te worden, en ik hebbe te veel gezegd voor die geenen, welke niet onderweezen willen worden dan door het ongeluk. Men heeft u al lang genoeg gewaarſchuwd, en door al te veel waarſchuwingen, daar gy gehoor aan gegeeven moeſt hebben, dewyl dees afgrond zo diep is. Nu zyt gy mogelyk overtuigd, om dat gy 'er in geſtort zyt; het is te laat om u 'er uit te helpen; zo zyn wy genoodzaakt om daagelyks te zeggen of te denken omtrent zo veele lieden, die, gelyk FREDERIK HOFFMAN wel aanmerkt, ons bidden, ja ons gebieden hen te geneezen. Wy zyn tegen wil en dank doof voor die gebeeden en zelfs voor die beveelen, al kwaamen zy van de magtigſte en gedugtſte Vorſten voort. Dan zyn onze touwen te kort, om tot de diepte van dien afgrond te kunnen reiken; zy zyn ook al te dun, zy bree-

breeken, nietteegenſtaande derzelver regte behandeling.

Maar al eens toegeſtemd, dat het lot der menſchen ongelukkig is, moet men nog daar by bekennen, dat het lot van eenen Arts, die eene gevoelige Ziel heeft, en veſtands genoeg om overtuigd te zyn, hoe weinig hy vermag in de meeſte gevallen, die zig opdoen, gantſch geen aangenaam is.

ZESDE HOOFDDEEL.

Dwaalingen omtrent de Geneesmiddelen.

Het gemeen is aan geene mindere dwaalingen onderheevig zo wel omtrent de middelen, als omtrent de geenen, die dezelve voorschryven. Daar zyn 'er zeer weinigen, die hunne gezondheid van den Arts; maar byna allen van de kragt der Middelen verwagten: zy zyn onkundig, dat het de hand, die ze bestierd, is, welke het eerst de geneezing uitwerkt, en dat zulks niet gebeurt, dan na dat de Arts rypelyk over den staat en den waaren aart van de ziekte gedagt heeft; na dat hy de teegenwoordige gesteldheeden en kragten van den Zieken geschat en wel gewoogen, de samenwerking van de vaste met de vloeibaare deelen, de spanning der zenuwen nauwkeurig overwoogen, uit de onderscheiden proeven van werking, die 'er uit voortvloeijen, en dat hy eindelyk byzonderst en zeer nauwkeurig den staat van de ingewanden, en vooral van de maag nagespoord heeft; dat het, in één woord, geschied na een groot getal overweegingen, op zeekere gronden gebouwd, eer hy overgaat om het middel voorteschryven, dat u dienstig is, en daar de uitwerkinge zyne gedaane keus in regtvaardigt.

Het is maar alleen in onze Kunst, daar men de onregtvaerdigheid heeft, om die geen', die werkt, de

de eer te ontrooven, die hem toekomt; wanneer hy met eenen goeden uitslag gearbeid heeft; daar men het nooit in zyne gedagten heeft om eene battery kanon, die muuren omver geworpen heeft, om eenen strykstok, die lieflyke klanken uit eene viool haalt, of uit een ander instrument, of een pinceel, of een bytel, daar een Schilder of Beeldhouwer gebruik van gemaakt hebben; het zyn de lieden, die deeze werktuigen hebben weeten te behandelen, of te gebruiken, aan welken al de eer gegeeven word. Waarom zoude het zelfde geen plaats hebben omtrent de middelen? Deze zyn het niet, die van een wandelend geraamte een mensch, die wegens zyne sterkte en glansige rondheid een ieder verbaast, maaken; maar wel de Arts, die met zo veel verstand als sneedigheid alle de middelen van zyne kunst in 't werk gesteld heeft, om die schoone gezondheid, gelyk HIPPOCRATES ze noemt, de gedaante te geven, dat al zyn werk is.

Indien een middel, éénmaal met goeden uitslag in sommige soorten van kwaalen gebruikt, allerlei ziekten geneezen konde, zouden wy dan wel zo veel studie noodig hebben om de Geneeskunde te oeffenen? Die Kunst zoude niet meer dan een *Protocol* van Voorschriften zyn, dat men ras in het geheugen zoude kunnen brengen; maar hoe ver is het 'er van daan, de ondervinding bewyst ons dagelyks het teegendeel; de Koortsbast verflauwt, en zelfs zedert lang, in de tusschen-

poo-

poozende koortſen te geneezen, daar het als een byzonder middel teegen beroemd was. Ik hebbe het geduurende ſes maanden zien geeven, niet alleen zonder uitwerking, maar zelfs tot volkome ruïne der gezondheid van den (*a*) koortſigen menſch.

Het gebruik der middelen onderſteld groot doorzigt in den genen, die dezelve voorſchryft. 1.) Kundigheeden der zaaken, die hy voorſchryft. 2.) Kennis van het geſtel van dien geen', die dezelve moet gebruiken. Deezen dienen verſterkende, die uitdryvende, deezen ſtillenden, en anderen prikkelende middelen. In die verſcheidene *Clasſen* moet men nog uitkiezen die geene, die door deze of gene haar byzonder eigene kragt, vooral by uitſtek dienen om aan zulke eene aanwyzing te voldoen, als 'er zig opdoet.

Maar zulks is niet genoeg; men moet onder het

(*a*) Wel is waar, dat de Koortsbaſt ſomtyds zonder uitwerking is; maar ik geloof ook, dikwils wegens de onkunde van den geenen, die dezelve voorſchryft? Ik geloof, dat veelen, misleid door den grooten naam van dit beroemd middel, het al te vroegtydig in 't werk ſtellen, voor en aleer zy ordenlyk de eerſte weegen gezuiverd hebben: de oorzaak van zyne nutteloosheid is dan niet in het middel, dat niet zondigt, maar in den geenen, die het beſtiert. Ik kenne Geneesheeren, die by den tweeden of derden aanval ze alreeds voorſchryven, en die zig verwonderen, dat het niet wel ſlaagt, daar het in kundige handen met voordeel gebruikt word. *Vert.*

het getal van middelen, geschikt om aan byzondere kenteekenen, te voldoen, zig toeleggen zulke te kennen en den voorrang geeven aan de gene, die te gelyk aan verschillende kenteekens voldoen kunnen; zo dat, na zo veele vereischtens, welken het gebruik der middelen vergezellen moeten, schoon zy, volgens de uitdrukking van GALENUS, van de behulpzame hand Gods koomen, niemand zig zal durven inbeelden, dat de geneezing van eenige ziekte hen moet toegekend worden; want dit is even zo veel als op den middag te willen beweeren, dat het nagt is.

Hier uit kan men ligt afleiden, hoe rukeloos die lieden handelen, die allerlei middelen gebruiken, zo van anderen, als die ze somtyds zig zelven voorschryven. Het is niet lang geleeden, dat ik een' Zieken bezogt hebbe, die door geen één middel van de Kunst tot bedaaren heeft kunnen koomen; en dit alles was enkel het gevolg van een zeer gemeen waterdryvend middel, dat hy zig gereed gemaakt hadde; die voorbeelden zyn niet zeldzaam. Eene moeder verliest haare eenigste dogter, die uit enkele toegeevenheid voor haar eenige aangeraden poeders inneemt; schoon geen' van beide bekend. De allerzagtste purgeermiddelen zelfs werken niet dan door een zout, het welk meer of min de klieren van de maag of der ingewanden prikkelt: daar zyn 'er, die met zulk eene zastheid prikkelen, dat men met grond vooronderstellen mag, zy konnen al-

toos

toos zonder gevaar gebruikt worden; evenwel gebeurt het, dat wy zelfs in die zafte middelen bedrogen worden, en helaas maar al te dikwils: welk eene voldoende rede, om niet los aan den Zieken behoedmiddelen toeteftaan. Die gene, welke uit den Apotheek leeven, ontbreekt het nooit aan geene fchynbare voorwendzels om naar middelen te vraagen: gelukkig zo zy Artfen hebben, die het aan geen doorzigt ontbreekt, om hunne weezenlyke behoeften hier wel te onderfcheiden; en opregtigheid genoeg om hunne herssenfchimmen tegen te gaan (*a*).

Een andere dwaaling van het algemeen, lynrecht ftrydig met de andere, is, geen kragt aan de middelen

---

(*a*) Ik heb een geval bygewoond in eene Predikants-Vrouw, die op haar eigen raad (geene andere middelen by de hand hebbende) op bloedzweeren, die aan het etteren waaren, de *Unguentum alb. Camph.* leide; des avonds begon zy zeer benaauwd te worden, en bragt eenen onrustigen nagt door; des anderendaags 's morgens wierden deeze toevallen met duizeligheid, walging en hartklopping vergezeld; het lichaam begon te zwellen, en op verfcheide plaatfen kwaamen 'er blaaren te voorfchyn. Geen Genees noch Heelmeefter op dat Dorp zynde, was de Man zeer verleegen wat hy aanvangen zoude; dog hem in den zin komende, dat het misfchien van de zalf voortkwam, nam hy de pleifters van de wonden af, reinigde dezelven met zeepfop, en leide 'er vervolgens broodspap met Saffraan op; naauwlyks was dit een uur gefchied, of de toevallen verminderden, en ik vond de Lyderes redelyk wel, toen ik 'er by kwam. *Vert.*

delen toeteſchryven. Men zegt, gebruikt dezelve, of gebruikt ze niet, gy zult evenwel geneezen. En waarlyk ſommigen, met dit ſchadelyk vooroordeel beſmet, zyn nogtans van de allerzwaarſte ziektens geneezen; zy neemen die byzondere gevallen voor eene algemeene ondervinding, en geloven ter goeder trouw, dat de Natuur alleen hen op dezelve wyze zal redden, zonder hulp van de Kunſt. Het geen ik in 't voorafgaande Hoofddeel gezegd hebbe, is voldoende genoeg om de dwaasheid van dit voorgeeven te betoogen; ik ſtap 'er dan van af.

Eene andere dwaaling, zeer grof en zeer algemeen, zelfs onder de kundige lieden, is het gebruik der middelen te veragten, zonder optemerken, dat men 'er daagelyks zeer goede of geheel en al teegenſtrydende gebruikt. Gelooft men, dat het water, de wyn, even als alle de andere vogten, die men gebruikt om den dorſt te lesſchen, enkele onverſchillige dranken zyn? Het water is door Celsus, Frederik Hoffman, en door veele anderen aangemerkt als een behoedmiddel, beter dan alle de genen, die men heeft kunnen verzinnen. De wyn is aangeraden door oneindig veel Schryvers, om de vlugge vogten, die het leeven aan alle de deelen van het lighaam brengen, aantezetten. Het koorn-gebak, volgens hunne verſcheide toebereidingen, is in het getal der weezenlyke middelen, ſedert de oorſprong van de Geneeskunde: dog de gebakken

zyn

zyn ook fchadelyk en zeer fchadelyk in fommige gevallen. Ieder groente heeft hare kragt, die haar eigen is, en die nogtans voor alle menfchen niet even voordeelig is: de peulvrugten ontlasten den buik, en helpen, volgens de ondervinding, tot het verminderen van den fteen. De Arabiers hebben gedagt, dat het Linzenfop voortreffelyk was om de pokjes uittedryven; maar ik zoude dit middel aan niemand raaden: door hoe veele eerwaardige *Voorfchriften* en gelukkige ondervindingen kent men niet in de Knollen, en vooral in zeekere foorten, voortreffelyke hoedanigheeden voor de borstkwaalen, en om den allerheevigften hoest te ftillen? Wie weet niet, dat de Peen, de witte Wortel (*Paftinacea*), de Afpergien, de Pieterfely, de Endyvi, de Dunfel, daaglyks in de inmengzels der middelen koomen, om hun' ftillende en openende kragt. De Uijen, in foorten, verfchaffen ons kragtige middelen. GALENUS noemde de Look de *theriac* van den Boer; men geeft ze aan de kinderen, om de wormen te dooden; het komt in de bereiding van een zeer geagt middel teegen de dolheid; en men raad het in den fteen. Maar die op haare brandige geaartheid let, zal ligtelyk zig kunnen voorftellen, hoe nadeelig zy zyn voor lieden, die aandoenlyk van vezelgeftel zyn. De roode Kool, die men zo veel gebruikt in ons Land en in Duitschland, zyn beroemde middelen, volgens Schryvers van den eerften rang, om te ftillen,

 met

met zagtheid uittedryven, en de allertaaiſte ſlymigheeden te ſmelten. Byna de geheele waereld weet, welk gebruik men van roode Koolſap maakt in zeekere langduurige ziekten; maar het geen veel lieden niet weeten kunnen, is, dat deeze ſappen meer kragt hebben, als men by de roode Koolsbladeren voegt de Waterkers, de Hondsdraf, de Spinagie, de Aſpergies, de wortel van Endyvie, en de bladeren van doode Brandneetel.

Eindelyk de Vrugten, het Sout, de Peper, de Speceryen, de Oly, de Azyn, en zo veel andere, die in het dierlyk voedſel koomen, hebben zy geene bekende deugden, om voordeelig te zyn aan den eenen, ſchoon zeer nadeelig voor anderen? De Lugt zelfs is die niet dan eens een middel, en dan een vergift? Dewyl dan alles, dat wy eeten, drinken en inaademen, onder de *Claſſe* van Geneesmiddelen behoort, ſpreekt het van zelve, dat die genen, welken geene Geneesmiddelen zeggen te gebruiken, ze daagelyks gebruiken, en 'er gewoonlyk door verbeterd of benadeeld zyn, zonder dat zy het gewaar worden. Het zoude vry beeter voor hunne gezondheid zyn, zoo zy van deeze waarheid wel overtuigd waren: zy zouden 'er ten minſte dat voordeel uit trekken, van zig te laaten onderrigten in het geen hen goed of nadeelig is. Het is waar, dat het gebruik een aanzienlyk Leermeeſter is in dit ſtuk, en dat befaamde gulzigaards maatig geworden zyn, en door ondervinding gevoeld hebben de

nood-

noodzaakelykheid der keuze in de fpyzen ; de raadgeevingen nogtans van een' Geneesheer zouden de fchaakel van deeze ondervinding, zo moeijelyk en zomwerf zo nadeelig, aanmerkelyk verkorten.

Eene groote dwaaling, die zeer algemeen heerfcht, is eenige middelen te gebruiken op zeekere tyden en faizoenen, als of men altyd het zelfde geftel had, om dezelve met eenen goeden uitflag te gebruiken. Zo neemt deeze daagelyks een *klyfteer*, om dat hy het geduld niet heeft, te wagten of de Natuur haare werking doen zal. Een ander *purgeert* elke maand, fchoon hy zelfs daags te vooren eenen goeden ftoelgang gehad hebbe. Een derde laat zig ieder voorjaar laaten, fchoon het proef-ondervindelyk is, dat hy niet meer bloed nog geeften heeft, als hem noodig is. Een vierde zoude vreezen, in eenen benaauwden droom te zullen blyven, indien hy zyn leeven niet verzeekerde door eenige leepels van een beroemd *Elixir*. Zo maaken zig alle flaaven van een middel, dat zy denken hun zeer voordeelig te zyn, en dat dikwils in hen langduurige ziektens voortbrengt. Hoe veele teeringen worden geboren door aderlaatingen uit inbeelding! hoe veele verlamde maagen, uit gedwonge beweegingen ontftaande, door die kostbaare *Elixirs* veroorzaakt! hoe veele ingewanden verdroogd, aangeftooken, ingevreeten door purgeer-middelen uit gewoonte! hoe veele verhoornde veezelen door de verfterkende droppels! hoe veele ze-

nuwen onnatuurlyk geprikkeld door de ſterke krampſtillende middelen (*antiſpasmodica*)! Men kan zig niet gelukkig genoeg ſchatten, wanneer men in de handen van eenen Geneesheer mag vallen, die zig toelegt om uw beleid optewekken, op dat gy dat ſlaafſche juk afſchud, waar van men, tot uwe verwondering, bevryd kan worden, zonder dat de natuur 'er in eenig deel door ontruſt word.

Om de menſchen van deeze gewoonte, van middelen te gebruiken, en altoos die geen', welken zy ééns vooral daar toe uitgekipt hebben, te geneezen, is niets kragtiger, dan hen eenige aanmerkingen voor oogen te ſtellen over de rukeloosheid van hun gedrag in deezen. 1.) Zy kennen meeſt al noch den behoorlyken tyd, noch de ſamenſtelling, noch de reeden, waarom zy dezelve gebruiken. Ten tweeden, veronderſteld, dat zy de middelen kennen, en dat zy reeden hebben om 'er gebruik van te maaken, waarom denken zy, dat die zelfde reedenen langen tyd kunnen ſtand houden? De ſtaat van het lighaam, dien de Artſen eigen gemaatigheid (*idioſyncraſis*) noemen, is zeer veranderlyk; waarom het niet moogelyk is, dat dezelfde oorzaaken lang kunnen ſtand houden; dewyl het bevindelyk is, dat van de daadelyke oorzaaken de geheele uitwerking van een middel afhangt, volgt hier uit, dat zoodanig een, 't welk u zes maanden voordeel gedaan heeft, u van daag zeer ſchadelyk is: daar moet

zulk

zulk eene naauwe overeenstemming tusschen de werking van een middel en de meedewerking van de vaste deelen zyn, dat HIPPOCRATES verzeekert, hoe het door de kleinste uitspatting van het een komt, dat de lighaamen weezenlyk gekwetst zyn. Gy zyt, by voorbeeld, zwak, en gy gebruikt daagelyks iets kragtig (*a*), gy moet 'er noodwendig door ondergehouden worden: en nu 't teegengestelde eens; gy zyt sterk, en gy gebruikt daagelyks een zwak middel, het zal geen andere uitwerking hebben dan 't onderhouden, 't versterken en aanzetten der kwaal, die gy wilt te onderbrengen, en onophoudelyk ongesteldheeden te verwekken, die geen een mensch zal kunnen stillen.

De ouderdom brengt geen minder onderscheid in de werkinge der Geneesmiddelen voort: Wie weet, hoe veel die dwingeland van ons leeven weezenlyk de vaste zelfstandigheid van onze lighaamen verandert, en bygevolg ook de geaartheid en

(*a*) Men moet door deeze uitwerking verstaan de spyzen, die al te voedzaam zyn, en door eene zwakke maag niet kunnen verteerd worden, waar uit kwaade sappen en eene groote verzwakking voortvloeijen; zoo geloof ik ook, dat men door zwakke middelen moet verstaan iets, dat ligt in eene goede chyl verandert, en by gevolg de kragten vermeerdert; want anders is het zeeker, dat men de te sterke moet verdunnen, en de te zwakke versterken. *Vert.*

en de beweeging van alle onze vogten ; ten deezen opzichte nu geeft men zig aan de grootste bespotting over ; men hoort graag die vleijende verwondering over de frissche gladheid van het vel, in een' tyd, waar in de rimpels en de hardigheid ons, vroegtydig genoeg, moesten waarschuwen, dat dit teeder bekleedzel, 't welk ons bedekt, zo overvloedig niet meer besproeid word door dat fyne vogt, 't welk 'er de blankheid en zaftheid van onderhoud ; dat onze spieren die buigzaamheid, onze vezelen en zenuwen die zelfde gelykvormigheid in de willekeurige beweegingen niet meer hebben.

Slaat men daarenboven gade die ziektens, aan elken leeftyd byzonder eigen, die geheel en al ons temperament veranderen, waar by komen de treurige erffenissen van onze Ouders, die zig by den een' openbaaren in de kindsche jaaren, by den anderen in de mannelyke, en by anderen eindelyk in den ouderdom; die, even gelyk woedende vyanden, langen tyd gekeetend, met een' drift uitvallen, die terstond ons geheele werktuiglyk leeven omver werpen, daar zy alle de geaartheeden, waar op men tot dien tyd gedagt had staat te kunnen maaken, van veranderen.

De Vrouwtjes, gemeenlyk nog meer genegen zig aan de middelen uit gewoonte overtegeeven, zyn het juist, welken dezelve het minst voordeelig zyn, door het getal en de veelvuldigheid der veranderingen, aan dewelke zy onderworpen zyn.

Zy

Zy zyn ongetwyffeld onbewuſt, hoe veel voorzorg wy gebruiken, zelfs wanneer de noodzaakelykheid ons dwingt haar langduurige middelen voorteſchryven. Met hoe veel nadenken beſchouwd een goed Arts niet den tegenwoordigen ſtaat van eene Vrouw, voor en aleer hy ondernemen zal te bepalen wat haar voorteſchryven; hy weet door de ondervinding, aan hoe veele kwaalen en folteringen zy bloodgeſteld kan worden uit gebrek van de geringſte oplettendheid; ongelukkig, die 'er de byzonderheeden niet van kent! Welk een fynheid van gevoel, welk eene doordringenheid in het oordeel, welk een gepaſt gebruik van beſchaafdheid moet men niet bezitten; en in het natuurlyke (nog veel meer als in het zeedelyke) gelukkig te pas brengen ten nutte van dat gedeelte van het menſchdom, zo verkiesbaar wegens zyne zagtzinnigheid en bekoorlykheeden, en zo aandoenlyk door zyne zwakheid, die het byna altoos, voor het grootſte gedeelte, aan zyne opvoeding verſchuldigd is. Een weinig Amber of Muskus, eenige druppeltjes Oranje-bloemen-water brengen zo eene Dame dikwils in zulk eenen toeſtand, dat zy doodelyke ſtuipen moet doorſtaan. De enkele Syroop van Slaapbollen verwekt in andere duizelingen en braakingen: het Staal, dat men aan de Vrouwtjes in zo veel overvloed en onbeſchroomd geeft, kan en brengt daadelyk de gevaarlykſte toevallen voort, de bloedſtortingen, uitſtortingen van het bloed

in

in de ingewanden, keel-kwaalen, gelyk ik meer dan eens waargenomen hebbe, ontsteekingen, hardnekkige verstoppingen, verharde gezwellen, eene algemeene zwelling, en eindelyk veele kwaalen, tegens welken, ten minste tegens sommigen, men zig ligtelyk verbeelden zoude, ze anders als een middel te mogen voorstellen; daar zy nu de oorzaak van deeze toevallen zyn. Gy gebruikt, sedert eenige jaaren, een begunstigd middel, 't welk u in uwe kwaalen en zwakheid onderhoud, hoe veel tyd zult gy nog noodig hebben, om u zelven te overtuigen, dat gy in de allerbedroefdste dwaaling staat! Indien gy nog eenige maanden voortgaat, zal de ongeneesbaarheid de vrugt uwer halsterrigheid zyn.

Eindelyk niets brengt meer verandering voort in onze wyze van bestaan, dan de driften; nogtans de mensch, die een middel gebruikt, waar aan hy gewoon is, slaat geen meer agt op die onstuimige vlagen, dan op den schoonen dag, in deszelfs gebruik. De Ouden hebben voorzeeker groot ongelyk gehad, beweerende, dat de driften alleen de ver afgelegene oorzaaken der ziektens zyn; wy kunnen dezelve met regt als zeer van naby beschouwen wegens de schielykheid, waar meede zy de eendragt der natuurlyke zo wel als der vrywillige werkingen stooren; dit heeft geen bewys noodig, dewyl een iegelyk 'er daagelyks de ondervinding van heeft.

Het geen het gebruik der middelen meer onbekend

kend en nog ongemaklyker maaken moet, is die natuurlyke en onverwinnelyke teegenſtrydigheid, die 'er tusſchen ons en een meenigte zaaken, die wy niet kennen, is. Die teegenſtrydigheid is des te meer te dugten, om dat zy niet altoos ons aangebooren is; want zy ontſtaat dikwils toevallig. Zeekere Vrouw heeft in ſommige toeſtanden een' afkeer van alle zoetigheeden, die anders haar hart aan zoetigheeden ophaalde; eene andere is bedugt voor de minſte reuken. Een weinig Syroop van Roozen heeft den dood veroorzaakt aan eene Romeinſche Dame, die eene anderendaagſche koorts zonder eenig gevaar had. De *Memoires des curieux de la Nature* melden, hoe een Jongman opgemerkt had, dat hy nooit aan eene Roos gerooken had, zonder terſtond door eene zeer lastige hoofd-verkoudheid aangetast te worden. Ik ken lieden, die zig van eeten eerder zouden willen onthouden, dan ſpyzen met Speceryen, van wat aart ook toebereid, te gebruiken. De Oranje-bloeſem veroorzaakt in ſommigen buikpynen. De Boter brengt in anderen braakingen, ongerustheeden en bloedſtortingen voort: 'er zyn voorbeelden van kinderen, die van hunne geboorte af eenen tegenzin tegen de Melk hadden, dien zy nooit hebben kunnen verwinnen. Kalfsſoep verwekt by ſommige lieden ſterken afgang, en het zoude te dugten zyn, dat een purgeer-middel naar de kunſt hen daarenboven eenen doodelyken afgang veroorzaken zoude.

Daar

Daar zyn anderen, die de reuk van de Koffy niet kunnen inädemen, zonder walgingen te hebben; en BAYLE verhaalt, hoe iemand, na eene gewoone kop Koffy gedronken te hebben, zulke sterke braakingen had, dat zy in heevigheid aan die van een braakmiddel gelyk waren. BONNET (*a*) teekend aan, dat hy iemand gekend had, aan wien men nooit het Zout van Wynsteen (*Sal Tartari*), of eenige bereidzelen daar van voorgeschreeven had, zonder hem te doen zweeten, met dood-angsten vergezeld. Men zoude niet gedaan hebben, indien men de voorbeelden van tegenstrydigheid wilde aanhaalen, die door geloofwaardige Waarneemers verhaald zyn.

Eindelyk, om die geenen, welken gewoon zyn huis-middelen te gebruiken, nog meer te dringen ze te verlaten; durf ik ze verzeekeren, dat ik veele lieden, kwalyk gesteld, en van ziektens, hen eigen geworden, gered hebbe, alleen door hen van die soorten van middelen te doen afzien, teffens hen eene goede leevenswyze voorschryvend. Ik geloof, dat 'er weinig Artsen zyn, die niet instemmen met hunne ondervinding; men zy dan wel overtuigt, dat de middelen niet werken 1.) als door de kundigheid van de hand, die dezelve voorschryft. 2.) Dat men, om haare werking wel te bestieren, verscheidene gesteldheeden van het

(*a*) *Med. Sept.* P. II. p. 385.

het lighaam, en in een en het zelfde onderwerp, moet kennen, zo wel als de verſchillen, veroorzaakt door de jaaren of toevallige oorzaaken. 3.) Dat, niet teegenſtaande alle de kundigheeden en opgegeeve voorzorgen, het nogtans mogelyk zy, dat een middel de ziekte vermeerdere of onderhoude, door zeekere teegenſtrydigheid, onbekend beide aan den Zieken en aan den Geneesheer. 4.) Eindelyk, dat het geheel en al onreedelyk is, middelen te geeven zonder goede reedenen, en dat die geen, die niet in ſtaat zyn om 'er over te oordeelen, dwaas zyn dezelve te gebruiken, als zy met niemand buiten zig, of met lieden, nog onkundiger dan zy, geraadpleegd hebben.

Om te beſluiten, één van de allerdroevigſte dwaalingen is de *mode*. Dat niemand zig ſtoote aan het geen ik nu zal zeggen: deeze misſlag is al te gemeen, en 'er is gelegenheid toe, zonder dat men, reedelyk denkende, zig in de verbeelding zou brengen, dat ik iemand perſoneel bedoele. Van alle tyden hebben 'er *moden* onder de menſchen geheerſcht, om dat het altyd noodzaakelyk is geweeſt aan hunne herſen-ſchimmen en onbeſtendigheid te voldoen; is het dan wel wonder, dat de *moden* in de behandeling van de gezondheid ook veranderd zyn? Het is nogtans beklaaglyk, dat om eene en dezelfde reeden, waarom eene beroemde Schoonheid de *bon ton* aan Vrouwen van ſmaak kan voorſchryven;

ven ; men ze ook durft geeven voor de leevenswyze en de Geneesmiddelen, die niets minder dan het leeven beslissen. Dan is de aderlaating in zwang, en dan is zy weder veroordeeld, zo dat een eerlyk Geneesheer 'er zyn gezag aan waagen moet door zyne standvastigheid, waar meede hy eene laating eischt, van welke het leeven van den Lyder afhangt. Wat al *moden!* Dan de Purgeermiddelen, dan de Braak-middelen, van daag de koude Baaden, morgen de warmen, dan eens de koude dranken, dan eens de warmen; welk eene tallooze lyst zoude men niet kunnen geeven van middelen, welker gezag verandert is volgens de *mode*, welke de inbeelding 'er aan gegeeven heeft. Laaten wy ons vergenoegen de dwaalingen van onze eeuw aantetasten; al vooraf betreurende het ongeluk van onze Nakomelingschap, dat, naar oogenschyn, niet reedelyker in die stukken zal zyn dan wy.

Zy bestaan hoofdzaakelyk in het gebruik der herhaalde aderlaatingen, der dranken, der krampstillende middelen (*antespasmodici*), en van de Tabak. Alle die zaaken zyn goed of onverschillig op zig zelven; het is niet dan het buitenspoorig of buiten tyds gebruik, dat men 'er van maakt, 't welk berisping verdient, en hier over zullen myne aanmerkingen gaan.

Ik kenne en beroeme my zelfs alle de voordeelen van de aderlaating te doorzien. Ik weet, dat het een kragtig middel is van de ongedagtste uitwerking

werking zelfs, wanneer dezelve met beleid geschied; maar het is juist om deeze reeden; naamelyk dat dezelve kragtig, en, om zo te spreeken, beslissend is, waarom ze zeldsaamer zyn moet, en dat men vooral moet vreezen dezelve zonder de dringendste teekenen te gebruiken. Ik moet bekennen, dat 'er gestellen en landen zyn, daar zoodanige teekenen zeer zeldsaam zyn; die geen zelfs, die de allersterkste loftuitingen over de aderlaating gemaakt hebben, koomen daar in overeen, dat de vette en volle lighaamen, die kleine aderen en slappe veezelen hebben, zo veel mogelyk is door andere middelen moeten geholpen worden, om dat de vogten met ongemeene traagheid in hunne aderen omzweeven (*a*). Men heeft

---

(*a*) Dat kleine aderen en slappe veezelen somtyds eene aderlaating eisschen, bewyst de waarneeming van den Heer LA MOTTE in zyne *Traite de Chirurg.* Tom. I. By een Heer geroepen zynde, die over zwaare benaauwdheid klaagde, vond hy de pols zwak, de aders ingevallen, en eene algemeene verzwakking; dien Heer voor een bloed-ryk man kennende, oordeelde hy, dat alle deeze toevallen uit eene belette doorstraaling voortkwaamen, dus vond hy geraaden eene aderlaating te doen; naar maate het bloed voortvloeide, nam de pols in sterkte toe, de bloedvaten swollen, en eene gewenschte gezondheid volgde kort daar na. Zo nuttig als de aderlaating geweest is in dit geval, daar alles ze scheen te verbieden, zo vind men 'er sommige, waar in men wel meent alle de teekenen te vinden, waar in zy nogtans doodelyk is; zo is 't in sommige beroertens, en in toevallen, die uit eene onverteerd-

heeft opgemerkt, dat zy, die zulk een lighaamsgestel hebben, altoos na de aderlaating een schielyk verval van kragten ondergingen, en dat de kwaalen, waar in men ze onvoorzigtig voorgeschreeven had, in plaats van verligt te zyn, ongemakkelyker, langduuriger en hardnekkiger wierden. Het is eene zeer gevaarlyke, dog algemeene dwaaling, te denken, dat een vast man, gezond van coleur, ligter het verlies van zyn bloed kan verdraagen, dan hy, die maager en niet voordeelig van gelaat is. De proeven bewyzen ons, dat de laatste de vaten veel hooger, ruimer, en de vergadervaten veel grooter hebbe, by gevolg is de aderlaating hem noodig, en schoon men dezelve zonder noodzaaklykheid doet, is zy veel min gevaarlyk voor hem. De verdeedigers van de aderlaating stemmen nog daarenboven overeen, dat dezelve niet mooge aangewend worden by lieden, door kwynende en langduurige ziektens aangetast; omtrent de geenen, die teeder zyn, eene

teerdheid (*indigestio*) voortkomen. De kundige SCHMUCKER heeft, in zyn *Recueil d'écrits de Chirurg.*, de gevallen aangehaald van twee Soldaaten, die, na versch ammunitiebrood in overvloed gegeeten te hebben, 't geen zy niet konden verteeren, door heevige buikpynen, met benaauwdheid, harde pols enz overvallen wierden; men gebruikte, onder andere middelen, de aderlaating, die de kragten nog meer verzwakte, zo dat zy beide het bestierven. De berugte LA METTRIE is ook het slagtoffer van eene ontydige aderlaating geweest. *Vert.*

eene zwakke maag hebben, de verteering moeijelyk, de eerste weegen opgepropt met vogten, welke eerder door hunne traagheid dan door hunne hoedanigheid benadeelen; vooral niet voor zulke lieden, welken eene onaangenaame arbeid, de gestadig, over ernstige zaken gaande, angstige zorgen en verdrietlykheeden, eene groote vermindering van levensgeesten, zo weinig erkend, en nog veel minder gespaard, veroorzaakt hebben; zy bekennen, dat in alle deeze gevallen het veel beeter is zyn' toevlugt te neemen tot andere middelen, om de te groote volheid te verhelpen. Alle die bedenkingen zyn algemeener dan men zig inbeeld, vooral wat zeekere lugtstreeken aangaat; en ik durf zeggen in alle de landen der waereld, daar het menschdom zig lapt. Laaten wy 'er nog de zeekere ondervinding byvoegen, die wy hebben van de kragt en de schielykheid, waar meede de aderlaating de doorwaasseming belet, op dat de geenen, die 'er de noodzaaklykheid en de voordeelen van kennen, ook het verlies tegen het goed, dat men zig van de aderlaating belooven kan, tegen elkanderen wegen mogen. Wist men daarenboven, wat voorzorg dit middel eischt, voor en na deszelfs gebruik, men zoude het zo ligt niet in 't werk stellen, als men hedendaags doet; naauwlyks hebben wy den tyd, als wy by de Zieken ontboden worden, om hen eene aderlaating voortestellen; en dikwils vinden wy het bloed al in het bekken. Daar zyn aderlaatin-

 gen

gen uit gewoonte, voor welke men niet eens denkt den raad van eenen Arts, wie het ook zy, noodig te hebben: De gemeenste lieden maaken 'er gebruik van uit gewoonte en welgemanierdheid; en wat al vooroordeelen, wat al styfhoofdigheeden, wat al onweetenheid in dit stuk, wat al zwakheid in die genen, die het 'er op gezet hebben om 'er zig met standvastigheid tegen te kanten! Hoe veel bloeds, ik zegge niet onnuttig, want dat zoude geen groot kwaad zyn, maar tot het klaarblyklykste verlies van het menschdom verspild.

Ik denke, dat, na die overdenkingen, of liever die schaakel van overweegingen, de reedelyk denkende lieden niet zoo ligt zullen toestaan, dat men hun bloed vergiete, en dat zy ten minste eerst raad zullen vraagen aan een verlicht man, en die in staat is, uit de strydige teekenen te oordeelen, waar meede hun natuurlyk of toevallig gestel zig tegen de laatingen verzet. Dat niemand nochtans de gelegenheid neeme van uit het gene ik gezegd hebbe te besluiten, dat ik een bestryder van de aderlaating ben. Wy zyn in een' tyd, dat men zoo ligt naamen geeft naar de geleegenheeden, die men 'er toe heeft; waarom men, zo veel moogelyk is, alle dubbelzinnige gevoelens myden moet.

Met dezelfde openhartigheid, waar meede ik de gevallen beschreeven heb, in welke de aderlaating gevaarlyk is, ga ik nu over om open te leg-

leggen die gevallen, waar in ik dezelve nuttig vinde. Ik herhaale het nog, en ik ſtemme het toe met die genen, die eene voordeelige gedagte van de aderlaating hebben, dat ik geen middel in de Natuur ken van zo eene kennelyke kragt, en dat zo ſchielyk helpt. De Natuur leert ons, dat de menſchen aan overſtulpingen van bloed onderworpen zyn, door de gelukkige of ongelukkige werking, die zy doet om zig te ontlasten: in de Vrouwen het verlies van bloed, dat zy alle maanden ondergaan, en waar van de opſtopping ſomtyds de allerdroevigſte toevallen veroorzaakt; het neusbloeden, by jonge lieden, en de vloed der ſpeen-aderen by volwasſene Mannen; indien die ontlastingen opgeſtopt zyn, en tevens klaarblykelyke teekenen van volheid zyn, is het zeeker voor ons, die maar de bedienaars van de natuur zyn, den weg te volgen, die zy ons voorgeſchreeven heeft; maar denkt niet, dat daarom de aderlaating altyd daar door aangeweezen word. Ik hebbe de ondervinding van het tegendeel. Ik heb in diergelyke omſtandigheeden dikwils geneezen zonder de hulp van deeze uitloozing, welke ik om de duidelykſte tegen-aanwyzingen dagt te moeten vermyden: dit is eene groote reeden om niet aan ſchynbare teekenen geloof te ſlaan in het ſtuk van gezondheid, maar met zynen Geneesheer raad te pleegen, hoe veel kennisſe men ook onderſteld van zynen ſtaat te hebben, eer men overgaat zig te doen aderlaaten.

Wat nu betreft alle de gevallen van volheid van bloed, en van algemeene of byzondere ontſteekingen, indien ik dezelve wilde beſchryven, zoude ik op een pad treeden, dat my van de weezenlyke voorwerpen, my voorgeſteld, verwyderen zoude: Ik zal my vergenoegen aangetoond te hebben, dat in alle de gevallen, hoedanig men dezelve ook onderſtellen wil, ten zy zy bevryd zyn van alle toevallige omſtandigheeden, de aanwyzingen van de aderlaatingen twyffelachtig zyn kunnen. Zo dat de opſtopping der ſtonden, de ophouding der bloedſtorting, zwaare hoofdpynen, duizelingen en geruis in de ooren, voorloopers van de beroerte, heevige koortſen, het zydewêe, de ontſteeking van de herſſenen, keel en nieren, de volheeden (*plethores*) van zwangere Vrouwen, enz. alle toeſtanden zyn, die in het gemeen de aderlaating ſchynen te vereiſchen; maar alle de Artſen weeten beeter dan ik, dat zy niet zonder uitzondering zyn. Dewyl het nu niet gemeen is in die gevallen, dat de menſchen maar aan hunne vooroordeelen bot vieren, oordeel ik het geheel en al myn pligt te zyn om hier eene groote ſtilzwygenheid in te onderhouden (*a*). De warme dranken, van Chocolaad, Thee,

(*a*) Nog eene andere oorzaak, die de lieden moeſt aanzetten, om zig zonder de toeſtemming van eenen Geneesheer niet te doen aderlaaten, is ook de onderſcheide

Thee, en Koffy, zyn in 't begin als Geneesmiddelen voorgeſchreeven, en de groote loſtuitingen, daar deeze middelen meede geroemd geweeſt zyn, hebben dezelven zoodanig in zwang gebragt, dat zy hedendaags door het gebruik geweid zyn. Men drinkt die dranken niet meer uit noodzaaklykheid, maar uit tydverdryf, en, om zo te ſpreeken, zonder 'er om te denken.

Het zelfde heeft ook plaats omtrent het koud Water; het is vry veel in zwang by ſommige lieden, en men gebruikt het zonder bedagtzaamheid, daar het zelfs buiten de gevallen van zeer groote hitte, waar in een ieder weet, dat het doodelyk is, 'er nog veele andere zyn, daar het de grondſlag is van langduurige en ongeneeslyke ziektens.

Maar ik zal nog wel geleegenheid hebben om myne manier van denken over alle deeze zaaken te

---

de uitwerking van de aderlaating naar het verſchillend deel, op welk dezelve geſchied. Het zal genoeg zyn hier van één voorbeeld by te brengen: Eene jonge dochter, ziek zynde wegens de maandſtonden, die niet te voorſchyn kwaamen, raadpleegde met eenen Arts, die eene aderlaating op den voet voorſchreef; de Heelmeeſter gekomen zynde, en geen warm water vindende, en haaſt hebbende, dagt, dat de aderlaating op den arm de eigenſte uitwerking zoude doen; doch hy was in zyne verwagting wel bedroogen; want, na verloop van eenige dagen, kwamen de ſtonden uit de oog-aderen voort; het geen nimmer heeft kunnen verholpen worden. *Vert.*

te zeggen in het laatste Hoofddeel. Ik kan my hier niet verder uitlaaten, zonder in het vervolg in verveelende herhaalingen te vervallen.

De Baaden verdienen niet minder onzen aandagt, koud of warm, zy zyn tog uiterstens, zy eisschen bygevolg buitengewoone gevallen, die zeekerlyk niet veel voorkomen. De lauwe zyn die geen', die, met behoedzaamheid gebruikt, in 't algemeen het meeste dienen, en de zeekerste, schoon traag werkende, voordeelen aanbrengen. Ik wil nogtans hen niet afschrikken, die de koude Baden gebruiken; daar zyn gestellen, in welken het voordeelig is, en die 'er nog sterker van worden; daar zyn 'er ook, aan wien het schynt nuttig te zyn; maar die 'er de slagtoffers van zullen zyn. Het gestel moet vry bedaard, gezond en vry zyn, om zig altoos wel by het koud Bad te vinden.

Wat de krampstillende middelen aangaat, zy zyn hedendaags zo sterk in gebruik, dat zy zig genoeg van hunne heerschappy kunnen verzeekeren, en zelfs den goeden naam verwoesten van den genen, die de stoutigheid zoude hebben de algemeene agting, die men 'er voor heeft, te berispen; dit is het onvermydelykste stuk voor de vrienden der waarheid, waar door zy zig aan de berisping blootstellen. Indien het een middel was, daar men nooit gebruik van maakte, dan op de order van zynen Arts, zoude ik my niet eens ophouden om 'er de misslagen van aan te wy-

wyzen; om dat ik niet onkundig ben, dat 'er omstandigheeden zyn, die ze volstrekt eisschen: dog schoon een Geneesheer een voorschrift gegeeven hebbe van een krampstillend middel, alschoon men in eene andere geleegenheid wel eene verligting ondervonden heeft door een van die zeekere middelen (*specifica*), welke eenen grooten naam in de waereld verkreegen hebben, zo volgt hier nog niet uit, dat men het altoos moet gebruiken. Die van een krampstillend middel spreekt, gewaagt van een middel, dat de zenuwen stilt; maar de geheele waereld weet, dat stillende middelen enkel afweerende middelen zyn, die de oorzaak van de ziekte niet wegneemen; zy gaat altoos, niettegenstaande deeze middelen, haaren weg, word vrugtbaar in de allerverschriklykste toevallen, en eindigt, met geen ander stillend middel toetelaaten, dan de dood. Het is de zaak niet, de zenuwen slaapende te maaken, men moet dezelven herstellen; het geen de krampstillende middelen nog niet gedaan hebben, of nooit doen zullen. Ik zoude met vermaak deeze stof vervolgen, doch men leeze hier over *le Traité des Vapeurs des deux Sexes*, door den Heer POME, en men zal my gereedlyk toestemmen, dat in de meeste ziektens de krampstillende middelen de beulen der zenuwen zyn, en niet heur geneesmiddel.

Nogtans gebeurt het ons dikwils Zieken te ontmoeten, met een geneesmiddel voorzien, daar

zy

zy een gewoon gebruik van maaken, zonder den raad van iemand te vraagen; het brengt in hun de feldfaamfte uitwerking voort, genoegzaam om hun vertrouwen en ligtgeloovigheid weder optewekken.

De Snuiftabak was voorheen een geneesmiddel, hedendaags is het by de meeften, die 'er gebruik van maaken, eene daad van welleevendheid, die geleegenheid verfchaft om zeekere fpreuken of fchoone beelden te vertoonen; maar tevens eene onnutte flordigheid, of eene onmatigheid, daar dit poeder de veezelen van de hersfenen verdroogt, en gerookt de verteerende fappen van de mond en maag uitputten.

Uit deeze korte befchryving, van welker waarheid men verzeekerd kan zyn, mag een ieder wel opmaaken of hy aan dwaalingen in dit ftuk overgegeeven is.

Het zoude hier de regte plaats zyn om van eenige Kwakzalvers-middelen, of van eenige andere, met gezag bekragtigd, die niet veel beter waard zyn, te fpreeken, maar ik heb al te goede gedagten van het algemeen, dan dat ik my hier over zoude uitbreiden. Wy zien met vermaak, hoe algemeen het wantrouwen niet alleen van lieden van fatfoen, maar zelfs van het geringer foort, voor dergelyke middelen word; zy zyn 'er moede van; zy weeten, dat onze voorfchriften, van welker zamenmengfel zy zig ligt kunnen laaten onderrigten, zo goed zyn als de middelen

met

met het kleed van wondere werking omwonden; dit is hedendaags niet meer voldoende om eenig middel aantepryzen, zo dat'er voor ons niet anders overig is, dan met medelyden te denken aan de onderſcheide Uitvinders van geheimen en byzondere geneesmiddelen; en zeeker mag men wel meedelyden hebben met die lieden, daar zy naauwlyks door 't verkoopen zig ſchaadeloos kunnen ſtellen voor de onkosten van hunne lange en veelvuldige aankondigingen in de Couranten; daar zyn 'er echter nog eenigen, die zig laaten verleiden door de koſtelyke beloften, die men hun doet, hoewel wy ze zeldzaamer in de praktyk ontmoeten, wy vinden evenwel altoos ſlagtoffers van hunne ligtgeloovigheid.

Indien een braaf Arts vatbaar konde zyn voor eene laage hebzugt, moeſt hy al de Zieken in zyn belang zoeken te behouden, die eerſt aan het gebruik van die uitſteekende onfeilbaare middelen zyn overgegeeven geweeſt. Zy zyn het, die ons die langduurige, ſleepende en halſtarrige ziektens opgeeven, die onophoudelyke bezoeken eisſchen, vooral door de ongeruſtheid van den Zieken, die zig vertrooſt met onze tegenwoordigheid.

Nog eene dwaaling, die een weinig onze aandagt verdient, is het denkbeeld, daar men in is, dat wy die zogenaamde geheimen veragten, om de ſchaade, die dezelve in 't algemeen den Artſen toebrengen, daar de weezenlyke reeden nogtans, zo niet de eenigſte, die ons aanzet dezel-

ve te verwerpen, het behoud van 't menfchdom is: want zy benadeelen onze inkomften niet. In tegendeel die Zieke, dien ik in vier daagen zoude hebben konnen geneezen, zo hy my in 't eerfte oogenblik geroepen had, toen hy zig ongefteld bevond, zal nu genoodzaakt zyn my eene maand tot zyne herftelling te gebruiken, en zulks alleen om dat hy de proef wilde neemen met het geheim, dat men hem had aangepreezen. Wanneer wy dan fchreeuwen tegens deeze misbruiken, blykt het, dat wy zulks doen met opoffering van ons eigen belang.

Maar men heeft nog eene andere wyze om de ligtgeloovige lieden te bedriegen: — Zegt 'er toch niets van aan uwen Doctor; want het is voor hem genoeg het middel te veragten, als 't maar door hem niet voorgefchreeven is. — Men doet zeer wel zig van deeze manier te bedienen; want kwamen wy 'er agter, wy zouden terftond onzen pligt doen; wy zouden nooit aan onze Zieken de middelen toeftaan, zonder zelf te weeten of ze een vergift, dan of ze een heilzaam middel waren; maar ik fta 'er borg voor, dat, indien de opgeevers 'er de bereiding van lieten zien, het op zyn beft noch goed noch kwaad zoude doen. 'Er is dan geen braaf Geneesheer, die niet het gebruik zyner Zieken in zulk geval zoude inwilligen, in hoope, dat het groot vertrouwen, waar meede zy dien drank of 't poeder neemen, eene gelukkige werking op de natuur

tuur zoude kunnen veroorzaaken ; dit is zomtyds gebeurd, maar de voorbeelden zyn feldzaam.

Uit dit alles moet men befluiten : 1.) Indien de lieden verftandig waren, zy dan weinig middelen noodig zouden hebben. Wie gebruiken 'er minder middelen, en hebben 'er minder noodig, dan de Geneesheeren ? Dat is buiten twyfel het beste voorbeeld, dat wy aan ons 's gelyken geeven. 2.) Dat het niet de middelen zyn, die geneezen, maar voornaamlyk de hand van den Geneesheer, die dezelve beftierd volgens de aanwyzingen en de omftandigheeden. 3.) Dat men bygevolg nooit zyn leeven in gevaar moet ftellen, of door een middel te neemen, 't welk in de eene of andere geleegenheid nuttig geweeft is, of door een beroemd aangeboden onfeilbaar middel, dat men niet kent.

Die lieden beoogen niets anders dan hun beurs met alle hunne geheimen en onfeilbaare middelen, en de Geneesheeren niets dan uwe gezondheid ; beflis nu, wie die geen' zyn, die het meefte uw vertrouwen verdienen.

ZEVENDE HOOFDDEEL.

Dwaalingen over de heilzaame Ziektens.

Hoe hardnekkiger de ziektens zyn, hoe meer lieden men vind, die aanneemen dezelve te geneezen. De Natuur heeft dikwils geen' andere uitvlugt om een groot kwaad voortekoomen, als door een klein te verwekken: haar dan niet te gehoorzaamen is zig aan hare onfeilbaare bestraffing niet overtegeeven. Zeeker man heeft lastige uitwaasſemingen, uitſlag, invreetende klieren, die geſtadig veele ſtoffe opgeeven, aambeijen, en bloeijingen uit den neus. Deeze Vrouw heeft op bepaalde tyden braakingen, afgangen, vloed, geringe uiterlyke ongemakken, die met haare ſchoonheid niet te raade gegaan hebben waar zig te plaatzen, en vooral niet op al te zigtbaare: geef naauw agt — eer gy onderneemt deeze ongemakken te ontrusten, maar de Natuur wel te vieren; want, indien zy het is, die dezelve voortgebragt heeft, om zig van een lastig juk te ontlasten, zal zy haar werk niet ongewrooken geſtoord zien. Men kan zig niet genoeg voorſtellen, hoe veel het ongeduld, 't welk men in ſommige ongemakken vertoond, die anders groot nut aanbrengen zouden, de oorzaak van eenen onverwagten dood is. Men zoude gaarne Goden willen zyn, maar ongelukkig zyn wy maar menſchen. De dwaaling in het ſtuk dier

dier ziektens, welke ik heilzaam noeme, om het groot nut, dat zy buiten dat voortbrengen, ontſtaat 1.) uit het geloof, dat ieder ziekte tegen de weezenlyke goede order der Natuur ſtryd, en dat men 'er by gevolg middelen tegen moet gebruiken. 2.) Dat ieder ziekte geneeslyk is zonder gevaar. 3.) Dat het de onkunde van de Geneesheeren is, die aan ſommige toevallen den oppervlakkigen naam van heilzaame ziekten gegeeven hebbe, alleen om dat zy onkundig zyn omtrent de middelen, waar door zy zouden kunnen geneezen worden. Het is zo natuurlyk in den menſch te lyden als te leeven. Sedert langen tyd heb ik niet nagelaaten de lieden, die my betuigden geene ongemakken te hebben, maar eene volmaakte gezondheid te genieten, aantezetten, hun beſtaan wat nader te beſchouwen, en vervolgens my dan in waarheid te zeggen, of zy niet eenige toevallen van het menſchdom gevoelden: Ik heb 'er nog geen één gevonden, by wien het ſlot van dit onderzoek niet de bekentenis van eenig ongemak voortgebragt heeft: zo dat die volmaakte gezondheeden, daar men ons zulke voortreffelyke beeldtenisſen van vertoont, eer vleijende ſchetſen zyn van het geene men moeſte zyn, dan van het geen, dat men inderdaad is. Dit is de Venus, die zo veel Schryvers bezongen, bearbeid hebben, en die nog geenzins zonder gebreeken uitgevoerd is. Ik ken eenen Geneesheer, die ſeedert eene reeks van jaaren,

op den Zomer *æquinox* een of twee aanvallen van koorts ondergaat, die hem geduurende het overige van het jaar een aangenaam gezond leeven verſchaffen, 't welk ik hoop, dat hy nog lang genieten zal.

Ik ken lieden, geplaagd met het lastig zweeten der handen, en onder de oxels van de voeten, die zeer gezond zyn geweeſt, zo lang dit zweet niet geſtremd geweeſt is; en in ziekte vervallen, zo draa deeze gelukkige uitwaasſeming opgehouden was. Men zoude ſidderen, als ik alle die droevige gevallen, kwaalen en omkomingen verhaalde, die op de geneezing van den uitſlag gevolgd zyn, door welke de Natuur zig gelukkig ontlaſt van zekere drek-ſtoffen, die zy te vergeefs getragt had door de gemeene weegen te loozen.

In een Werk, zoo als dit is, moet men geene onaangename ſchilderyen voordragen, daarom zal men my wel vergeeven, dat ik eene diepe ſtilzwygenheid over deeze ſtoffe in agt neeme: die geen', welke nieuwsgierig zullen zyn dezelven te leezen, zullen 'er eene overvloedige verzaameling van vinden in ZACUTUS LUSITANUS, ETHMULLER, SENNERT, en andere Opmerkers, die de losheid betreuren, waar meede men deeze ongeſteldheeden, reeds hebbelyk geworden, tragt te geneezen.

Welk eene volmaakte gezondheid! genieten die kinderen, die met aangezigten, zeer vies wegens het

dat ongemak, loopen; maar hoe beklaaglyk is hunne omstandigheid, als de ouders, vroeg of laat, zig overgeeven aan de beweegredenen van sommige Kwakzalvers, die zig opdoen om hen te geneezen!

Hoe veele teeringen tusschen de twaalf en agttien jaaren, die geene andere oorzaak hebben, dan de onooglyke ongemakken, die men met een halstarrig opzet behandeld heeft, en die men eindelyk ongelukkiglyk in de kindsheid geneezen heeft. Wy zien daagelyks lieden, by welken de geringste aanleiding, eene kleine kneuzing, eene hardnekkige zweer verwekt, en die somtyds door geen middel van de Kunst geneezen kan worden. Hoe veele lieden zyn 'er niet, die na de volmaakte heeling van zulke wonden, op het oogenblik, dat men overwinning zong, door eene inwendige ziekte aangetast wierden, die of hunnen leevens-draad verkort heeft, of de overige daagen, die zy geleefd hebben, al zugtende doorbragten, of die in weinig tyds hun lot beslist heeft (*a*).

Maar

(*a*) Alle deeze rampen zyn gevolgen van eene slegte geneezing; want daar zyn gevallen, daar men de geneezing (voorzigtig aan 't werk gaande) stoutelyk kan uitwerken. Ik heb eene Vrouw van 37 jaar gekent, die seedert haar elfde jaar eene zweer aan haaren enkel had, daar men veele middelen tegen gebruikt had, dog nutteloos: geduurende haare zwangerheid, of by de minste oorzaak,

die

Maar dit betreft niet alleen die toevallige zweeren, maar ook zelfs zulken, die de Kunst voortbrengt. Wien is het onbekend, hoe gemaklyk hunne verdrooging die kwaalen weder te voorschyn doet koomen, voor welker geneezing men dezelve voorgeschreeven had.

My is niets bekend, dat de Artsen tot meer omzigtigheid moet aanspooren, dan alle die uiterlyke ongemakken, verouderd geworden; maar ongelukkig, de behandeling, die men 'er in houd, geschied gemeenlyk zonder dat wy 'er iets van weeten; en wy worden dikwils niet geroepen, dan om de groote wanorders te verhelpen, die de Zieken zig zelfs veroorzaakt hebben door het gebruik van zeekere Zalven, of bekende *Pomades*, of onder de geneezing van lieden, even zo min als zy in de gevolgen van eene diergelyke geneezing ervaren. Het is niet lang geleden, dat wy eenen Jongeling van de schoonste verwagting gekend hebben, verstikt door de opstopping van eene neusbloeding, die hy dikwils gehad had, en daar men zig door de allergevaarlykste weegen teegen aangesteld heeft, en zelfs zonder 'er de laating in 't werk gesteld te hebben.

Die

---

die haare stonden verhinderde], brak het op; zy raadpleegde met eenen Geneesheer, die haar door inwendige bloedzuiverende middelen, en uitwendig door middelen van *l'écorie de Garou* in den tyd van zes weeken zonder eenige slegte gevolgen genas. *Vert.*

Die drift, daar de menschen zig mede haasten, om iemand, die uit den neus bloed, te helpen, is eene dwaaling, waar in het noodzaaklyk is het gemeen te verlichten: het is het bloed niet, dat te voorschyn komt, 't welk gemeenlyk te dugten is, maar wel dat geen, 't welk uit zyne vaaten koomende, zig in de *Lymphatische* vaaten werpt, of in eenige holligheid van het lighaam; het is die inwendige bloedstorting, indien ik my zo durve uitdrukken, die zo zeer te vreezen is; doch de uitwendige is zelden gevaarlyk, maar zeer dikwils heilzaam. Indien eene uitwendige bloedstorting bedugtheid baaren moeste, zoude het zeekerlyk die geene zyn, welke zig als een bloedzweet uit alle de zweetgaaten vertoont. MARCELLUS DONATUS, in zyne zeldzaame Historie der gevallen, die in de Geneeskunde voorkoomen, verhaalt nochtans, dat RONDELET te Montpellier een jong Student gezien heeft, uit wiens lighaam zulk zweet voortkwam, en dat FERNEL het zelfde verschynzel in een ander persoon waargenomen heeft; maar die soorten van bloedstortingen zyn zeldsaam (*a*), doch de andere zyn gemeen-

(*a*) Ik heb, eenige jaaren geleeden, eene Juffrouw ontmoet, die, te Amsterdam, op eene Jooden-Bruiloft zynde, zig ongesteld bevindende, met eenige van haare speelgenooten in een ander vertrek ging; daar gekoomen zynde, begon haar lighaam overal te zweeten; zy raakte door alle de openingen van het lighaam bloed kwyt, en op

meender; en het zoude onnoodig zyn dezelve te beſchryven: het zy genoeg aantemerken, dat zy altyd een klein kwaad zyn, dat een zeer groot belet, dat men by gevolg 'er de geneezing met zeer veel overleg van beproeven moet, en zig nooit haaſten, ten zy de ſtaat van den Zieken ſchielyke hulp eiſcht.

Wat aangaat zulke, die langduurig of gewoonlyk zyn, het is een moord dezelve te ſtuiten. Men kan in *l'Hiſtoire de l'Academie Royale de Chirurgie* de buitengewoone wegen, die de Natuur genoomen heeft, om zig van deeze bloedrykheid te ontlasten, nazien, en dan zal men minder verſchrikt zyn over de wondere gevallen, die zig ſomtyds opdoen.

De braakingen zyn niet minder te dugten. Daar zyn weinig lieden, die 'er zig niet van ontdoen willen. Zonder twyffel heeft HIPPOCRATES, een kort leeven voorzeggende aan die genen, die aan braakingen gewoon zyn, oorzaak tot dit vooroordeel gegeeven. Men wil altyd de braakingen, hoe zy zyn, verhelpen, en men zoude

op verſcheide plaatſen berſte de huid open, waar uit terſtond veel bloed voortkwam; doch zy verloor het meeſte door de braaking. De Heer R., beroemd Heelmeeſter, wierd gehaald, en ſchreef een' drank uit *de Succ. Citr.* en de *Sp. Vitriol.* voor, en by tusſchenpoozen braaf melk, waar door haar Ed. in korten tyd herſtelde: zy heeft het my drie jaaren naderhand verhaald. *Vert.*

de eenen Geneesheer, die eerlyk en volgens zyn pligt weigeren zoude tot deeze geneezing de hand te leenen, als eenen onbekwaamen willen verlaaten. Daar zyn twee vaste teekenen van eene heilzaame braaking: 1.) Indien de ſtoffen, die men uitwerpt, van eene kwaade hoedanigheid zyn. 2.) Indien men, dezelve geſtaâg opgeevende, evenwel eene goede gezondheid behoud. Ik ken, en ben naauw verbonden met iemand, die ſeedert veele jaaren alle morgen al vry veel braakt. Ik doe aan hem geen' anderen wenſch tot zyn beste, dan dat die heilzaame braaking door geene oorzaak, hoe genaamd, geſtuit worde! De Geneeskunde is vrugtbaar in geſchiedenisſen van diergelyke ontlastingen, natuurlyk of door kunſt geſtuit, die zaaden van doodelyke ziektens hebben voortgebragt.

Hoewel myn oogmerk niet is om in dit Werk eenige geneeswyze voorteſtellen, hebbe ik nochtans dringende reedenen, die my perſoonlyk aangaan, om lieden, aan deeze ſoort van ontlastingen onderheevig, ſterk aantezetten, de allernaauwkeurigſte leevenswyze optevolgen; dat zy zig langſaamerhand gewennen om kleine maaltyden met evenreedige tusſchenpoozingen te doen; dat zy het lang ſlaapen vermyden, als ook de zwaare ſtudiën, en veel beweeging oeffenen; dat zy teegen den ſmaak van de ſtoffen, die zy uitwerpen, dranken gebruiken, die 'er den aart van tragten te veranderen; in één woord, dat zy zig

in allen deelen overgeeven , zo ten opzichte van het lighaam als van de ziel , aan die wyze maatigheid , die zig langzamerhand meesteresse maakt van de zwaarste en halstarrigste kwaalen. Zy zullen het genoegen hebben , om de stoffen, die de vaste deelen prikkelen , ongevoelig geheel en al uitgeput te zien ; en als die ontloozingen zullen ophouden , zullen zy niets te vreezen hebben, als of 'er nog een slang in 't gras bleeve schuilen. Even zo zou men kunnen handelen in de buikloopen , die de gezondste lieden op bepaalde tyden aantasten , zonder eenigzins hunne gezondheid te krenken. Daar zyn 'er , die de heilzame uitloozingen niet ondergaan dan in de Lente ; anderen in allerlei jaargetyden ; en sommigen nog schielyker : dat alles hangt af van de hoedanigheid der prikkelende stoffen en van de grootheid en vastheid der deelen , die dezelve besluiten. Alle regtgeaarde Artsen geeven wel agt om 'er niet dan versterkende middelen teegen te stellen, wanneer de uitwerpingen al te veelvuldig en te overtollig zyn , en letten ook op den staat van den Zieken. Hoe overtollig deeze uitloozingen zyn , als men zyne kragten behoud , is het een zeeker teeken , dat de Natuur gelukkiglyk werkt , om zig van een' last te ontdoen , die haar onderdrukt : haar in dien staat te willen beletten haar werk te doen , is vast en zeeker den Lyder blootteStellen aan koortsen , hoest , geelzugt , verstoppingen in de ingewanden , en veele andere

toe-

toevallen, die ligt in langduurige veranderen. Men moet niet alleen geene middelen 'er teegen aanwenden, maar ook vooral de groote beweegingen van het lighaam en die der ziel ſchuwen. Dan is het, dat men de raad van den Geneesheer eer noodig heeft in het gebruik van de niet natuurlyke zaaken, dan hunne voorſchriften.

Eindelyk, de ontlastingen zelfs der Vrouwen, welke men als ongeſteldheeden aanziet, en aan welke men den naam van witte vloed gegeeven hebbe, zyn niet altoos het voorwerp van het geneeskundig deel van de kunſt: hierom is het, dat de geen, die in dien ſtaat zyn, om 'er van af te koomen, niet ras moeten inneemen, het geen men hen ter geneezing aanbied: Dit is nochtans het geen de meeſten doen. Daar zyn beroemde middelen, die in de Nieuwspapieren aangekondigd worden; men pleegt geen' raad, noch met Echtgenoot, noch met zyn' Geneesheer, om 'er toevlugt toe te neemen; en dikwils verkrygt men ongelukkig het oogmerk zyner wenſchen; doch het is een vergenoegen van korten duur. Wel haaſt word die ſtoffe, die met zo veel zagtgeaartheid altyd vloeide, en 't leeven van die Vrouw zo lugtig, zo aangenaam maakte, nu genoodzaakt om teegen haare eige zwaarte opteklimmen; gaat zig daarop in de ingewanden werpen, daar zy den hoogſten trap van ſcherpheid aanneemt, en in korten tyd brengt zy de droevigſte toevallen voort; de pyn in de lendenen en in het heupebeen, de pynlyke zwel-

ling van de onderste deelen, koortsen, benaauwdheeden op de borst, ongemaklyke hoest, slaaploosheeden, die maager maaken, onlusten, die zelfs uit doen teeren. Dat de Vrouwtjes nu haare witte vloeden wel vieren en behouden, wanneer zy zagt en goedaartig zyn, en geen nadeel aan haare bloeijende gezondheid toebrengen, liever dan door dit ligt ongemak te geneezen, zig bloodtestellen aan alle de kwaalen, aan welke de ondervinding ons geleerd heeft, dat zy dan onderworpen zyn.

De toevallen, daar ik tot nog toe van gesprooken hebbe, verdienen eerder den naam van ongemakken, dan van ziekten, eigenlyk gezegd, dewyl ik ondersteld hebbe, en nog in 't gemeen onderstelle, als een teeken, afgeleid uit haare ontwyffelbaare geaartheid, dat zy niet alleen aan de gezondheid niet schaaden, maar zelfs haar verdeedigen en bewaaren. Maar kan men wel het zelfde zeggen van de ziekten, eigentlyk gezegt, die klaarblyklyk het leeven van den mensch lastig maaken, en afloopen met het zelven te vernietigen? Hier in is 't, dat het gemeen het ligtst misleid is, en daar de voorzigtigste Geneesheer de paalen van zyne kunst inkort, om die van de behoedzaamheid niet te buiten te gaan.

De Jigt, by voorbeeld, dat droevig geschenk van de Natuur, 't welk zo veele beschaafde wellustigen aantast, zo veele zittende Geleerden, zo veele groote Mannen, die agtbaar zyn voor het

het menſchdom; de Jigt, zeg ik, is wel eene weezenlyke ziekte, en nogtans is 'er geen Geneesheer, die op zig zoude durven neemen om 'er de geneezing van te waagen, ten zy de oorzaak 'er van duidelyk gekend worde, en dat zy nog niet verouderd zy. Ik ken geen middel voor de Jigt, en ik vrees altoos voor het lot der Jigtigen, als eenig Kwakzalver 'er een nieuw aankondigt, of nog meer, als een eerlyk Waarneemer, maar al te ligtgeloovig, zonder het minſte voordeel, het waereldkundig maakt.

Ik ben al te wel overtuigt, dat nooit de Jigt inwendig ongeſtraft geneezen word; waarom ik niet anders te doen hebbe dan hen, die geneigd zyn zig te laaten verleiden, afteraaden. Het grootſte onfeilbaar middel, dat men een' Jigtigen kan voorſtellen, is hem eerſt wel zeeker te overtuigen, dat hy nooit zyne geneezing onderneemen moet; en ten tweeden, hem in de byzonderheeden van de leevenswys, die zyn ſtaat vereiſcht, te onderrigten. Ik ken een ander middel, maar dat niet van de ſmaak zal zyn van het grootſte gedeelte der genen, die met deeze droevige ziekte worſtelen; het zoude zyn, te leeven even als dat gedeelte van het menſchdom, wier arbeid en zweet de Jigt in onze Steeden en aan onze Hoven zaaijen, een maatig en werkzaam leeven, ontdaan van alle zorgen en felle driften; een leeven als dat van dien gelukkigen Landman, dien gy met vermaak ziet rusten, met wel uitgerekte lee-

leeden, op het gras, dat hy gezaaid heeft, en onder de boomen, die zyne handen geplant hebben.

Voor ASCLEPIADES had niemand anders gedagt, of de koorts was eene weezenlyke ziekte. SYDENHAM ſtelt ze ons dikwils voor als een middel om ons te geneezen. BOERHAVE, die Meeſter van de Kunſt, zo beroemd als zeedig, en traag om de praktyk van anderen te berispen, kan evenwel niet nalaaten de Geneesheeren te laaken, die zig haaſten om onverſchillig alle de koortſen te geneezen. Voorwaar die ziekte, indien het 'er een is, heeft in zig zelfs niets verſchrikkelyks, en wy vinden dezelve ſomtyds zo heilzaam, dat wy ons vergenoegen om 'er toezienders van te zyn; wy verheugen ons dezelve in de lammigheid te zien voortkoomen; zy verdryft en geneeſt dikwils voor altoos de maanziekte, droefgeeſtigheid; zy ſtild de ſtuipen, en doet de vallende ziekte verdwynen; zy ſtild de krampagtige pynen van de ingewanden, en vooral van de leever; zy verligt het lighaam, heft zyne werkingen weder op, verdeelt de wei, verleevendigt de geeſten, en herſtelt alle de veeren van het werktuig. Zie daar eene flaauwe ſchets nog maar, van de groote voordeelen, die de enkele koorts door zig zelfs verſchaft. Dezelve in alle die gevallen te geneezen, is, zonder teegenſpraak, zig teegen het heil van den Lyder aantekanten. De Ouden hadden dan geen ongelyk, dat

dat zy zig in eene volmaakte werkloosheid hielden by het begin der koortſen, die door geene toevallen, welke andere ziekten aanduiden, vergezeld ſcheenen.

Het is dan door al het geen ik gezegd heb beweezen, dat 'er een groot getal heilzame ziekten zyn, voor welke het eene zeer ſchaadelyke dwaaling is geneezing te zoeken. Maar, om het nog duidelyker te doen, en aan de Leezers het gewigt myner raadgeevingen te doen gevoelen, zal ik hen een kort begrip, zoo kort als my mogelyk zal zyn, geeven van verſcheide waarneemingen, overeenſtemmende met de gevallen, die ik voorgeſteld heb. De waarneemingen zyn getrokken uit een Werk van den Heer RAYMOND, tot Titel voerende: *Traité des maladies, qu'il eſt dangereux de guerir*; (*Verhandeling der ziektens, welker geneezing gevaarlyk is*;) gedrukt te Avignon in 't jaar 1757.

NICOLAUS TULPIUS (*a*), beroemd Geneesheer en Burgemeeſter te Amſterdam, verhaalt, dat een Meisje, van het oogenblik van haare geboorte af, tot haar zevende jaar, zo overtollig zweete, dat men genoodzaakt was haar vier- of vyfmaal daags te verſchoonen.

ZACUTUS LUSITANUS (*b*) ſchryft de ſchielyke

(*a*) *Obſevv.* 42. *L.* 3.
(*b*) *Obſerv.* 70. *L.* 3. *prax. admirand.*

lyke dood van een' Man toe aan een tienjaarig zweet, geduurende de Lente en den Zomer, opgeſtopt door het koud Bad.

STEPHANUS BLANCARD (*a*) heeft opgemerkt, dat lieden tot eenen gewenſchten ouderdom gekoomen zyn met het zeer ongemaklyk zweeten der voeten.

NICOLAUS PECHLINUS (*b*) merkt aan, dat de geen', die gewoonlyk aan zweeten onderheevig zyn, nooit gezonder zyn dan wanneer het zelve heel overvloedig is.

De Heer RAYMOND (*c*) merkt zelfs op, dat eene Dame, van jongs op onderworpen aan zinkingen op de oogen, en de oog-leeden aan oog-kwaalen en traanvloeijingen, 'er van verloſt wierd door een ſterk riekend zweet, dat van de beenen en de voeten afvloeide, vooral in het voorjaar; eindelyk dit zweet moede zynde, zo lastig voor anderen als voor haar zelve, ſlaagde zy 'er zig van te ontlasten, door middel van een ſalpeteragtig waater; maar kort daar op wierd zy door heevige aanvallen van vallende ziekte aangetaſt, die voor geene middelen zwigteden, dan na verloop van drie jaar; en nog wierden dezelven vervangen door verſtoppingen in de klieren van den

---

(*a*) *Inſtid. Med.* Cap. V. (*b*) *Obſervat.* 52. *L. II.*
(*c*) *Traité des maladies, qu'il eſt dangereux de guerir*, P. I. p. 53.

den hals en der oxels, en een aantal puiſten en zweeren over het overige van het lighaam, die gevolgd wierden door de teering, daar zy onder bezweek.

Eene andere Dame (*a*) van zyne kennis had langen tyd eene friſche gezondheid genooten, die hy aan het zweeten van handen en voeten toeſchryft; het geen zy met dies te meer geduld verdragen heeft, om dat het zelve zonder reuk was.

Hy heeft opgemerkt (*b*) onder de woede van de Peſt te Marſeille in 't jaar 1720, dat, zo dra deeze wreede ziekte zig vertoonde, hy onder zyne oxels verhit en zeer klam was, met onverdraaglyke jeukte, het geen duurde tot aan het einde van de Peſt, wier wederkeeren in de Lente van 1722 het zelfde zweet en jeukte voortbragt, het welk zo lang duurde, als die plaage in 't felſte van derzelver woede, betuigt hy nooit voor deezen geene betere gezondheid genooten te hebben.

Wat den uitſlag aangaat, hy verzeekert (*c*), dat een jong Officier, in eene lange zee-reize eene onaangenaame ziekte overgewonnen hebbende, op den oever van de teering wierd gebragt, om dat men hem door middelen geneezen had, die de ſtoffen we-

(*a*) Ibid. p. 26. (*b*) Ibid. p. 52 & ſeqq.
(*c*) Ibid. p. 26.

weder in het lighaam te rug gejaagd hadden. Hy verhaalt dergelyken van een' Schipper van een Hollandsch Koopvaardyschip en zyne Vrouw, welken hy naderhand drie maanden onderhanden hadde, en die niet, dan na veele middelen gebruikt te hebben, genazen. Hy voegt 'er by, het geen ZACUTUS LUSITANUS (*a*) verhaalt van een kwaadsappig Man, die in ieder voorjaar eene diergelyke ziekte had, en eindelyk verkoos om 'er zig van te ontdoen door eene saamentrekkende *Pomade*, welke de puisten naar binnen dreef; daar hy den volgenden nagt van stierf. Hy haalt aan, volgens AMATUS LUSITANUS (*b*), de geschiedenis eerst van eenen jongen Florentyner, die, na zig eens gewreeven te hebben met eene zalf, daar maar zeer weinig rottekruid in kwam, dood in zyn bed was gevonden; en vervolgens die van eenen anderen, die, na van dezelfde zalf gebruikt te hebben, raazend wierd, en zig uit het venster wierp. Hy spreekt nog van een' Student, die, naar het verhaal van den geleerden GREGORIUS HORSTIUS (*c*), door de vallende ziekte aangetast wierd, na dezelfde handelwyze gevolgd te hebben: van eenen Herder, die, volgens de opgave der Natuur-Onderzoekers (*d*), aan eene beroerte gestorven is, door een middel ge-

(*a*) *Observ.* 51. Lib. III. *prax. admirand.* (*b*) *Cent.* II. *Obs.* 33. (*c*) *Obs.* 21. Lib. II. T. III. (*d*) *Obs.* 58. Ann. I.

gebruikt te hebben in de plaats van het uitwendige: van een' Student, die, volgens SENNERT (*a*), blind wierd, naderhand de vallende ziekte kreeg door dezelfde oorzaak; en van een kind van veertien jaar, by het welk de blindheid en de vallende ziekte op malkander schielyk volgde na het gebruik van diergelyke middelen, en het welk de kunst van deezen grooten Geneesheer van den dood niet heeft kunnen bevryden (*b*).

Een Man van 35 jaar (*c*), eene volmaakte gezondheid genietende, had zeedert langen tyd eene vuurige schurftheid tusschen den duim en den voorsten vinger, zy was meelagtig, een weinig vogtig en rood van boven, zy verspreide zig niet, en verergerde niet; hy voelde niet dan de jeuking, die hem noodzaakte zig te wryven; iemand gaf hem heel onvoorzigtig een middel, en in 24 uuren verdween de vuurige schurftheid, maar hy wierd twee dagen naderhand door eene zeer

---

(*a*) *Trait. Lib. N. Pant.* Cap. 28.

(*b*) Alle deeze aanhaalingen betoogen niet, dat de ziektens niet geneezen moesten of konden worden zonder nadeel voor den Lyder; neen, zy bewyzen alleen, dat men derzelver geneezing niet aanvangen moet zonder raad gepleegd te hebben met eenen kundigen Geneesheer, en dat men zelden wat goeds van uiterlyke middelen in huidziektens kan verwagten, indien derzelver gebruik met geene inwendige gepaard gaat. *Vert.*

(c) *Traite des meladies; qu'il est dangereux de guerir*, Tom. I. p. 153.

heevige koorts aangetast en een zweet, voor al langs het aangezigt, zo scherp, dat zy vooren maakte overal, daar zy langs droop; als of men 'er een gesmolten brandmiddel (*a*) had langs laaten vloeien.

Een Koopman van 60 jaar (*b*), had zeedert eenigen tyd eene meelagtige vuurige schurftheid aan de knie, hy zag dezelve in eens verdwynen by gelegenheid van eene groote droefheid, die hy ondergaan had. Vier dagen naderhand wierd hy door eene heevige stuiptrekking in de borst en spieren aangetast, verzeld met zulke heevige pynen, dat hy luidkeels schreeuwde.

Wat de Natuurlyke of door kunst gemaakte sweeren aangaat, zie hier het geen onze Schryver 'er van zegt.

Eene Dame (*c*) van omtrent 55 jaar, vlug van aart, had zeedert twaalf jaar eene Natuurlyke Fontanel aan de zyde, en byna in 't midden van het scheenbeen; zy bleef by na van de opkomst af, altoos in de eigenste groote twee of drie droppelen vogts dagelyks geevende; de Dame was 'er geenzints door gehindert, zy leed noch pyn, noch hette, noch jeuking, en was heel gezond. In deezen goeden staat onderging ze een zwaare droef-

(*a*) *Causticum.* (*b*) Ibid. p. 157.
(*c*) Ibid. p. 206.

droefheid; de zweer wierd droog en, eenige dagen daarna, klaagde zy over eene brandende hitte omtrend de Baarmoeder, die met veel moeite voor de veelvuldige middelen week; maar wel haast swol de linker arm zo schriklyk en zo sterk, dat dezelve zwart en ongevoelig wierd: men stelde de diepste insnydingen in 't werk, en vervolgens alle de middelen, bekwaam om de geheele versterving van het deel voor te koomen; dat eindelyk na eene lange en overvloedige verettering in zynen natuurlyken staat hersteld wierd.

Een andere Vrouw van 60 jaar (*a*), wierd van een zwaare koorts en benaauwtheid, die haar ten grave zoude gebragt hebben, niet anders gered, als door eene zweer weer ten voorschyn te brengen, die zy langen tyd aan haar' voet gehad had.

Een Jongman van 29 jaar (*b*), van een vallende Ziekte geneezen, door middel van een Fontenel op iederen arm, liet dezelve eindelyk opdroogen; maar wel haast wierd hy door een sterken aanval aangetast, en eenige dagen naderhand door een' tweeden, die 24 uuren duurde, en geduurende een week gevolgd wierd van aanvallen, van Dolheid en Woede, daar hy gelukkig-lyk

(*a*) Ibid. p. 210.
(*b*) J. NICOL. PECHLIN, *Obs.* *XXX* Lib. III.

lyk van genas door puyſten, die de armen en de handen bedekten.

Een ander Jongman door zweeren aan de voeten te hebben doen geneezen, die hem in zyn werk ſtoorde, was aan dezelfde toevallen onderworpen, waar van men hem niet genas; als door hem eene Fontenel op ieder voet te openen. De Heer RAYMOND, voegt, by deeze twee opmerkingen van PECHLINUS, die van AMATUS LUSITANUS, die zelfs genoodzaakt wierd een arm open te branden, daar hy een verouderde zweer op geneezen had, welke geneezing ſchielyk eene dolheid veroorzaakt had.

Onze Schryver gaat vervolgens over (*a*), tot het gevaar van zeekere uitlooſingen op te ſtoppen, en bewyſt zulks door eenige gevallen, die men in de zeldſaame geſchiedenis der Geneeskunde van MARCELLUS DONATUS leeſt (*b*). De eerſte is van RONDET, die eene bloedzweeting van een jong Student van *Montpellier* opgeeft, daar hy den uitſlag niet van opgeeft. De tweede van FERNEL, die verzeekert een mensch gezien te hebben, die bloed uit verſcheide deelen van het lighaam verloor, uit de rokken der huid-aders, en, om de mogelykheid te bewyzen van 't geval, daar hy getuigen van zegt te zyn, haald hy 'er diergelyken aan, bekragtigt door ARISTO-

TE-

(*a*) *Lib. citat.* p. 262.
(*b*) *Hiſt. Mirab. Medic.* Cap. III.

TELES en THEOPHRASTUS. De derde is van BENIVENIUS, die verhaalt, hoe een ſterk Man van 36 jaar, alle maanden een pond bloed verloor uit dat gedeelte van de huid, dat onder de leever is; zonder dat 'er volſtrekt of opening of eenige wond zig opdeed, en die door ſes aderlaatingen, binnen ſes maanden gedaan, geneezen wierd. Hy verhaalt verders eene gebeurtenis, die men by JAN NICOLAES PECHLINUS leeſt (*a*), van zeekere jonge Dochter van 20 jaar, die geduurende vyf jaar door eene opſtopping van haare ſtonden alle maanden op den top van 't hoofd een bloedzweet hadde, waarvan men de uitſlag niet geweeten heeft, om dat de Lyderes, moede van de middelen, daar zy geen baat by vond, heimelyk uit het Gaſthuis van Leyden vertrok; zo dat men 'er niet meer van hoorde. Hy voegd 'er by (*b*), dat hy zelfs een' Koopman van 60 jaar ontmoet heeft, vet, bloedryk en zeer friſch van coleur, die eene volmaakte gezondheid genooten had, zo lang zyne handen en voeten bloed gezweed hadden; het geen hem dagelyks gebeurde, voornamentlyk des Zomers; maar nu, na eenige maanden waar in dit zo wonderbaar als heilzaam zweet opgehouden was, aan een beroerte geſtorven. Hy gaat over tot eene andere aan-

(*a*) *Obſ.* 36. Lib. I.
(*b*) RAYMOND *Loc. Cit.* p. 268.

aanmerking van J. N. PECHLINUS over een arm Meisje van 16 jaar, kwaadzappig, dat uit eene verzuimde roos (*a*), aan den voet eene zweer kreeg, die het been aanſtak. Een goed Heelmeeſter verbond haar dagelyks, en de zweer tot op het heelen gebragt hebbende, was hy zeer verwondert er geduurende eenige dagen bloed uittezien voortkoomen, het geen vaſt alle maanden wederkwam, waar over met den Waarneemer geraadpleegd zynde, ſchreef hy middelen voor om de ſtonden voor te brengen, en daarin ſlaagende, volgde de geneezing van de wond ras. ZACUTUS LUSITANUS (*b*), verſchaft hem vervolgens de geſchiedenis van een Vrouw die Maandelyks eenige pynen omtrend den navel leed, gevolgd van eene uitvloeijing van drie ponden bloeds binnen agt dagen. MARCELLUS DONATUS (*c*), levert hem eene andere van eene Vrouw van 50 jaar, welkers linkerborſt bloed uit liet, zonder dat het haar hinderde. Hy vind in CORNELIS STALPART VAN DE WIEL (*d*), het geval van eene Vrouw van 40 jaar, maager en zeer galagtig, die in een oogenblik overſtroomt wierd door het bloed, dat uit haare borſten kwam op eenen hee-

(*a*) *Ereſypelas.* (*b*) *Obſ.* 39. Lib. I.
(*c*) *Obſ.* 92. Lib. II. *Prax. Med.*
(*d*) Cap. II. Lib. *Hiſt. Med. Mirab.*

heevigen aanval van Gramfchap in den tyd van haare ftonden; en AMATUS LUSITANUS (*a*), geeft hem eene andere van eene Dame, die haar kind zoogende, eene groote meenigte bloed door de borften verloor, zonder eenig ongemak. Hy keert weder tot CORN. STALPART VAN DER WIEL (*b*), verhalende van een Meisje, welkers oogleeden bloed, droppelsgewys, uitftorteden, altoos, wanneer haare ftonden veragterd waaren.

Hy verzeekert (*c*), nooit geen' Schryver gekent te hebben, die van eene bloedftorting uit de ooren gewaagt heeft, buiten SCHENK (*d*), die op het getuigenis van MUSA BRASSEVOLE verhaalt, dat eene geeftelyke Dogter, alle maanden by gebrek van haare ftonden een rykelyke bloedftorting uit haare ooren en oogen onderging; hy (*e*), gaat verder de uitloofingen en zelfs de braakingen als heilzaam verklaren, en na het voorbeeld by gebragt te hebben van eene geeftelyke Dogter, die weinig, of nooit haare ftonden hebbende, 25 jaar lang bloed fpoog zonder ander ongemak: hy verfterkt zig door het

---

(*a*) *Centur. I. Obf.* 79.
(*b*) *Curat.* 21. *Centur. II.*
(*c*) RAYMOND *Lac. Citat.* p. 298.
(*d*) *Obf.* 19. *Centur. I.*
(*e*) Lib. IV. *de Menftruis*. ibid. p. 299.

het gezag van verſcheide Waarneemers. De eerſte is HERMAN CUMMIUS, die in de mengelingen der Natuur-onderzoekeren (*a*), verhaalt, dat eene Dame 34 jaar oud, van een bloedryk en heet geſtel, zig op weg begeeven hebbende, in een heel koud weer, haare ſtonden hebbende, die geduurende ſes maanden ophielden, in elke maand nu gemeenlyk vier pond bloed braakte. 2°) Van ZACUTUS LUSITANUS (*b*), die verhaalt, dat een jong Meisje, ſterk, maar ſlegt van gedrag, 30 ponden bloed in de 24 uuren braakte. 3°) NICOLAAS PECHLINUS (*c*), die verzeekert, hoe eene Vrouwe van 36 jaar, mager, ſcheurbutiſch, uitgeput door verſcheide kraamen, zweder wanger wierd en gelukkiger verloſte, dan zy tot nog toe gedaan had; maar nu gewoonlyk eene groote hoeveelheid bloed overgegeeven had, zeedert de 3de maand van haare zwangerheid tot den 14en dag voor haare verlosſing; daar alles wanhoopig ſcheen toonde de uitkomſt, hoe voordeelig voor haar deeze bloedſtorting geweeſt was.

Hy ſtelt de tand kasjes (*d*), zelfs onder de zitplaatſen van de heilzaame bloedſtorting, welke de opſtopping der ſtonden vervangt, zulks heeft

(*a*) *Miſcell. Natur. Curiſ. Obſ.* 95.
(*b*) *Obſ.* 12. Lib. II. *Prax. Med. Mirab.*
(*c*) *Obſ,* 37. Lib. I.
(*d*) De Heer RAYMOND *Lib. Cit.* Tom. I. p. 304.

heeft hy zelfs in eene Juffrouw van 48 jaar waargenomen, die haare ſtonden verlooren hebbende, eenige maanden eene bloedſtorting uit de kas van eene kies hadde. Hy voegt 'er de waarneeming van NICOLAAS TULPIUS (*a*) by, over eene lyvige en welgeſtelde Vrouw, die een weinig aan den wyn overgegeeven, dagelyks bloed uit een van haare tanden verloor.

De Bloedagtige pis helpt ook in deeze opſtoppingen; hy brengt 'er twee gevallen van by, het eerſte van eene geeſtelyke Dogter, die JAN SCHENK (*b*) betuigt, langen tyd door de pis geregeld kwam, hoe wel eindelyk de ſtonden door de gewoone weegen wedergekomen zyn. Het tweede (*c*), is van eene Dame van 50 jaar, die op haare gewoone uitloozingen vier maanden lang veel bloed met haar water loosde. De zwakke, weeke en verwyfde mannen, die weinig werken en doorwaasſemen, verzamelen, even als de vrouwen eene vergadering van bloed, waarvoor de natuur zorgt, om ze op zeekere tyden te loozen; deezen zyn ook onderheevig aan heilzaame bloedſtortingen, als die uitwaasſemingen ophouden. Zie hier in 't kort het geen de Schryvers, door den Heer RAYMOND aangehaald, 'er van verhalen.

JAN

(*a*) *Obſ.* 59. Lib. I.
(*b*) Lib. IV. *de Menſtruis.*
(*c*) RAYMOND, ibid. 1. vol. p. 396.

Jan Schenk (*a*), geeft op van een' Jongman, die na te ſterk gezongen te hebben, in een bloedſpuwing verviel, welke heel onvoorzigtig door eenen kwakzalver geſtoort wierd; het geen hem den dood veroorzaakte. Hoe een Edelman (*b*) van Dresden zig van de veelvuldige bloedſtortingen ontſlaán wilde; maar dat gelukkig de ſamentrekkende middelen, die hy ten dien einde gebruikte, het bloed, dat eerſt uit den neus kwam, niet belettede nu zig in de hoek van het oog te ſtorten, daar het zynen gewoonen uitgang maakte. Hoe een adelyk Kind, dezelfde bloedſtorting onderworpen zynde, geſtopt, byna het ſlagt-offer wierd van eene roode loop, die men met moeite genas.

Fabricius Heldanus (*c*), verhaalt de geſchiedenis van een' Apotheeker, zeer lyvig, die dagelyks het bloed door de navel verloor.

Zacutus Lusitanus verhaalt ons (*d*), van een, Man die van het 20ſte jaar tot het 45ſte alle maanden vyf dagen lang een' ſterken bloed vloed door de pisweegen onderging, die uitloozing opgehouden zynde, overleed hy aan het zydewee.

Uit al het geen ik aangehaald heb, beſluit de Schry-

(*a*) Ibid. Lib. *de Naribus.*
(*b*) *Obſ.* Lib. II. *de Haemoptiſt.*
(*c*) *Obſ.* 37. *Cent.* III.
(*d*) *Obſ.* 102. Lib. II. *prax. admirand.*

Schryver (*a*), dat de bloedſtortingen zo veel niet te vreezen zyn, en dat men dikwils ongelyk heeft zig te haaſten dezelve te ſtoppen: even zo denkt hy van de gewoone braakingen, welke de gezondheid niet beſchadigen en bekragtigt het met verſcheidene voorbeelden. Het eerſte is van eene Dogter van 40 jaar, van een zeer teder geſtel, die geduurende vyftien jaar vier of vyfmaal s'jaars aan een braaking van enkelde gal onderheevig was, anderſins welvaarende. De tweede is van eenen kerkelyken, zeedert eenigen tyt gewoon 's morgens waeter en ſlym zonder ſmaak en zonder verw en naderhand een weinig geele en bittere gal te braaken, daarby eene goede gezondheid genoot: Maar zig te Parys bevindende overreede men hem om de gewoonte te veranderen, waarin hy toegaf. In minder als vier dagen wierd hy door huiveringen, koorts, en eene drukkende pyn in 't hoofd aangetaſt, wel haaſt gevolgd door verſchrikkelyke yling. In deezen ſtaat, ſtak zyn Kamerdienaar, die de gewoonte van zyn

(*a*) Ik hebbe een jong Heer, die lyvig en bloedryk was, te Rotterdam gekent, die Zoomers, als het weer warm was, de Melk uit zyn borſten konde duiven; het geen 'er dikwils van zelfs uit voortkwam, en in dien zulks niet gebeurde, had hy heevige Hoofdpynen, des winters beſpeurde hy nooit iets. *Vert.*

(*b*) RAYMOND, I. vol. p. 327. & *ſeqq.*

zyn' meester kende, hem een pen in de keel, die de braaking weeder bragt, en alle deeze verschrikkelyke toevallen deed verdwynen. De derde is van eene Dame van 32 jaar, van een sterk gestel, die zeedert een jaar gehuwd, zo veel waeter en slym niet meer overgeevende als voorheen, in eene heevige koorts verviel, onder welke zy bezweek. De vierde is van eenen Jonkman oud 21 jaaren, zeer sterk, arbeidzaam, een groot jaager, en eeter, alle maanden onderheevig aan eene scheele hoofd-pyn, die hem eene braaking verschafte van veele stoffen en somtyds van suuren en kwaalyk verteerde spyzen, wier ontlasting hem eene goede gezondheid verschafte; maar 'er twee maanden van vry geweest zynde, verviel hy in een koorts en stuipen, waarvan men hem na veel moeite genas. De vyfde is van eenen bakker 55 jaar oud, onderheevig zeedert verscheide jaaren aan eene braaking van slymagtige en suuragtige spyzen; die nutteloos alle de middelen, om 'er zig van te geneezen, gebruikt had, hoewel hy anders heel welvaarende was. Maar eindelyk deeze braaking van zelfs ophoudende, verviel hy in eene Waeterzugt, daar hy van stierf. De sesde is op het gezag van ZACUTUS LUSITANUS (*a*), die opgeeft, eenen Man van 30 jaar, alle maanden

(*a*) *Obs.* Lib. III. *prax. med. admirand.*

den 14 of 15 pond van eene zwarte ſtof, gelyk als inkt braakende, die zig van dit ongemak genas door zaamentrekkende middelen; maar gelukkiglyk na zwaare Hoofd-pyn kwam dit ongemak weder te voorſchyn, en verlengde hem het leeven tot 80 jaar. De zeevende is van FABRICIUS HILDANUS (*a*), die de geſchiedenis van eene braaking opgeeft, die meer dan dertig jaar duurende in eene Juffrouw, naderhand onderworpen aan anderen ongemakken, daar men geen verligting voor kon verſchaffen, dan door kunſtige braakmiddelen.

Wat aangaat de heilzaame buikloopen: het is klaar zegt (*b*) de Heer RAYMOND, dat, indien vogten van dien aart zyn, welke HYPOCRATES beweert dat gelooft moeten worden; hoe langduurig zy ook kunnen zyn, evenwel zy altyd voordeelig zyn. Hy bewyſt het gevaar dezelve op te ſtoppen door het beklaaglyk noodlot van eenen Jongman van 20 jaar, die moede zo dikwils te moeten afgaan, zig liet bepraten geconfyte nooten met caneel te eeten; hy wierd door eene heevige ſtuip aangetaſt, daar hy van ſtierf. Hy zelfs op zyn 29 jaar wierd aangetaſt van eene wateragtige en galagtige buikloop, die uit zig zelfs ophoudende,

(*a*) *Obſ.* 32. *Centur.* IV.
(*b*) *Lib. Cit.* Tom. II. p. 54.

de, hem in een beetere gezondheid verliet, dan die hy tot nog toe genooten had. Hy brengt by het geen de Heer LAZERNE (*a*), beroemd Hoogleeraer van MONTPELIER opgeeft van eene Vrouw van 40 jaar, aan eene beroerte gestorven, na eene gewoon gewordene buikloop (*b*), opgestopt te hebben, en het geen FERNEL verhaalt van een Meisje van 7 jaar, het welk haar Grootmoeder eene schielyke dood deed sneeven, door, tegen zodanige eene uitlozing eene groote meenigte *Cotignac* haar integeeven (*c*).

De witte vloed schynt hem geen' minder aandagt te verdienen. Hy wil met grond alle de Vrouwtjes, van welke jaaren ook, daaraan onder-

(*a*) *Curatio diarrhæa.* (*b*) *Diarrhœa stercorea.*

(*c*) Ziet het geen ik hier te vooren over aangemerkt heb. Indien dezelve uit eene kwaadzappigheid (*Cacochymia*) voortkomt; moet ik de kwaade gesteldheid van 't lighaam eerst zuiveren, waarop dan de geneezing van de witte Vloed volgen zal; want men moet zig niet inbeelden, dat deeze witte Vloed een middel van de natuur is om het lighaam te zuiveren; maar in tegendeel een gevolg der quaade gesteldheid, het zy der vaste deelen, het zy van byden te saamen. Dus daar geen geneesmiddel, de oorzaak verdryvende, teegen te gebruyken, is de grondslag te leggen tot eene langduurige en kwynende Ziekte. En de slegte gevolgen na de geneezing zyn zo zeer niet toete schryven aan de geneezing zelfs, als aan de slegte manier van geneezen, die men gebruikt heeft, en wel byzonderlyk door het schielyk gebruiken der saamentrekkende middelen. *Vert.*

derhevig, beduiden, hoe heilzaam zy dikwerfs is, hy wil voor al niet, wanneer dezelve enkeld en goedaardig is; dat men 'er de quaadſappige koude en vogtige lighaamen van bevryd. Ook niet zulke, die dik en vet zyn en veele ſappen aanwyzen. Hy bekragtigt dat gevoelen door het gezegde van WILLEM BAILLOU (*a*), verzeekerende dat eene opſtopping van een' gewoonlyke witte Vloed gevolgt wierd door eene droevige pisvloed uit SENNERT (*b*), die aanraad om niet te ſchielyk en nog minder met ſaamentrekkende middelen de witte Vloed te ſtuiten, uit vrees, dat die ſtof zig in eenig deel werpt; van GEORGUS PHILIPPUS NEUTER (*c*), die zegt dat de witte Vloed uit zig zelfs of door kunſt opgehouden, dikwils grooter kwaalen na zig ſleept; het geen hy bekragtigt, door de geſchiedenis van eene Vrouw van 60 jaar, die van zwaare pynen in de lendenen, in de deijen, in de voeten, alleen kon geneezen worden door de witte Vloed weder te brengen, die van zelfs opgehouden was; en die van eene Vrouw, die op de vyfde maand van haare zwangerheid, aangetaſt door eene algemeene *épidemique* koorts, 'er van genas, door eene zeer overvloedige

(*a*) Lib. I. *Conſ.* 59.
(*b*) *De Fluor. Muliebr.* Lib. IV. Cap. 12.
(*c*) *De Fluor. Muliebr.*

dige en van alderhande verwige coleur, witte Vloed die tot haare verlosſing, die zeer gelukkig was, duurde.

Ik hebbe onlangs eene Vrouwe van 63 jaar gezien, die zedert haar 22e jaar altyd door heevige Maag-pynen gekweld was geweeſt, de oorzaak naſporende, verhaalde zy my, dat zy kort voor dien tyd in korte dagen van de witte Vloed geneezen was geweeſt door het gebruik der china, en dat 'er pyn opgevolgd was.

Wanneer hy tot de jigt komt (*a*) ontkent hy het geen HIPPOCRATES in zyn 28, 29 en 30ſte korte ſtelling beweert, dat de *gelubden* aan de jigt onderworpen zyn, ook niet de kinderen voor de jaaren van onderſcheid, noch de Vrouwen, voor dat de ſtonden haar verlaaten hebben; hy trekt in twyffel, en met veel reeden de grondige geneezing van de jigt door verſcheide Schryvers verhaald, en houd ſtaande, dat 'er geen Ziekte is gevaarlyker om te geneezen. Hy verhaalt dat de Heer Marquis van . . . . . oud omtrent 60 jaar, Zoon, Broeder en Vader van eenen jigtigen, zig verlichting toebragt door middel van eenige poeders en pillen, zo ver zelfs, dat hy dagt geneezen te zyn; maar wel haaſt benaamen de benaauwtheden, en de hart-kloppingen hem de ademhaling en het leeven. Hy haalt

(*a*) RAYMOND, 2 vol. p. 166 & *ſeqq.*

haalt het gezag van Fr. Hofman aan, die in de 8ste *Diſſert. Medico-Practica* zegt, dat men aan een Jigtige eene verkoelende pleiſter aanraadde, die in den volgenden aanval de Jigt tot de maag bepaalde, waaraan de Lyder ſtierf. 2°.) Dat een ander, met dezelfde kwaal bezogt, eene wryving op den voet deed met de *Sp: Vin: Camph.* en de *Opium*; het geen, geduurende eenige jaaren, zo verre gelukte, dat hy zig geneezen oordeelde; maar eensklaps bewees eene zwelling aan den voet, door een ſtuiptrekkende aanborſtigheid gevolgd, het misbruik van dit middel.

Het is niet lang geleeden, dat ik eenen Zieken ontmoet hebbe, aan wien men byna het eigenſte middel voorgeſchreeven had; maar die de voorzigtigheid had gehad het niet door te gebruiken: Zeker zy, die deeze plaatſelyke middelen in het werk ſtellen, hebben geen de minſte kundigheid, hoe ligt men de Jigtagtige ſtof daarmede kwaadaartig maakt. Zo dikwils ik my over deeze ſtof beezig houde, ben ik ontzet geweeſt over het oneindig getal van voorzorgen, die de handeling van deeze Ziekte eiſcht; de Geneesheeren kunnen zig dezelve niet al te zwaar voorſtellen; en wy kunnen die niet te veel waereld-kundig maaken in eene eeuw, zo vrugtbaar in Jigtige lieden.

De Heer Raymond verwerpt het gebruik van de pynſtillende middelen. Hy haald aan by deeze geleegenheid het voorbeeld van een'

 Menſch

Mensch, die zyne pynen niet meer kunnende lyden *de Essent: Opii* gebruikte, en zyn leeven teffens met zyne smerten uitdoofde: Hy brengt vervolgens by, het geen MUSGRAAF in zyn *Tract. de Podagra Anomali* zegt, dat alle in- en uitwendige verdoovende middelen in deeze Ziekte zeer gevaarlyk zyn. Het geen hy bewyst, 1°) door eenen Jongman van 22 jaar, gezond en sterk, aan de Jigt, die hy van zynen vader geërfd had, onderheevig, en nogtans geen geschikte leevenswys daarby onderhield. Deeze op een dag zwaar en zeer pynlyk aangetast wordende, bekwam van een' Kwakzalver een verdoovend middel, 't welk hem in 24 uuren tyds in het graf dompelde. 2°) Een Man van 40 jaar, die in de heevigheid van den aanval, de zwakheid had eene Vrouw te laaten koomen, die de naam had pynen te stillen. Zy lag 'er 's morgens ten 11 uuren eene Pap uit *Hijoschianus*, *cicuta*, en *solanum* op, een uur naderhand was de pyn gestild, op den middag gevoelde de Lyder geen pyn meer, hy rees uit zyn bed, at heel weinig, twee uuren na den middag sliep hy zo vast in, dat hy des anderen daags morgen ten vier uuren stierf. Eindelyk onze Schryver besluit zyn wigtig werk met eene uitlegging, op hoeveelderly manieren de enkelde koorts heilzaam kan zyn; hy brengt 'er een voorbeeld van by in eenen Jongman van 28 jaar, die, door de aanhoudende koorts, gestadig eenige maanden agter den anderen,

van de vallende Ziekte genas, daar hy zeer aan onderheevig was. Ik zoude my zonder twyffel veel meer over dit ſtuk hebben kunnen uitbreiden, uit aanhaalingen van den Heer RAYMOND, als ook van veele andere waarneemers. Ik zoude dan een uitgeſtrekt, en misſchien nuttig Hoofddeel zamengeſteld hebben, dog ik verbeelde my, dat na de algemeene overdenkingen, die ik over de Dwaalingen gemaakt hebbe, die men in de heylzaame Ziektens kan begaan, deeze ſchets van betreurens-waardige voorbeelden meer dan genoeg zyn zal, en zelfs nuttiger dan alle de redeneeringen om de Menſchen voorzigtigheid in te boezemen.

HET LAATSTE HOOFDDEEL.

Over de Dranken.

Ik ken geen soort van Dranken, daar de Geneeskunde geene lofspraaken over gemaakt heeft, en daar is 'er nogtans geene, die over 't algemeen zo voldoende is, dat men geene gevallen zoude kunnen by brengen, waar in het niet ten uiterste voorzigtig zy, of 'er zig van te onthouden, of zig te maatigen.

Het water zo gemeen, en zo eenvoudig, darom te uitstekender in goede hoedanigheden, schynt eene drank te zyn, welke men aan een ieder, zonder gevaar, kan aanpryzen, dewyl het niet alleen bereid is, maar daar en boven het meest verordent is om ons te voeden. Nogtans is het zeeker, dat 'er omstandigheden zyn, in welke het den dood veroorzaakt of 'er de aanleiding toe opwekt.

Moet ik niet schromen de gelukkige verdeedigers van het water te zullen beleedigen; zulken die het aanbieden als de eenigste drank voor den mensch verordend, en teffens als een onfeilbaar middel, overtreffend alle de middelen, die de kunst van geneezen tot nog toe vergadert heeft om ze in alle ziektens aan te pryzen. De groote Frederik Hoffman, die zig niet ontzien heeft het als een algemeen middel voor te stellen in

in een werk, ten dien einde geſchikt, verzuimde evenwel niet onder anderen de gevaarlyke uitwerkingen van 't zelven te erkennen; iemand dieniet als de lofreden geleezen had, die hy 'er over gemaakt heeft, overwonnen door een zo agtbaar gezag, zoude zig niet kunnen verbeelden, dat het water ooit droevige toevallen konde voortbrengen.

In der daad waar is de Zieke, die niet zoude hopen zyne geneezing te zullen vinden in deezen drank, als hy van zo eenen beroemden Geneesheer hoorde beweeren, dat het water in alle tyden, en voor allerly geſtellen nuttig is. Dat 'er geen zeekerder behoedend middel is tegen alle de Ziektens; nog kragtiger, zo wel voor de heevige als de langduurige, en eindelyk, dat deszelfs gebruik voldoet aan alle zo voor behoedende als geneezende teekenen, en zulks om de veelvuldige tegenwerpingen voor te koomen, die men uit de verſchillenheid der geſtellen zoude kunnen maken, ontziet hy zig niet te verzeekeren, dat het in alle temperamenten voldoet, niettegenſtaande de aanmerkelyke verſchillen, die men onder dat alles opmerkt. Het houd de vaaten open, belet de verſtoppingen, bevordert de uitloozingen, kant zig tegen den ſtilſtand der vogten aan, het ſlorpt op en waasſemt de onreinigheden uit; by gevolg hy herhaalt 't, dat 'er geen grooter behoedmiddel is.

In der daad is het nuttig in allen leeftyd,

want door zyne groote zagtigheid trekt het ligt alle de kwaade hoedanigheden der vogten naar zig, en door zyne vloeibaarheid weekt en besproeit het alle de vaste deelen, waarvan het de veerkragt byzonder herstelt.

Het geeft meer vloeibaarheid aan het melkagtig voedzel der kinderen; het verspreid en verzagt in de jonge lieden alle de sappen, die eene verhaaste verteering tot de verrotting zoude kunnen doen overhellen; het verdeedigt de mannelyke jaaren tegen alle de overtolligheden en de hoedanigheden van die sappen; het maakt in den ouderdom de veezelen slap, en de vaaten buigzaamer, en zo vermeerderd het den omloop, en by gevolg het leeven (*a*).

Het is niet minder voordeelig voor de onderscheide gestellen, hoe verschillende zy ook zyn; door het water is de omloop des bloeds gelykvormiger en bestendiger in de bloedryken: Zyne frischheid maatigt de onstuimigheid en de drift van de gal; zyne smaakloosheid belaad zig met de aardagtige en grove deelen, die in de vogten der droefgeestigen heerschen en eindelyk het verdeelt en versnelt de taajagtige en dikke sappen, die de koude gestellen ontrusten (*b*).

Zie hier waarin het de gezondheid bewaart; maar

(*a*) FRED. HOFFMAN, *de Aqua C. G. Med. Univ.*
(*b*) Ibid.

maar het is niet minder kragtig in ziektens. De ſcherpe ſchynen by na geen ander middel te eisſchen, mids men alleen geen koud water geeft in de ſcheiding (*a*), noch in de koude, noch als 'er teekenen van ontſteeking zyn in de eerſte weegen, noch in het algemeen als 'er eene ſpanning in de uitwendige deelen is. Wat aangaat de langduurige ziektens uit de verſtoppingen van de klieren der ingewanden, als ook uit de overtolligheid en de onbeweegbaarheid der vogten voortkoomende, vind hy, dat niets ſchielyker en beeter alle deeze wanorders verhelpen kan, dan de wateragtige dranken; hy noodigt dan daarom de Artſen een onderzoek te doen naar alle de wateren, ter plaatſe waar zy woonen, op dat zy in de geleegenheden, een edeler en kragtiger middel by de hand mogen hebben, dan de geveilde onfeilbaare middelen en de ſcheikundige bereidingen.

Op de aanpryzing van een' zo agtbaar' Man kan men zig niet bevreemden, hoe het water zulk eenen naam in de waereld verkreegen heeft, en ik geef het zonder bedenking den voorrang booven alle andere dranken in 't algemeen; — Maar ik ontken, zo ik meen op eene al te ongelukkige ondervinding gegrond, dat het in alle Geſtellen en Ziektens nuttig is, genoodzaakt zynde gevallen aan

(*a*) *Criſis.*

aan te neemen, waar in ik weet, dat het zeer gevaarlyk en andere daar het dodelyk in is.

Even zo als de beſte zaaken de droevigſte uitwerkingen onderheevig zyn, wanneer derzelver lof al te onbepaald uitgemeten word, zo gaat het hier. Eenige roemen de hoedanigheden van het koud water, en willen dat het dienen moet niet alleen voor dranken maar voor genees-middel in alle geſtellen, en ten allen tyden. Dit is het gevoelen van den Doctor SMITH (*a*), voorgegaan door CELSUS, RIVIERE, BALLONIUS en veele anderen.

Door de koude werkt het op alle de klieren van de mond, van de ſlokdarm, van de maag, van d' ingewanden; het ſluit de vaaten, en trekt de veezelen te zaamen, en verſchaft in alle die doorgangen eenen overvloed van ſappen, die de verteering ongemeen bevorderen, het drukt de onnutte of ſchaadelyke deelen uit de veezelen, en door de zagte friſchheid, die het 'er in verſpreid, geeft het haar de veerkragt en buigzaamheid weder, en eindelyk door zyn wigt, geeft het aan de vaste deelen eene kragt, daar men zig met moeite een denkbeeld van kan maaken. Door die hoedanigheden is het, dat het ſchielyk de bitterheid van den mond, de walgingen, de lusteloosheden, de braakingen, de

(*a*) *Traité des vertus Medicinales de l'eau commune.*

de oprispingen, de verhittingen, den nik, gebrek van verteering, de buikpynen en de afgangen doed ophouden.

Eenigen eindelyk maaken 'er het grootste onfeilbaare middel tegen alle de koortsen van; nog anderen tegen de Jigt (*a*), *rheumatismi*, tegens de borst ziektens, de lammigheid (*b*), en veelen zien het als het zuiverste en tevens het kragtigste der zweetmiddelen aan: zo dat indien iemand de moeite wilde neemen al het geen door verscheide Schryvers ten voordeele van het water gezegt is, en voor al van het koude, te verzamelen, dan daar door tevens het verleidend aanpryzen zoude, onderfteund door 't veelvuldig gezag, als het eenigste middel in de staat van gezond-

---

(*a*) Ik heb het genoegen gehad het zien te bewaarheeden in eene Vrouw, die lang aan een Rheumatismus in het hoofd gelaboreert en verscheide middelen te vergeefs gebruikt hadde, en door het uitwendig gebruik van 't koud water, driemaal daags op het hoofd, vyf minuten lang gehouden, in korten tyd geneezen was.

(*b*) Het is dikwils gebleeken, en de Beroemde van SWIETEN in zyn *Comment: in Aphorism.* BOERHAV: brengt verscheide gevallen by van lammigheden; waar in alle middelen te vergeefs gebruikt zynde, het koud water gebruikt wierd en eene volmaakte geneezing verschafte, Ik heb nog omlangs eenen Heer ontmoet, die te vergeefs *geelectriseerd* zynde voor eene lammigheid uit eene *Colica-pictonum*, door het koud water, het gebruik van zyne leeden weder gekregen heeft. *Vert.*

zondheid, en het eenigste middel, dat men in die van de ziekte gebruiken moest. Hoewel men nog geen werk uitgegeven heeft, daar die twee oogmerken alleen in vereenigt zyn, verhindert dit nogtans niet, dat veele lieden het waater met drift en overvloed gebruiken om geene andere oorzaak als de vaste verzeekering, daar zy in zyn, dat zy van het zelve alleen alles verwagten mogen, dat de behoedende en geneezende wetenschap verschaffen kan.

HIPPOCRATES (*a*), was zo kragtig niet overreed van de groote deugden van het koud water; hy erkent alleen, dat men 'er zig zomtyds van bedienen kan in zommige heevige ziektens; maar volgens zyne eige opmerking, verligt het den hoest niet en verschaft geen loozing in de ontsteeking der long: het veroorzaakt in de maag eene lastige zwaarte, en verre van den dorst te lessen, vermeerdert het dikwils dezelve, als ook de droogte van den mond: daar zyn gestellen, daar het de gal in vermindert, anderen, in welken het de kragten verminderd, en den afgang veroorzaakt. Door zyne frischheid en raauwigheid verdoofd het de vaste deelen, welke het maar eene langzaame en by gevolg moeijelyke en onnuttige doorloop verschaffen kan. Waarom de verteeringen, de afgangen, de waterloozingen 'er

(*a*) *De Ration. Virt. in Morb. acut.* p. 395.

'er geen nut van hebben, indien men de onvoorzigtigheyd heeft het aan eene koortsagtige, wiens uiterste deelen koud zyn, te geeven, dan doet men hem veel kwaad.

Ik zal by dit gezag van den eersten Meester der Geneeskunde, dat van den Grooten BOERHAVEN voegen, ons waarschuwend, hoe een glas koud water, terstond na een' heevigen aanval van gramschap gebruikt, eenen schielyken dood veroorzaaken kan, dat die drank in zeekere onderwerpen al ras kankerende gezwellen in de maag, slokdarm en den mond veroorzaakt, die in zeekere tyden van het jaar, en in zommige lugtstreeken dikwils ongeneesbaar zyn. 2°) dat van den Heer JACOB MAKENZIE, Schryver der geschiedenis van de Gezondheid, die, na de voortreffelyke hoedanigheden van het water erkend te hebben, die niemand nooit zal onderneemen te lochenen, 'er by voegd, dat hy het nogtans aan zwakke maagen niet zoude aanraaden, noch aan die geen', die van jongs op niet aan deszelfs gebruik gewoon zyn; om dat hy gelooft, indien zy het ondernaamen, het niet lang zoude duuren, of zy zouden door hunne eige ondervinding beoordeelen, dat het hun geenzints dienstig is. 3°) de gewoonten der ouden, die volgens de jaargetyden, of den ouderdom meer of min wyn onder hun water mengden, om 'er de raauwigheid van te verbeeteren, en het overeenstemmend met de sappen der ver-

tee-

teering te maaken. 4°) Nog eens het gezag van BOERHAVEN, die ondervonden heeft, dat het water, het welk met eene derde wyn gemengd is, eene feepagtige drank is, die heel wel overeenftemd met de vogten tot de verteering dienende. 5°) het voorbeeld der landlieden zo onderheevig aan fcherpe ziektens, ontfteekingen, ontfteeking van de keel, zyde wee, borftzinkingen, kolyken, braakingen, koude pis, enz., en die al de heevigheid deezer toevallen verfchuldigt zyn alleen aan den drank van koud water, waar van zy zig niet genoeg wagten. 6°) Eindelyk de ondervinding: Ik hebbe verfcheide maal van eenen Gryzaard, wien ik de oogen geflooten hebbe, op zyn 85fte jaar hooren zeggen, dat hy dikwils ondernoomen had enkeld koud water te drinken; maar dat hy het nooit gedaan had zonder op het oogenblik pynen in de ingewanden of eene fmertelyke opzwelling te ondergaan.

Ik ken nog teegenswoordig eenen Arts, die 38 jaar gepractizeert heeft, en die my verzeekerd heeft veel lieden ontmoet te hebben, by welken het koud water de eigenfte uitwerkingen voortbragt; dat hy zelfs het nooit had kunnen beproeven, zonder 'er ongemak op 't oogenblik van te ondervinden; ik zoude my zelven tot een voorbeeld kunnen opgeeven, was ik niet gedwongen te bekennen myn ongemak waarfchynlyk aan het misbruik verfchuldigt te zyn. De over-

overdaad van eene zaak nu kan nooit tot bewys dienen om 'er het gevaar van te betoogen. Maar myne gezegdens zullen genoegzaam zyn om te verzekeren, dat het koud water een ieder niet dienſtig is, dat 'er omſtandigheden zyn, daar het gevaarlyk in is, andere daar het doodelyk in is; en dat de overdaad in die geenen, die 'er hunne gewoonlyken drank van maaken niet minder te vreezen is, dan het misbruik van andere dranken.

Die de gevaaren van deeze overdaad toeſtemmen, beelden zig valſchlyk in, dat zy 'er zig van bevryden zouden, wyn mengende onder eene groote veelheid water, 't welk zy gebruiken; maar zy ontgaan alleen eene dwaaling, om in een andere, ten minſte zo grof, te vervallen. Hier van is men al te veel overtuigd door de ondervinding, die zig bekragtigd vind door het gezag van HIPPOCRATES *in zyn* 34. *korte ſtelling*, waar hy zegt, dat de wyn met water gemengd en tot eene zeekere overmaat gedronken eene groote vogtigheid in de maag, en winden in den onderbuik veroorzaakt; in der daad die drank, wanneer zy overloedig is, verſlapt de veezelen van de maag en verdrukt de ſappen noodig tot de verteering; de kooking moet 'er door lyden, de onderbuik door zwellen, en in de afſcheiding van het bloed, door middel van het *Plexus choroides*, verſpreid veel vogt in de *Ventriculius cerebri*, dat zelfs kan doordringen tot in het merg van den ruggraat.

Besluiten wy dan, dewyl het water eerst door den Heer der Natuur verordend is, om tot drank voor alle de dieren te dienen, dat men veilig gelooven mag, dat het alle menschen, die de voordeelen van eene goede gesteltheid hebben, natuurlyk dienstig is; dog vermits die zeldzaam zyn, het zy wegens de gebreeken der opvoeding of der kwaade gewoonten, volgt hier uit, dat 'er maar weinige lieden zyn, aan welken het water nuttig is; zo dat al die geen, die zig naar 't voorschrift van drinken schikken, 'er altoos die groote voordeelen (die ik daarom niet teegenspreeke) niet van zullen trekken, dan voor zo ver zy 'er veel voorzorg mede paaren, over welken men het nuttigste raad pleegt niet met een' waeterdrinker, maar met een' man van ondervinding, en die zig niet laat door de gewoontens vervoeren, noch door de schynschone veronderstellingen, daar onze Geneeskundige werken mede opgevuld zyn.

Eene der voornaamste voorzorgen is de keus van het water. Het is niet moogelyk dit volkomen te bepalen, zo men zig maar aan de reegel van HIPPOCRATES houd; naar zyne gedagten is het beste water dat geen, 't welk het spoedigste warm en koud word. Die zig by dit teeken houden, zullen zig niet bedriegen, en tevens vermyden de onnoodige onderzoekingen der andere hoedanigheden, welke veele Schryvers vereischen, zal men deszelfs deugd kunnen

be-

bewyzen; maar vermids 'er landen zyn, daar het onmoogelyk is goed water te vinden, moeten de liefhebbers het zig door kunst verschaffen; dit is ook niet moeijelyk door middel van lekking of overhaaling. Want zo voordeelig als het zuiver water is voor die geen', die het zelven verdraagen kunnen, zo schadelyk is het, wanneer het met vreemde of grove deelen belaaden is. Dog men behoort in agt te neemen, hoe dat 't welk het zuiverst is, onzuiver, zwaar kan gemaakt worden door de dwaaling, daar veele lieden in zyn, om het te doen kooken, en het vervolgens koud te laaten worden tot hun gebruik; door die kooking willen zy het zelve zuiveren, doch in plaats van dat, laaten zy 'er de vlugtbaarste en by gevolg de nuttigste deelen van uitwaassemen, 't aardagtige blyft. Zo als de herhaalde overhaalingen omtrent het klaarste, ligste (*a*), en uiterlyk het best gezuiverde water van de grove deelen bewyzen.

Men

(*a*) Het is door herhaalde proeven, die de beroemde Heer LAVOISIER genomen heeft, beweezen, dat de Scheikunde het water geenzints verandert, maar dat die aardagtige deelen, welke men onder in den kolf vind, deeltjes van het glas zelfs zyn, door de hitte afgescheiden. Zie *Mémoires de l'Acad. des Sciences*, anné 1770. *Vert.*

Men gelooft gemeenlyk, steunend op het gezag van HIPPOCRATES, CELSUS, en van veel anderen beroemde Mannen, dat het reegen-water het beste is: Dit is ook het gevoelen van GEOFFROY en FR. HOFFMAN: Zy gronden zig daarop dat het eene van de vlugtbaarste en ligste dampen is, en daarom geeven zy het den voorrang boven het fontein- en rivier-water. PLINIUS meent, deeze gedagte zy ten uiterste dwaalende, en verzeekert ons, dat het voor het leeven der menschen van belang is, dit met kragt tegen te spreeken: dog om niet verder in dit twistgeding te treeden, zal ik alleen aanmerken, hoe de ondervinding my geleert heeft, dat reegen-water niet altyd eeven goed is; dat het zelfs zomtyds heel slegt is, zo als men uit de reuk en smaak oordeelen kan; dat by gevolg het put-water, het welk ongevoelig allerly wateren ontvangt, en het welk PLINIUS, hier byzonder schynt te beoogen, geenzints van gevaaren vry is, indien men geen groote zindelykheid omtrent 't zelve in agt neemt; ongelukkig die geen' die looden putten gebruiken, of die gewoonlyk de wateren, in eene looden kom vallende, drinken; zy gebruiken een langzaam vergif, het welk op een oogenblik, wen zy 'er het minste vermoeden op hebben, een droevig tooneel openen zal, waarop zy niet altyd het geluk zullen hebben, om 'er het leeven af te haalen. Deeze onzeekerheid, daar men in is

van

van altyd goed water te hebben, na de verschillende omstandigheeden van het leeven, en voor al op de reizen, daar men niet altyd de geleegenheid heeft om het te onderzoeken, moet ons verpligten om het met wat wyn of brandewyn te verbeeteren. Zommigen doen 'er een korst geroosterd brood in, anderen citroen-zap, deezen gebakke pot-aarde, die gebrande harstgom. Maar van alle wateren is dat het slegste, 't welk uit de gesmolte sneeuw of ys voortkomt. Hierom is het, dat die geen, die in Land-streeken ryzen, daar zulke wateren veelvuldig zyn, onderrigt door het slegt gestel der inwoonderen, die vol ongemakken, groote zorg draagen, om, ter leszing van hunnen dorst, hun toevlugt tot andere dranken te neemen.

Uit dit alles kan men reets bevatten, hoe groot de dwaaling is van hun, die het water als een algemeen genees-middel aanmerken en alle gegiste dranken, welkers nuttigheid van ouds en zo algemeen erkent is, verwerpen. HIPPOCRATES (*a*), de verstandigste en de gemaatigste Man van zyn eeuw, heeft den wyn niet verbooden; in teegendeel heeft hy hem zeer geroemd. Het is niet waar, schoon sommige Schryvers zulks valsch opgegeeven hebben, dat hy den raad zoude gegeeven hebben, zig eenmaal 's maands dronken

(*a*) Lib. *de Diæt.*

ken te drinken voor het welzyn der gezondheid. Deeze regel ruſt geheel en al op eene vooronderſtelling, ſchoon de zuipers 't van hunnen pligt rekenen daaraan te gehoorzamen; doch hy heeft 'er het matig gebruik van goed gekeurt en aangepreezen. De wyn, zegt FR. HOFFMAN, moet de eerſte plaats bekleeden, onder de Geneeskundige verſterkende middelen; om dat die de werkzaamheid in de kooking der ſpyzen zo zeer bevordert, voor de uitwerpzelen, de herſtelling der kragten en voor de natuurlyke hitte zo voordeelig is; daar is geen kragtiger middel in de Geneeskunde, en dat door zyne zuuragtige, zwaavelagtige en gemaatigde hoedanigheden de kragt der maag ſchielyker herſtelt, en meer werking aan alle de deelen van het lighaam geeft, den omloop des bloeds aanzettende; hier om is het, dat deszelfs gebruik zo ſterk aangepreezen is voor zulken, wier kragten noodwendig herſteld moeten worden; voor al in zwakke, koude en vogtige geſtellen, of zulke, die raauwe en wateragtige ſpyzen gebruiken, of die een zittend leeven leiden; het valt nu elk een gemakkelyk dit op de omſtandigheden toe te pasſen, waarin het maatig gebruik van den wyn dienſtig is, en teffens naauw te letten op de voorwaarden, die vereiſcht worden, zal

(a) Tom. I. Lib. 2.

zal de wyn noodzaakelyk zyn: want wat het misbruik aangaat, het welk men 'er van maaken kan, HIPPOCRATES verzeekert (*a*), en alle de Geneesheeren met hem, dat het tot het verderf van de gezondheid, en tot het onvermogen van alle geestelyke vermoogens toebrengt, en schoon FR. HOFFMAN den wyn zeer pryst, als een zeer kragtig geneeskundig voedzel, de matigheid, daar men het mede gebruiken moet, betoogd hy tevens, uit 't gebruik van 't woord. Dog de menschen vleïen zig ligt in zaaken, die hen behaagen, en zy spotten geestig met die onderscheidingen, in welkers onderzoek zy, tot voordeel van hunne gezondheid, zig met de uiterste oplettenheid en gestrengheid begeven moesten. Deeze jeugdige mensch, vlug en verhit van zeekere oeffening te rug gekeerd, drinkt een goed glas wyn, om zyne kragten te herstellen; dog eene wateragtige drank, laauw met een weinig rust, zoude hem dienstiger zyn, om den omloop des bloeds, reeds te driftig, tot die matigheid te brengen, welke de wyn nog meer schade en ongemak toebrengt, dan de zwaare oeffening, door hem verrigt.

Deeze bloedryke, die veel *liqueurs* drinkt om geene andere redenen, dan om dat dezelve hem smaa-

(*b*) *De Vir. Med.*

ſmaaken, mag verwagten dat hy, te eenige tyd door een bloed beroerte aangetaſt zal worden; zy die met de zuuren gekweld zyn, zullen 'er nooit van geneezen, zo lang zy die wynſteenige wynen drinken willen, welken hen zo aangenaam ſchynen, en deeze man, aan hoofd-pynen onderheevig, zal dezelve nog heeviger maaken, en zal het geheele zenuw-geſtel ontruſt zien, indien hy met 't gebruik der zwaavelagtige wynen voortgaat; want deeze putten de geeſten uit, in plaats van ze te vermeerderen en te herſtellen, als men 'er uit overdaad van drinkt. Zo moeſt ieder naauwkeurig, de hoeveelheid en de hoedanigheid van den wyn, hem dienſtig, beproeven; want hier is geene algemeene regel, maar alles moet naar de onderſcheide geſteldheden aangewend worden: Ik geloof, dat de vaste reegel, om zig in die twee ſtukken niet te bedriegen, is, die voor de beste te houden, welke niet naar het hoofd vliegt, geen zuur noch zwaarte in de maag verwekt, en die het ligſte door de pis-weegen en de uitwaaszeming verdreeven word. Wat aangaat de hoeveelheid, ik kan verzeekeren, dat de minſte altoos de beste is; ik geloof niet, dat de wyn ooit het dubbeld van het voedzel moet te boven gaan. Dit is eene zaak, die ieder zelfs ſchikken moeſt, om dat niemand in ſtaat is de grenspaalen hier te zetten. Gelukkig indien de welluſt zig niet onophoudelyk teegen de reeden aankante, die 'er an-

anders altoos de regte maat van leeren zal, als zy door de driften niet onderdrukt word.

Tot nog toe hebben wy van den wyn gesprooken als van eenen gemeenen drank, en reets zien wy, aan hoe veel dwaalingen hy onderworpen is in dit eerste stuk; maar nu hem als een geneesmiddel beschouwende, zullen wy verwondert zyn over 't getal der dwaalingen, die hier omtrend heerschen. 1°) men gebruikt 'er van, als men 'er zig geheel en al van moest onthouden. 2°) men verbied hem als het noodzaakelyk zoude zyn denzelven toe te laaten, onder het voorwendzel, dat de wyn een te kragtig middel is; men geeft hem weder in ziektens, waarin de wyn de allerschadelykste uitwerkingen hebben moet, in keelontsteekingen, die men vrugtloos poogt te doen slinken, pynlyke ontsteekingen, die tot gevaarlyke of ten minste zeer lastige etterbuilen overgaan, ongeneesbaare rooden-loop, heete koortsen, yling, dolheid. Zie hier de bekendste weldadigheden van zo veelen gedienstige lieden, die wyn aan de zieken in het begin of geduurende de ziekte geeven. Hier aan moest men wel ernstiglyk aandagt verleenen, vooral als een Geneesheer 'er duidelyk het gebruik van verbooden heeft; maar men moet bekennen, dat 'er weder gevallen zyn, waarin men den wyn kan toelaaten, en anderen daar het gebruik noodig in is. Dit zyn twee stukken, waarin men gemaklyk hen overtuigen kan, die het water als een algemeen middel beschouwen.

Wy zien niet, dat de ouden den wyn aan de zieken verbooden hebben. HIPPOCRATES (*a*), verbied het niet, als in de ziektens, daar men eene groote zwaarte van het hoofd en de verwarring van den geeſt te vreezen heeft. De geheele waereld weet de agting, die SYDENHAM en BOERHAAVEN 'er in verſcheide geleegenheden voor betoond hebben. Wy hebben reeds gehoord wat 'er FR. HOFFMAN van zegt; die welſpreekende Verdeediger van het water. Alle die gedagten leiden ons natuurlyk te denken, dat in der daad de wyn zomtyds heilzaam is, en dat het eene wreedheid is den wenſch van de natuur niet te hooren, ten minſte naar de gedagten van den geemelyken zieken.

CARDANUS (*b*), twyffelt niet, of de wyn vereenigt in zig alle de geneeskundige hoedanigheden, die men uit andere planten denkt te haalen; vooral wegens de geringe moeite voor het menſchdom om ze te bekomen; waarom zy zig gelukkig moeten agten, een middel te hebben, het welk zig naar alle hunne behoeftens ſchikt, zo in de gezondheid als in de ongeſteldheid. GRYLLUS (*c*), ſchryft het verval van het vernuft, en van de weetenſchap by de Grieken niet

(*a*) *De Diæt. in Acutis.*
(*b*) *De Rerum Variet.* Lib. 8. Cap. 23.
(*c*) *De Sapient. Diæt.* Lib. 1.

niet toe als aan het gemis van den wynſtok, dien de Ottomanſche Godsdienſt verdurven heeft, daar zy wel eer de beroemſte wynen leverden: De ouden geloofden, dat de verheve wysheid van hunne Godheden voornamenlyk ontſtond van den Ambroſyn daar zy mede geleschd wierden. De Griekſche en Latynſche Digters geeven op meer dan eene plaats te kennen, dat een glas goeden wyn dikwils hunnen digt-ader aangezet heeft, en OVIDIUS in zyn ballingſchap, beroofd van dien drank, klaagt nu het zelfde vuur niet meer te voelen; daar hy te vooren door aangedreven wierd. Niet alleen wekt de wyn het vernuft op, maar hy kan de kloekmoedigheid op de vrees in de vreezagtigſte zielen doen volgen, dat leert de ondervinding ons dagelyks, en word ons bevestigt door kerklyke en waereldlyke geſchiedenis; zoo dat wy niet kunnen twyffelen, dat voor den geeſt zo wel als voor het lighaam de wyn de dienſtigſte drank zy, en die op de vermoogens met de meeſte naauwkeurigheid en aangenaamheid werkt; maar, dewyl wy verpligt zyn toe te ſtemmen, dat het grootſte getal ziektens, voor al de langduurige, voortkoomen uit de driften, die de ziel beſtryden; zullen wy ook in deezen opzigten den wyn, als een kragtig behoedmiddel kunnen beſchouwen; in der daad ik geloof, dat zyn gemaatigt gebruik, daar en boven vergezeld van eene wyze leevenswyze, in alle opzigten, het zeekerſte behoedmiddel is tegens

al die ſoort van ziektens; want indien wy tot den oorſpronk koomen zullen; vinden wy (*a*) byna altyd, dat zy niet onderhouden worden als door de ſlapheid der vaste deelen, die niet geſchikt de vloeibaare in hunne vaaten voort ſtuwen kunnen; hiervan daan komt die ongelykheid, en die traagheid in de voortgaande beweeging der vogten, die veroorzaakt, dat zy zig niet zuiveren kunnen van de grove en onreine ſappen, die 'er de zelfsſtandigheid van bedekken: hier toe helpt aanmerkelyk een gematigde wyn, waar van wy ons tot dagelyks gebruik bedienen. Door zyne fyne vogtigheid ontbind, verdeelt, verandert hy de grove vogten, en door zyne aangenaame en geeſtagtige zwaavel, prikkelt hy op eene zagte wyze de veezelen, verhaeſt den loop van het zenuw-ſap, ontbind de verſtopte deelen, dringt door tot in de bekleedzelen van de trekkers, om 'er die opgeſloten ſtoffen te verdeelen, die 'er zulke zwaare pynen in veroorzaaken, opent alle de weegen van de uitloozingen, helpt de pis-ontlasting, en die gelukkige doorwaaszeming, zonder welke de menſch ſterft, of altyd ziekelyk is.

Wie zal durven twyffelen, of een drank, die zulke groote voordeelen bybrengt, niet het teegengift zy van alle langduurige ziektens? de ou-

(*a*) *Bellin. de Febrib.*

ouden waaren 'er zo van overtuigt, dat zy zo verre gingen van zig te verbeelden, dat zelfs de overdaad omtrent een zo voortreffelyken drank niet dan voordeelig voor de gezondheid zyn kon; hierom is het, dat zy de dronkenschap dorsten aanraaden, eens of tweemaal 's maands, haar als een onfeilbaar middel aanmerkende, om de overtolligheid der vogten te verdryven. DIOSCORIDES, heeft zig niet geschaamd staande te houden, dat de overdaad van wyn niet altoos gevaarlyk was, maar dat dezelve, in teegendeel, zeer noodzaakelyk zyn zoude, om eene goede gezondheid te behouden. De deftige SENECA bevestigt, dat die buitensporigheid niet minder kragtig is, om de ziektens van het lighaam dan om die van de ziel te geneezen.

Dit gezag zou zeeker aangenaam zyn voor de geenen, die liefhebbers van den wyn zyn, maar al waaren zy nog agtbaarder en in grooter aantal, kunnen wy evenwel niet ontkennen, dat het zeer gevaarlyk is, om 'er zonder noodzaakelykheid gebruik van te maken, en dat deszelfs misbruik altyd zeer gevaarlyk is. Dewyl het een Genees-middel is, moet zyn gebruik aan reegels en aan raadgeevingen onderworpen zyn; met die bepalingen, zal de wyn zeeker groote voordeelen bybrengen, om de gezondheid te bewaren, en om dezelve te herstellen; maar zonder maatigheid gebruikt, is ze in staat om ongeneesbaare ziektens aan te brengen.

Ik geloof, dat de wyn kan, en zomtyds moet, in plaats van andere Genees-middelen, die met meer kosten en moeite bereid worden, gebruikt worden. Hoe veel zwakke maagen en verslapte ingewanden kunnen die hoeveelheid van geneeskundige dranken, daar men dezelve zonder omzigtigheid meede belaad, niet verdragen! de wyn sluit in alle de goede hoedanigheden van die dranken, zonder 'er een ongemak van te hebben. Het is een zeer zagt uitdryvend middel, want het roert den buik, en verwekt de uitwaaszeming en de pis-loozing. Het is een aanmerkelyk versterkend middel, want op zyn gebruik verheft zig de pols en word snelder, de vaten zwellen op, het geen bewyst, dat het bloed van het middenpunt tot den omtrek gebragt word, het gezigt word bloozender en een zagt zweet volgt op de droogheid van de huid. Het is ook een voortreffelyk maag-middel, het was onder deezen naam, dat PAULUS het aanpryst aan zynen leerling TIMOTHEUS; zyn openende kragt word in geen twyffel getrokken; hy zuivert het bloed; hy lost de verstoppingen der ingewanden op, maakt de opgestopte aanbyen weder gaande; wekt de leever en de milt op, geneest dikwils voor altoos de koude Jigten; belet de heete Jigt te bederven; ontlast de herszenen van die lastige en vuile vogten, en verschaft de rapheid aan het geheele lighaam.

Hy heeft geen minder kragt om den geest en het

het geheugen op te wakkeren, hy verſterkt het gezigt, verleevendigt alle de zinnen, en voor veele kwaalen, daar men zedert langen tyd geheimen voorzoekt, is het 'er een, dat men niet kent, maar dat alles overtreft, 't welk tot nog toe den algemeenen roem heeft. Fr. Hoffman (*a*), waarſchuwt de galagtige, ſcheurbuikige, al die geenen, die geneigtheden tot ontſteeking hebben, die met de teering gedreigd worden, die bloedſpuwingen hebben, die ſlaperig zyn, en voor al lieden, die voor de vallende ziekte te dugten hebben, hy waarſchuwt ze, zeg ik, om dit behoed genees-middel te verlaaten, dat niet voor hun geſchikt is, en hy begrypt met grond, dat alle de anderen, voor wien het dienſtig is, zig aan reegelen moeten onderwerpen, zo ten opzigte van de keus, de hoeveelheid, de middelen, die vooraf gaan moeten, de leevenswys, die ze vergezellen moet, de mengingen, die men 'er onder doen moet, en de tyden, op welken men het ſtaaken, verminderen, of geheel nalaten moet. Met alle deeze voorwaarden, die ik als onvermydbaar aanzie, zal de wyn niet alleen een behoedmiddel zyn, maar hy zal ook in veele omſtandigheden als Genees-middel kunnen aangezien worden, of ten minſte als hoofdzaakelyk tot de geneezing der ziektens helpende.

J.

(*a*) *Loc. Citat.* p. 352.

J. GAUTIER, Geneesheer op de Hooge School te Oxfort; beroemd door zommige werken, en vooral door een Geneeskundig Woordenboek, heeft my dikwils verzeekert, dat, geduurende zyne veeljaarige praktyk, hy nooit gezien had, dat de wyn, met voorzorg aan de zieken gegeeven, hun ooit nadeelig was geweest; maar inteegendeel 'er groote hulp van gehad had in de meeste koortsen, in welke hy denzelven voorgeschreeven had, dan zuiver, dan met water gemengd; van HELMOND (*a*), heeft ook opgemerkt, dat de geenen, die 'er in de koortsen gebruik van maaken, schielyker herstellen, om dat hun kragten minder uitgeput zyn geweest (*b*): wat al loftuigingen geeven alle de Schryvers, die van den Rhynsche wyn gewaagd hebben, hem niet, en met wat vertrouwen gebruiken wy denzelven heedendaags dan niet in veele koortsen. HIPPOCRATES (*c*), pryst het gebruik van eenen voortreffelyken witten wyn, met water gemengd, in de aanhoudende koortsen. FR. HOFFMAN verklaart, dat zelfs in de kwaadaardige, daar

(*a*) *De Febrib.* Lib. 12. p. 772.

(*u*) Men heeft een geweest in Vrankryk, daar men den Lyders in de kinder-ziekte den wyn vergunt tot dat de pokjes geheel en al uitgekomen zyn, en in vollen etter staan, dit geschiet volgens 't verhaal der inwoonderen met de gewenschte gevolgen. *Vert.*

(*a*) Lib. II. *de Morb. Vet.*

daar het de zaak is, om de vrye beweeging voort te zetten, en zig teegen de ſchielyke ontbinding van het bloed aan te zetten, hy geen edelder nog kragtiger middel kent, hy roemd denzelven ook ſterk in de tusſenpoozende koortſen, de flaauwtens, de walgingen, de zwakheden van de maag en den geeuwhonger, die HIPPOCRATES (*a*), met eenen ſterken wyn genas, in de droogheden van den mond, indien men hem met water mengt, die buikpynen, die tot oorzaak hebben de tay-agtige raauwigheden, in de winden, den buikloop, roode loop, verſtoppingen der ingewanden, de waterzugt, eenige ſcheurbuikige ziektens, den ſteen, en hy keurt denzelven niet af in de jigt.

Maar de voortrekkelykheid van deezen drank toeſtaande in zo veele ziektens, zal ik niet ontveinzen, dat de noodzaakelykheden om hem in verſchillende geaartheden te drinken, ſchoon altoos van de beste, zoorten van wynen, die volgens de omſtandigheden dienen, hier moeijelykheid veroorzaakt. Het is de pligt der Artſen dit te overwinnen door hunn' raad, en de zieken door hun te gehoorzaamen, waar zy kunnen: Voor my ik denke my overvloedig van mynen pligt gekweeten te hebben, door zo veele reedenkaavelingen en onwederſpreekelyk gezag bewyzende de grove dwaa-

(*a*) *Sect.* 6. *Aphor.* 21.

dwaaling van zo veel lieden, die vreezen op den naam alleen van den wyn in de kaamer van eenen zieken. Een vooroordeel, geheel en al teegenſtrydig met dit, is wyn te vergunnen alleen om die reeden, dat men 'er om vraagd, en dikwils met ſterke ſmeekingen. De ſmaak in den ziekelyken ſtaat is gemeenlyk bedurven, dus moet men het altoos niet aanzien als een getuigenis van waare behoeften (*a*), het ſtaat aan den Arts, dien men gebruikt, om hier het geſchil te beſlisſen; die geen van de omſtaanders, die het wel op zyn reekening durft neemen, is of zeer verlicht of zeer roekeloos.

Het gebruik van het bier is niet minder aan dwaalingen onderworpen, daar zyn lieden, die naauwlyks dulden, dat men 'er van ſpreeke. Het is volgens hen een ongezonde drank, zelfs voor die geen', die gezond zyn; hoe veel te meer dan voor de zieken! Maar dewyl de onderſtelling

(*b*) Ik zoude in dit ſtuk met den Schryver verſchillen, verſcheide gevallen bewyzen, dat in hardnekkige ziektens voornamentlyk in koortſen, de voldoening van den luſt des lyders in zommige ſpyzen, die gantſch teegenſtrydig ſcheenen, hem nogtans de gezondheid verſchaft heeft, die zy vrugteloos door verſcheide middelen zogten: zulke zyn, by voorbeeld, koortſen geneezen door het eeten van ſpek of haaring; daar en boven dient men in deeze gevallen de natuur al gaade te ſlaan, in galkoortſen zal de lyder gemeenlyk trek tot zuure dranken hebben, die hem ook het nuttigſte zyn enz. *Vert.*

ling valſch is, is de gevolgtrekking ook valſch. Het is droevig, dat dit vooroordeel eene meenigte lieden en voornamenlyk in ziektens, van eene zaak beroofd, die veel voordeeliger voor hen zoude zyn, dan die gekookte dranken, die hen ſtuiten, zonder hen veeltyds voordeel te doen. Ik merk het bier aan als een welbereiden drank, als het wel gekozen en lugtig is, beeter dan eenige wateragtige dranken aan het oogmerk voldoende, dat wy ons voorſtellen. In de heevige ziektens, indien men het met water verlengt, is het nog genoegzaam om de kragten van den zieken te onderſteunen, terwyl het de vogten verkoelt, verdunt en dezelve verandert om gelukkig gelooſt te worden, het ſtilt door zyne glibberige en lymagtige deelen de kooking van het bloed, het kant zig teegen de gisting der vogten aan, het beſproeit en verzagt de vaste deelen door haare wateragtige en geleiagtige deelen, het bereid het bloed tot eenen geregelden en ſtilderen omloop, de vogten ſcheidende zonder dezelve te veel te ontbinden, het is dienſtiger, om de dorſt te lesſen dan het water. Het prikkelt zagt de ſlym-klieren, en daar door brengt het hulp toe aan die droogte van den mond, die den zieken lastig is. Minder vloeibaar als het water, houd het zig langer op in de tusſchen wydtens van de veezelen, die het zagt maakt, zonder aan haare rekking ſchaadelyk te zyn.

Het zuiver, lugtig en wel gekookt bier ſchynt my

my dan dienſtig, voor al in de kwaadaardige koortſen, daar wy twee klippen hebben eeven gewigtig om te vermeiden, te weeten de kragt der vasten deelen, en de ſaamenhang van 't bloed. Het voedend deel van het bier onderſteunt wonderbaar de kragten, zyne geeſtigheid bevordert de voortſtuwende beweeging der vogten, en zyn wateragtig en geleiagtig deel behoed kragtig de ontbinding van het bloed. In de tusſen poozende en in de vierdendaagſche koorts merk ik het aan, als overtreffende alle de dranken, door de zagte hitte, die het verſchaft; zyne openende deugd zet my aan, om het niet te verbieden in de verſtoppingen van de *hypochondrie* der darmen, noch van de andere ingewanden. SYDENHAM heeft het met vertrouwen gebruikt in den ſteen; ik denke, dat het veel dienſtiger aan de Jigtigen zyn zal, dan ſterke dranken: matig in de maaltyden gebruikt, maakt het de verteering veel zagter, om dat het langer onder de ſpyzen blyft, en ondergaat by gevolg met haar eene gelyke kooking. Hierom is het gemaklyk te begrypen, dat 'er dan in de vogten veel minder raauwigheeden komen, die de fyne geesten, welke ligtelyk uit de ſterken dranken vervliegen, met eene ſnelledrift, in den omloop invoeren, waar zy eene oorſpronk van veele kwaalen worden.

Ik weet niet of wel eenig Schryver nog ondernomen heeft den lof van het bier te vermelden;

den; maar ik geloof, dat al die geenen, die kennisse hebben van de wyze, waarop deeze drank zaamengesteld en bereid word, of ten minsten bereid moet worden, my zullen toestaan, dat ik niet anders uitgewerkt heb met myne gezegdens, dan eenen ruimen weg te openen voor zo veele loftuigingen, die het verdiend. Dus heb ik regt te besluiten, dat het eene groote dwaaling is, het aan zommige zieken te weigeren, en nog meer aan die welvaarende zyn. Ik moet evenwel aanmerken, dat men het zelfde vertrouwen niet moet geven aan allerly bieren, want gelyk de Geleerde CONRAAD BARTHOLDE BEHRENS het opgemerkt heeft (*a*), de hoedanigheden zyn verschillende, de geaartheid van het graan, 't welk men 'er toe gebruikt, zyne bereiding, het water, de kooking, de gisting, het geen men 'er verder ondermengd doed; alles helpt om het heilzaam of om gezond te maaken. Hierom is het, zegt FR. HOFFMAN, dat een Geneesheer niets moet verzuimen om zig van deszelfs verschillende hoedanigheden te laten onderrigten, om in staat te zyn de keus van zyne zieken te leiden tot dat bier, 't welk hy het beste keuren zal. Volgens zyne keuse, moet het het hoofd niet bezwaaren, noch zuur in de maag veroorzaaken, noch

(*a*) *Selec. Diætetic.*

noch de zyden opblaazen; het moet ook gemaklyk door de pis-weegen geloost worden.

Ik twyffel niet, of een Man, die met regt beroemd mogt worden door dusdanig bier te brouwen, zou ook in korten tyd aanmerkelyke voordeelen verkrygen, hy zoude by dit voordeel nog de agting mogen voegen, welke hy by zyne medeburgers verwerven zoude. Wel uitgezogte garst, het zuiverste reegen- of rivier-water, hop die niet verhit is, maaken 'er de wezentlyke stoffe van uit, voeg 'er by eene behandeling, die meer nettigheid en naauwkeurigheid dan arbeid eischt. Moest 'er in een' zo eenvoudigen zaamengestelden drank, zo gemaklyk te bereiden, wel zo weinig gelykheid zyn, dat het in den eenen de ziektens veroorzaakte, die het in den anderen helpt geneezen.

De Dwaaling omtrent de geestige dranken is zo grof, dat het onnoodig is 'er van te gewagen. Want de geheele waereld is 'er heedendaags in verlicht, en die geen, die het niet willen zyn, zullen zig nooit veel bemoeijen met al wat men hun hier over kan zeggen. Nogthans schieten 'er nog twee vooroordeelen over, en die nog onder de fatsoenlyke lieden heerschen, en te meer ingeworteld, om dat zy door het gezag en het voorbeeld ondersteund zyn: het eerste is een vingerhoed sterken drank, een weinig voor den eeten te neemen, en het andere die na den maaltyd te gebruiken. Die geen, die deeze

ge-

gewoonte hebben, zullen my zeekerlyk verpligt zyn, wanneer ik hun bewyze, dat zy eene kwaade gewoonte aangenoomen hebben, die zy hoe eer hoe liever, met eene vermindering naar vereifch verlaaten moeten.

Niemand zal ontkennen, dat de fterke dranken in het gemeen, zo eenvoudige, als zaamengeftelde, om hunne groote kragt en de vlugheid der geeften, die 'er overvloedig in zyn, zig met zo veel geweld als vaardigheid in de zenuwagtige deelen indringen; dat zy, in wien de veezelen van de maag nog niet verfchroeit en verhard zyn, door deszelfs gebruik, zelfs getuigen kunnen, hoe gevoelig de aandoeningen zyn, die zy ondergaan, als zy 'er maar een leepel van gebruiken; men begrypt dan, dat de zenuwen 'er byzonder door aangetaft worden, en dat men door dit gebruik ongevoelig de deelen, waarmeede zy bekleed zyn, of zulke, wier verfpreiding van takken zeer fyn en in een groot getal zyn, gewend om pynen te lyden, des te aanhoudender en van eene hoe langer hoe onnatuurlyker geaartheid worden, naar mate het misbruik langer en aanmerkelyker geweeft is.

Sommige bieden 's morgens een weinig brandewyn voor de winden; maar daar zyn zo veele andere middelen, minder gevoelig en veel zeekerder; waarom dan juift zyn toevlugt genomen tot dat geen, het welk, al eens toegeftaan dat het verligting aanbrenge, anderzints zo veele groote on-

heilen veroorzaakt. GALENUS (*a*), berispte die gewoonte, die in zyn' tyd heerſchte, opentlyk zeggende, dat zulks niets anders uitwerken konde, dan allenskens zig blood te ſtellen, om in ſtuipen en dolligheden te vervallen. Het is ook door deeze geeſtige dranken, zegt hy elders (*b*), wanneer zy op eene nugtere maag gebruikt worden, dat men zig tot *Rhumatismi* en de jigt bereid. PRIMROSE (*c*), ſtrekt dit onheil zelfs tot het ſterk bier uit, om 't zelve daarom, toen in gebruik, te verbieden, want, zegt hy; zy zyn de oorzaak van oneindig veel kwaalen, nugteren gebruikt.

Wat den Drank aangaat, die men na den eeten gebruikt om de verteering te verhaaſten, het zal niet moeijelyk vallen zig van die gewoonte te ontſlaan, als men zig geſtaag voorſteld, dat niets meer in ſtaat is om dezelve te bederven, want het vertoeven in de maag al vry langdurig, is het juiſt dat de kooking tot die volmaaktheid doed komen, die zy hebben moet; maar indien deeze ſpyzen door eene gantſch onnatuurlyke ſamentrekking, welke die dranken in de maag veroorzaaken, voor de genoegzaame kooking, in de ingewanden, of in het bloed voortgedreeven wor-

(*a*) *Comment. in Aphor.* 21. Lib. 2. 28.
(*b*) *Comment. in Aphor.* 28. Lib. 6.
(*c*) *De Vulgi Error.* pag. 93.

worden, zullen zy oneindig veel wanorders in den omloop en in de vogten veroorzaaken, en zullen in de ingewanden langzaame en hartnekkige verſtoppingen veroorzaaken. Zy zullen meer doen; verre van de maag te verwarmen, dat het oogmerk is, 't welk men zig voorſteld, zullen zy dezelve zo verkouwen, zo dat de raauwigheden en de winden ondraaglyk zullen worden; want zo dra zy den mond van de maag zullen doorgegaan zyn, het geen ras geſchied door haare vloeibaarheid en vlugheid, zullen zy ligt de onnatuurlyke opſpanning van de andere ingewanden vermeerderen, en door middel van de zenuwen, aangedaan door een overeenſtemming, gelyk bekend is haar eigen, zullen de droevige toevallen vermeerderen, die ons leven onderdrukken. Het is 'er zo verre van af, zegt RONDELET (*a*), dat die ſterke dranken verwarmen en verſterken, dat zy inteegendeel, verkoelen de hitte verminderende, door deeze van het middelpunt na de zyde terug te brengen: ook MERCATUS raad aan, om met de uiterſte voorzorg van deeze geeſtige en kragtige middelen gebruik te maaken, die men anders toeſtaat, om de verteering te helpen, en hy betreurt de droevige noodzakelykheid, daar men zomtyds in is, alleen

(*a*) *Cap. de Palpit.*

alleen om de winden, waar over de zieken klaagen, hun dezelve toe te ſtaan, het geen nooit geſchied zyns bedenkens, zonder te benadeelen den geenen, die verpligt is 'er zyn toevlugt toe te neemen. Na den maaltyd zegt ook ACTIUS (*a*), gebruik dan niets te doordringende, want zulks veroorzaakt en brengt met zig een gedeelte van die raauwigheden, die de verſtoppingen veroorzaaken. Ik zoude een groot getal Schryvers kunnen aanhaalen, die het zelfde gezegt hebben, en 'er proef-neemingen byvoegen, die de waarheid en de zeekerheid hunner waarneemingen bevestigen; maar het is tyd, om tot andere dwaalingen over te gaan: Ik zoude dit werk al te veel vergrooten; indien ik wilde uitweiden aan al, het geen zig als noodzaakelyk aanpryſt, by de ſtoffe, welke ik verhandele.

Nooit zyn de *Minerale* wateren zo ſterk in gebruikt geweeſt, als thands; ik merk nogtans niet, dat de gezonde lieden 'er meer door bloeien; van waar onſtaat dit? Is 't wegens haare geaartheid, of om dat men 'er misbruik van maakt? of zyn 'er dwaalingen, die het gebruik van de *Minerale* wateren vergezellen? Dit is een onderzoek van groot gevolg, waarby een ieder ligt de dwaalingen zal onderkennen, met welke

(*a*) Lib. 3. *Sermon.* C. 24.

welke hy tot nog toe besmet is geweest: zy, die de *Mineralen* wateren zo zeer verheffen, spaaren niet, een ieder met betrekking tot die van zyn land, de beste verhaalen te geven, om ze aan te pryzen; schoon de naauwkeurige onderscheidinge genoeg bewyst, dat de vereeniging van beginzelen geenzints dezelfde zy, nogthans ontdekken wy uit de historie, die wy van verscheide bronnen hebben, dat de geneezing der ziektens malkander zig zo volmaaktelyk gelyken; dat men in het vermoeden zoude geraken, dat ze door denzelfden bron veroorzaakt, en door de eigenste pen beschreeven waren.

Lieden die oprecht handelen, zullen ongetwyffeld erkennen, hoe onmogelyk 't is, dat de wateren, die van loog zout (*Alkali*) overvloeijen, in de lighaamen de eigenste uitwerkingen kunnen voort brengen, dan die, welke 'er minder van hebben. De eene zyn warm, de andere koud, deeze ligter en geestiger, die zwaarder en aard-agtiger, in 't een vervliegd de *Æther* (a), door de minste beweeging, ligtelyk zig losmakende,

(a) *Æther* is een woord in gebruik by de wysgeeren, het beteekend eene vlugge en vloeibaare zelfstandigheid, die door de zweetgaaten van alle de lighaamen doordringt, de scheikundige gebruiken het voor eene zeer dunne en vlugge stof, die uit geest van wyn, van zyne wateragtige deelen bevreid, en overgehaalde olie van Vitriool bereid word. *Blankard. Lexici Medici art. Æther.*

kende, in 't ander is 't zo wel en wonderbaar met andere Hoofdstoffen vereenigt, zo dat hy langer opgesloten blyft: op de eene plaats zyn haare beddingen, en haare aderen alleenlyk uit *Minerale* laagen zaamengesteld; op eene andere is het kalk, oker en klei; eindelyk op de eene plaats hebben zy door ruime onnagaanbare kronkelingen omgedoold. Op eene andere is heur omloop zeer bekrompen en heur filtreering zeer gering; alle verschillen ook in smaak meer of min, gelyk HIPPOCRATES (*a*), die Godspraak van de Geneeskunde, reeds opgemerkt heeft, een Man, die aan zyne opvolgeren niet overgelaaten schynt te hebben, dan 't vermogen van zig over hem te verwonderen, zonder ooit het voordeel te hebben, om naast hem geplaatst te worden.

Men denke niet, dat ik my hier op dit veld begeven heb, om de party voor het een of ander bron-water op te neemen, of door spitsvinnige redenen, altoos gemaklyk in zulke onbepaalde stoffen en daar de proef-ondervindingen byna op 't zelfde uitkomen, onderneemen zal, verschillige gewoontens weder, die zedert langen tyd door het vertrouwen of de ligtgeloovigheid der menschen dierbaar geworden zyn, te wederleggen. De vernuftige dwaalingen behoren ook niet tot mynen taak, ten zy deeze nood-

wen-

(*a*) *Lib. de Aër, Aq. x loc.*

wendig tot beoeffenende dwaalingen leiden. Ik heb dan geen belang in alle die uitvoerige verhalen, welke zo veele Mannen kwaalyk hebben opgegeeven in hun ftudeerkamer, en waar in zo veele anderen ook flegt geflaagt hebben, om op de plaats zelfs te onderzoeken, wie ongelyk of gelyk gehad heeft; dewyl al de vrugt, die men 'er uit zoude kunnen trekken, geen voordeel aan de gezondheid toebrengen zoude.

Het zy my genoeg aan te merken, dat men het zelfde oordeel omtrent de *Minerale* wateren vellen moet, het welk byna alle menfchen over de gemeene wateren vellen; die geen, die het ligfte, het geeftigfte zyn, verdienen in allen opzigten den voorrang. Het is nu de zaak van ieder Arts zynen zieken dat waterop te geeven, aan 't welk hy die hoedanigheden ter plaatze van zyn verblyf het meeft toekend: keeren wy weeder tot de drie ftukken, die ons nog van belang zyn.

Voorzeeker de ongemakken, waar over men klaagt; het zy men de waters gebruikt of 'er reeds gebruikt heeft, komen niet voort, zo zeer door dat zy iets kwaad in zig hebben. Ik kan verzeekeren, dat allen, welkers gebruik hedendaagfch bekend is, zo bad-wateren, als die geenen, die men wel zuuragtig mag noemen, hoe wel geen een eigenlyk dien naam verdiend, hoofdftoffen in zig hebben, in ftaat om in de ongefteldfte lighaamen uitwerkingen voort te bren-

 gen,

gen, die boven natuurlyk ſchynen. Maar de wateren ondergaan veeltyds het zelfde lot met andere middelen, die zomtyds haaren goeden naam verliezen, of om dat men 'er misbruik van maakt, of om dat men te lang gewagt heeft eer men dezelve gebruikte.

Het gebeurt al zeer dikwils, of dat wegens de afgeleegenheid van de plaats, of wegens de onkoſten, die men genoodzaakt is te maaken, of wegens eene dwaaling, heedendaagſch algemeen geworden; namelyk de wateren aan te merken als een middel, daar men zyn toevlugt niet toe moet neemen, als in het uiterſte; het gebeurt meeſt al, zeg ik, dat men niet eer aan de fontein komt, dan wanneer men geen reden meer heeft, om zelfs wonderwerken te verwagten. Anderen merken 'er het gebruik van aan als gevaarlyk, het zy uit onkunde, het zy uit hoofdigheid; zy wenden voor, dewyl het tot nog toe niet mogelyk geweeſt is aan alle de teegenwerpingen, die men kan maken, op 't bericht van de Hoofdſtoffen, welke de wateren in zig hebben; te voldoen, het onvoorzigtig is dezelve te gebruiken. Zommigen willen, dat de onderaardſche veranderingen, die niet min veelvuldig zyn dan op de oppervlakte, dezelve eensklaps ongezond maaken kunnen, anderen denken 'er *vitriool* in te vinden, die *ſalpeter*, deeze *aluin*, alle Hoofdſtoffen, welkers naamen reeds verſchrikken; doch om de waarheid te zeggen, heeft

heeft men tot nog toe 'er niet als een onzydig zout of loogzout, welks werking zo heilzaam is in de Geneeskunde, uitgetrokken.

De veerkragtige *æther*, van welkers vlugheid men zig geen denkbeeld vormen kan, brengd nog veel toe, om de wateren aan te pryzen en dezelven voorrang te verwerven boven alle andere middelen; om dat geen een met zo veel ſnelheid, en teevens met zo veel zagtheid in alle de vaaten kan gebragt worden; het is voornamenlyk daarom, dat ik dezelve booven de gemeene wateren ſtel, en bevryd van veele gevaaren, daar deeze aan onderworpen zyn; men weet, dat een *Stimulus*, by water van eene goede bron gevoegt, en met de eigenſte voorzorgen, als de *Minerale* wateren, gebruikt, dezelfde uitwerkingen, hoe wel langzaamer voortbrengen. Ik twyffel niet, of zy zouden dezelve in alle deelen en met de eigenſte vlugheid voortbrengen, indien die *æther* die de kunſt nooit nabootſen zal, 'er konde ingebragt worden.

'Er zyn lieden, die ondernomen hebben de *Minerale* wateren veragtelyk te maaken, onder het valſche voorwendzel, dat het een heevig middel is, dat met al te veel kragt ontlaſt, en waaraan bygevolg de zwakke lieden, of wegens hun geſtel, of zulks door ziekten geworden zynde, daaraan, niet kunnen bloodgeſteld worden. Maar zy die dus redeneeren, hebben niet als uit de uitwendigheden geoordeeld, zonder agt te geeven

ven of op de natuur van de oorzaak, of op die van haare uitwerkingen. De oorzaak is zeer onschuldig; want wy merken in de *Minerale* wateren niet als een weinig mynstoffen, tot in het oneindige verdeeld, verder eene groote hoeveelheid zuiver en ligt water, bezielt door eenen vluggen geest, in staat om het zelve door alles te doen heen dringen.

Kan men een eenvoudiger oorzaak verzinnen, meer met de begeertens der natuur overeenstemmende, en die by gevolg met meerder zagtheid werken moest? Het doet het ook, maar ik bekenne, dat het op eene wyze is om de onkundigen, en die geen, die het maar by overleevering weeten, te bedriegen, of anderen, die 'er wel oog getuigen van geweest zyn, maar nogthans de moeite niet willen neemen om de weezentlyke werking van dit middel te onderzoeken.

Een bekwaam Geneesheer heeft nimmer van de kwaade uitwerkingen van eenig middel geoordeeld, uit de overvloedigheid en de ontlastingen, die het veroorzaakt; maar uit de ongesteldheden, die die ontlastingen in de dierlyke huishouding brengen. Immers beroemen wy ons altyd over eene aderlaating, een purgeer-middel, eenen zweet-drank, een braak-middel, op welkers gebruik de zieke zig sterker bevind.

Ik kan daarom niet ontkennen, dat de ontlastingen door de *Minerale* wateren veroorzaakt, somtyds overvloedig en aanhoudende zyn. Maar

zo

zo dat, volgens de ondervinding van allen, die naauwkeurig deszelfs uitwerkingen naſpooren, dat, niet teegenſtaande de afgangen, de braakingen, de pisvloed, en het zweet, de kragten, verre van te verminderen, byna altoos vermeerderen: de eetluſt houd aan; men word ſterker, het hoofd vryer, de driften redelyker, de ſlaap geruster, en de vrye beweegingen gemaklyker. Zie daar het geen de *Minerale* wateren ons dagelyks vertoonen in de zwakſte lieden, die zo zwak zelfs, dat de rykdommen van de gewoone artzeny-winkels niet meer toereikende zyn. Zal men nu eenig middel heevig noemen, 't geen men waarlyk met geruſtheid gebruiken kan, daar men zelfs geen zagter in zyn plaatze zou kunnen vinden.

Men laate dan af de Berg-wateren te beſchuldigen, als weinige voordeelen aanbrengende, dewyl het zeeker is, dat zy heilzaamer zyn, dan eenig ander middel in de waereld; daar zy zo wel in gezondheid als in ziekte nuttig zyn, daar zy alle de voordeelen van de uitloozende middelen hebben, zonder eene van hunne gevaaren te hebben, en daar alle jaaren, kunnen, en geſtellen zig wel by bevinden. Maar gelyk al het geen, in de natuur het voortreffelykſte is, onderheevig is aan misbruik, moeten wy toeſtemmen, dat het gebruik 't welk wy van de wateren gemeenlyk maaken, alle de voordelen, die men 'er van moet wagten, verydeld.

Het

Het eerste misbruik is, om 'er terstond zeer veel van te drinken: men moet met weinig beginnen en dagelyks de gift vermeerderen, tot men tot eene voldoende maat gekoomen is. Door deeze voorzorg alleen, hebben lieden, die genoodzaakt waaren geweest, de wateren als schadelyk te verlaaten, dezelve naderhand met een uitslag, boven alle verwagting, weder gebruikt. De tweede dwaaling is dezelve zonder de noodige voorzorgen te gebruiken, of die zelfde voorzorgen te neemen, wanneer zy onnoodig en zelfs schadelyk zyn! Laaten wy ons verklaaren.

Het is zeeker, dat voor het gebruik van alle de middelen, die van de ingewanden eene vrye beweeging vorderen, om dezelve met vrugt tot de uiterste eindens van de vaten te doen doordringen, hier de ontlastingen noodzaakelyk zyn: dezelve te vergeten is zig aan verstoppingen, moeijelyk te geneezen, en die zig dikwils uitwendig vertoonen, blood te stellen; maar zeer veele lieden, welkers ingewanden eerder verkeerd-werken, door al te groote aandoenlykheid, dan door de volheid, moeten door de purgeer-middelen eene vermeerdering van ongesteldheid in de veezelen ondergaan, en gevolgelyk in eene onmoogelykheid, ten minste voor eenigen tyd, geraken, om de koude wateren te kunnen verdraagen; nam men daarenboven zyn toevlugt tot zagter ontlastende middelen; maar veele brengen met zig van die purgeer-middelen in poeyers

of

of in pillen, welkers werking gemeenlyk heevig is. Eenige *drachma'as* purgeer-zout in eenige biérglazen van de Bergwateren, die men gebruiken wil, ontbonden, of voor die geen', die deeze bittere zouten moeijelyk verdraagen kunnen, 2 of 3 oncen *Manna* in wy ontbonden, zyn de beste ontlaſt-middelen voor de zwakke en teedere lieden, en voor al voor die geen', die gevoelig van veezelen zyn.

Maar mogten deeze lieden zonder eenige andere voorbereiding, de wateren in het begin een weinig warm gebruiken, en zig niet hiervan laten aftrekken door lieden, die hen zeggen zullen, dat zulks de regte weg zy, om 'er geen voordeel van te trekken; daar de minſte hette 'er het geeſtagtigſte gedeelte van doet vervliegen. Waarlyk eene bevooroordeelde raadgeving! Men moet het water maar in eene aarde kruik vangen, dezelve vaſt ſluiten, dan laat men dezelve in het nabyzynde bad warmen, en ten opzigte van de maat, zo gy by voorbeeld twee pond of 24 oncen behoeft, neemt 'er maar 6 of 8 oncen van; gy zult zeeker eén even zo geeſtig water hebben, als dat geen, dat gy aan de bron zelfs zoudt gedronken hebben; gy zult ook, die koude ontgaan, die veele maagen vreemd voorkomt, en die wegens de vlugheid van het water dikwils tot nog veel teerder plaatzen doordringt, àl waar het groote wanorders veroorzaakt.

De

De aderlaating is ook eene voorzorg die zomtyds met minder gevaar agtergelaaten word, van volſtrekt volbloedige Menſchen, van Vrouwen, welkers ſtonden verſtopt zyn; de Mannen, beroofd van de gewoonlyke vloeing der aambeyen, moeten niet nalaaten deeze ontlasting te laaten voorafgaan; anders ſtellen zy zig blood aan ſtilſtand van de vogten, die, bedervende, wel haaſt de vaste deelen zullen aanſteeken, of aan verdikkingen van het bloed, daar de gevolgen van zullen zyn pynen, ontſteekingen, bloed-ſtortingen, en dikwils gezwellen in de ingewanden, die het leeven aan de grootſte gevaaren blood ſtellen. Dan is men, uit gebrek van voorbereiding, genoodzaakt, na eenige dagen de wateren te verlaaten, en men keert naar huis met meer kwaalen en met eene onregtmatige verontwaardiging teegen dit middel, het geen men, zo veel als men kan, ook alle zyne kennisſen inbozemd.

Wat nu de warmen Bad-wateren ende warmen baaden, die dezelve vergezellen, aangaat. Ik beken hier in nog te weinig verligt te zyn, om 'er myn gevoelen rond uit over te zeggen; misſchien zal ik met den tyd 'er meer doorzigt in krygen, om 'er hoedanigheden in te vinden, evenreedig met de zagte getempertheid der vogten: tot nog toe hebbe ik niet anders kunnen doen, dan die ongelukkige ſlagt-offers van deze woedende middelen te beklaagen. Hoe veel win-

winderige, droefgeeſtige, galagtige, jigtige: hoe veel lieden aan Hoofd-pynen aan hartkloppingen, enz. onderworpen, hebben 't overſchot van hun leeven daar gaan verdroogen.

Na de voornaamſte dwaalingen, daar 't gebruik der *Minerale* wateren aan onderheevig is, opgegeven te hebben, koomen wy natuurlyk tot die vooroordeelen, die deszelfs gebruik vergezellen; zy beſtaan voor eerſt in de leevenswys: ik heb zommige waterdrinkers eene levenswyze zien volgen, die my altoos geſchikter toeſcheen, om nieuwe ziektens voort te brengen, dan om die, daar zy over klaagden, te geneezen. De eetluſt, dien de wateren veroorzaaken, bedriegt zelfs de gematigſte in de hoeveelheid der ſpyzen, die men moet gebruiken; de ſterke dranken zyn 'er zeer in gebruik, en men wil, zegt men, daar door de groote hoeveelheid waters die men gebruikt, temperen. Maar men vermindert 'er aanmerkelyk de deugd van; men ſlaapt weinig en ſlegt, men belet de uitwaaszeming, door zig aan de avond lugt blood te ſtellen, in de plaats van zig te oeffenen; men gaat tot de ſpeeltafels, waar het lighaam volſtrekt in ruste is en de ziel tevens den heevigſten arbeid doed, door de verſcheide driften, die haar verſcheuren. Welk eene leevenswyze voor zieken! Heeft de Geneeskunde ooit de geneezing beloofd aan die geen', die haare middelen door zulk een gedrag bederven.

Andere vervallen in eene gantsch tegengestelde buitenspoorigheid; zy hebben altyd het voorschrift van den Geneesheer, die hunne ryze bepaald heeft, in de hand; zy tellen de brokken die zy eeten, de wandelingen, die zy doen, wagten op den tyd om aan tafel, te bed te gaan, of zig te beweegen met een verveelend stilzwygen, of met ernstige leezingen, die de ziel verdooven; zy zyn zo droefgeestig in den aangenaamsten oort, als in de eenzamste en sombersté schuilhoeken. Voorwaar de vlugge dampen van het water, zyn niet in staat, om diergelyke gestellen op te beuren; men moet 'er verkeeren met een geest geheel en al van bezigheden ontlast, zig overgeeven aan alle de geoorloofde vermaaken, den eetlust opvolgen, zonder zig te verzadigen, een weinig meer wyn dan naar gewoonte drinken, gemeenlyk 6 a 7 uuren slaapen, en zig 'er voor al voor koude en droefgeestigheid wagten.

Zie hier eenig bestier voor die geen', die het uitvoorzorg of tegens ligte ongesteldheden gebruiken; zy, die zwaare ziektens hebben, zullen anderen voorzorgen noodig hebben; zy zullen het voorzigtigste handelen met een Arts, daar tegenwoordig, te raad-pleegen, die gewoon is de zieke lieden en het genees-middel te bestieren. Want het is eene groote dwaaling zig in te beelden, dat een Genees-heer, die u na de wateren zend, vooruit zien kan alle de toevallen, die u overkomen kunnen. Ik geloof, dat het beste

beste daar hy u meede voorzien kan, eene uitvoerige raadgeeving is, behalven eene naauwkeurige beſchryving van uw teegenwoordigen ſtaat, een omſtandig verhaal van uw geſtel en van alle toevallen, die gy van jongs op ondergaan hebt, behelzende. De oorzaaken worden diep opgedolven in de (*a*) inleiding van de ziektens, en hoe gering eene omſtandigheid dikwerf toeſcheen, zy word voor ons wel eens een licht, dat ons waarlyk leid op dat oogenblik, waar in wy denken in den grootſten chaos te zyn.

Ik kan niet wel van het misbruik, dat men van de wateren maakt, afſtappen, zonder van de dwaaling te ſpreeken, waar in men dikwerf op 't gebruik der wateren vervalt, namenlyk weder te purgeeren; dit is even als of iemand geduurende een maand ontlasting gehad hebbende, men het evenwel nuttig oordeelde nog een purgeer-middel te geeven, om hem te zuiveren van de ontlastende middelen die men hem te vooren gegeeven had. Voorwaar, het eene is niet reedelyker, als 't andere.

Het is maar al te waar, dat, door het misbruik, 't welk men 'er van maakt, of door dwaalingen in de leevenswys, 'er ſomtyds, voor al na dat men de Bad-wateren gebruikt heeft, ſtollingen verdikkingen ontſtaan, die men genoodzaakt is te verdryven.

Maar

(*a*) *Conſult.* (*b*) *Diagnoſtie.*

Maar als men eene goede uitwerking der wateren ondervonden heeft, die gelyk ik gezegt hebben, 't meest aan te pryzen zyn, wegens de verbaazende zagtheid, waar mede zy de verscheide ontlastingen, overeenstemmend met den wensch van de natuur veroorzaaken, zet men dezelve van nieuws weder aan, en stoort de ruste, die men met zo veel moeite verkreegen heeft; dees stooring kan met geen mogelykheid verdedigd worden. Maar 't gaat hier gelyk in veele andere gevallen, de zieken vragen onzen raad niet, en nogtans hebben zy de onregtvaerdigheid ons verandwoordelyk te maaken voor die toevallen, die hen overkomen, en die zy alleen aan hunne onvoorzigtigheid verschuldigt zyn.

De Koffy, waar van een aantal Schryvers met veel lof gesprooken hebben, en die zo veele andere verwerpen, schoon in *Europa* als een Genees-middel voorgedragen, is al ras eene gemeenzaame drank geworden, en in zommige stukken boven veele andere dranken getrokken, en zelfs boven die geene, welke min kostbaarder zyn: zo wy nogtans de geschiedenis van dit graan, heedendaags zo beroemd geworden, inzien, zullen wy bemerken, dat het nooit verordend is geweest, om met eenen dagelykschen drank vermengd te worden: Waarlyk het pisagtige en vlugge zout, 't welk 'er in heerscht, de brandende oly met vuurdeeltjes belaaden, die 'er in overvloeijen, kondigen ons de uitwerk-

ze-

zelen aan, die zy noodwendig voortbrengen moet? Doed dan een kop Koffy op den eeten zo veel kwaad? Neen, voor zeekere lieden, beken ik, dat ze zelfs veel goed zal kunnen doen, maar tien of twaalf koppen Koffy daags wel veel kwaad; waar is de zieke zo gehoorzaam aan de Geneeskunde, dat hy zig aan zulk een maat zoude willen onderwerpen.

In dien wy agt geeven op de uitwerking van de Koffy, zullen wy ons ligt overtuigen, dat het misbruik, 't welk men 'er heedendaags van maakt, geheel en al schadelyk is; want zy bereid juist 't gestel der ziektens, die maar al te gemeen zyn. In der daad, zy veroorzaakt die verwarring van den geest zo veelvuldig heedendaags, en die men misschien als één van haare onmiddelyke werkingen zoude kunnen aanmerkingen; door haare heete en invreetende oly tast zy straks de zenuwen aan. Hoe veel Mannen en Vrouwen, aan winden onderworpen, door het doodelyk middel van deezen schadelyken drank, zyn volkoomen ziek geworden: niet alleen verdroogt zy het bloed, en moet om die reeden aangemerkt worden als het vergift van alle heeten gestellen; maar daar en boven ontbind zy 'er de zwaavelagtige deelen van; het geen haar ook schaadelyk maakt voor droefgeestige lieden zo wel, als voor die geenen, wier ingewanden verstopt zyn: behalven dat zy de geesten verstrooit, heeft zy ook het vermogen om dezelve te onrusten; van

waar koomt die ongerustheid, die byna kramptrekkende beweegingen by die geen' die nog niet lang aan dit vergift gewoon geworden zyn?

De Koffy verdroogt dan en mergelt de zwakke lieden uit, en vermaagert de vette niet, die ze gebruiken om mager te worden, zy bedriegen zig by gevolg in dit stuk, en zy voegen by de lastige vragt van hunne lyvigheid, oneindig veel kwaalen, die door eenen drank van schoon water of wel met een weinig wyn gemengt, hen altyd onbekend zouden geweest zyn.

Nogtans de Koffy, zegt men, kleinst het bloed, en moet daar door zelfs goede uitwerkingen in alle de ziektens voortbrengen, daar men de traagheid van dat vogt als oorzaak beschuldigt. Ik bekenne zonder bedenking, dat de Koffy het bloed aanzet, en dat zy de geesten in beweeging brengt. Maar daar door is zy onbegrypelyk schaadelyk. Al het geen de beweeging van het bloed verhaast, verhaast ook het verlies van het leeven; als wy de Meesters waren om de koorts op onzen wensch te doen komen, zouden wy dezelve nooit aan gezonde lieden geeven, en zeer zelden, naar myne gedagten, aan die geenen, die ziek zyn; maar de Koffy zonder onderscheid, toelaatende aan alle menschen, laaten wy hen iets schadelyker gebruiken dan de koorts. Want deeze eindigt ten minste met de oproeren, die zy begonnen heeft, te stillen; daar in teegendeel de rust, die de

Koffy

Koffy verschaft, een nog grooter wanorder is, dan alle de inwendige ontroeringen, die zy veroorzaakt heeft. Haare eerste werking voorby zynde, rust wel het bloed, maar die schuimagtige vuiligheid, die zy veroorzaakt heeft door het bloed te kleinsen, verstopt de heu-vaten (*a*); haar veezelagtig deel stopt de zenuwen, deeze vermoeid zynde verslappen; van daar veele kwaalen, die men ontmoet; maar daar men de oorzaak niet van erkennen wil; van daar die bloed-ziektens, en die beroertens, die ons verschrikken, zonder ons wyzer te maaken.

Ik denk, dat zommige goede uitwerkingen, welke men aan de Koffy toeschryft, eerder het warm water toekomt, dat tot aanvoerder dient, en dat ze alleen in zommige gevallen, een sterk en kragtig middel is. De Heer GEOFFROI wil, dat zy voortreffelyk is voor al de geenen die te veel gedronken of gegeeten hebben; dat men ze dan aan de gulzigaarts vergunne; maar dat men haar aan alle anderen verbiede, dan zullen wy hoop hebben de Koffy wel haast by fatzoenlyke lieden verbannen te zien; dewyl de maatigheid eene gezellige deugd begint te worden.

Dat men nogtans zig niet verbeelde, dat ik reeds al te boos ben op de Koffy, om 'er ooit het minste gebruik van te vergunnen. Ik denk 'er

(*a*) *Vasa Capillaria.*

'er even zo gunftig van als van veele andere dranken, die men met een groote hoeveelheid water vermengt, om het tot *Stimulus* te dienen, waar door het fchielyker tot de naauwfte en afgeleegenfte deelen kan doordringen. Ik raade ook de aftrekking van de raauwe Koffy-boonen, die door haare citroen-verw, haaren zagten en aangenaamen reuk de afkeerigften aanzet om 'er gebruik van te maaken. Ik hebbe haar wonderlyke uitwerkingen zien voortbrengen in verkouwtheeden, koude zinkingen, en misfchien heeft zy deugden, my onbekend. Ik merk ook, dat die zelve Koffy zonder moeite gebruikt word met veel melk, om dat de olyagtige, en veezelagtige deelen zig met de vlugge zwaavelagtige deelen van de Koffy verbinden, en de vlugheid van haar pisagtig zout verzagte; terwyl de Koffy de boterdeelen van de melk verdeelt en verdund. Op deeze wyze gebeurt het, dat deeze dranken zig onderling behulpzaam zynde, een Genees-middel, tusfchen tyds te gebruiken worden, welken veele Schryvers zelfs als heilzaam opgeeven hebben in vermagering en in de teering; ik verzette my ook niet, wanneer iemand, in wien zig geen volftrekt ftrydige kenteekens met de Koffy opdoen, 'er na de maaltyd een kopje van gebruikt. De maatigheid daarin, zo wel als in veele andere fchadelyke of min nuttige zaaken, is een waarborg teegen de kwaade werkingen, die men 'er van dugten moet. De volftrekte teegenftrydige

ge aanduidingen zyn de galagtige geſtellen, die tot de bloedſtortingen, tot de roos, tot de droefgeeſtigheid, en voor al tot het geen wy *hypochondrie* noemen overhellen, vooral de zwaare en veelvuldige ontlastingen der ſtonden in de Vrouwen, welke 'er wel opletten moeten, zo wel als zy, die eene moeijelyke en volbloedige dragt hebben. De Koffy, die veele niet ontzien in dien ſtaat in overvloed te gebruiken, verſchaft bloedſtortingen en miskraamen.

Ik vinde my gedrongen geen hooger lof aan de Thée toe te ſtaan, om het misbruik, dat men 'er van maakt, hoe wel minder nadeelig, is zy niet zonder gevaar; men ſchryft ze veel deugden toe, die zy niet heeft, en men verzwygd haare ondeugden. Nogtans hebben zy, die haare werkingen naauwkeurig gaade ſlaan opgemerkt, zelfs in het land, daar zy groeit, dat zy de borſt, en de zenuwen prikkelt, dat zy voor alle de zwakke maagen ſchaadelyk is, als ook voor wateragtige en brandige, dat zy voor niemand, die met eene langzaame ziekte worſteld, dienſtig is, dat zy by alle die geenen, die 'er misbruik van gemaakt hebben, die uitwerking hebbe, dat zy zeekere koude in den onderbuik gevoelen, die hen bloot ſteld aan pis-vloeden, of aan uitteering. De Heer GEOFFROY, betwiſt haar pisdryvende kragt, welke RIVIERE en veele anderen haar toeſchryven, en ſchryft het eer aan de groote meenigte water, welke men 'er mede drinkt,

 toe;

toe; hy verzeekert teffens, dat hy opgemerkt heeft meer als eens, dat die geen, die 'er overvloedig van gedronken hadden aan slaaplooshe-den, ylingen en stuiptrekkingen onderheevig waa-ren geweest. Men moet nogtans niet ontkennen, dat die drank nuttig is voor lieden die vol zap-pen zyn, en die zig te sterk voeden. Ik zal zelfs bekennen, dat de Thée, in sommige lee-venswyzen my bekend, een kwaad is, dat ande-re kwaalen vermindert.

Voor 't overige heeft men groot ongelyk ge-had, haar gering vermogen toe te schryven aan de ontrouwigheden, die men veronderfteld in de Théehandel gepleegt te zyn. Ik zoude niet ein-digen, indien ik alle de vertellingen ophaalde, die men daarover doet. Maar ik wil niet zon-der stilzwygen verbygaan, eene der belachlykste en der valschte belasteringen van de Hollanders. Ik heb het met verwondering in een nieuw Ge-neeskundig werk, dat eenen goeden naam heeft, geleezen: „ *De schaadelyke werkingen van de* „ *Thée* (zegt de Schryver) *zoude tastbaar zyn,* „ *indien wy dat blad noch met alle haare krag-* „ *ten hadden. Maar de Hollanders hebben de* „ *wyze voorzigtigheid om ze ons niet over te zen-* „ *den, als na ze van haare werkzaamste deelen be-* „ *rooft te hebben, hebbende haar eene eerste trekking* „ *doen ondergaan.* Deeze kwaadspreekenheid is van geene waarde, dan alleen voor lieden, die weinig kundigheid hebben; want kundige wee-

ten

ten zeer wel, dát de koste der behandeling van die afgetrokke bladeren, eer men weeder in ſtaat zou zyn, om ze te kunnen verkopen, het ingebeeld voordeel door de aftrekking verre overtreffen zoude. Misſchien is de Schryver misleid geworden met 't algemeen door de naam van *Bohe*, die men aan de minſte zoort geeft, en doorgaans door de meeſte *Thee Bou* uitgeſproken werd: even als of in deszelfs toebereiding men dezelve laat kooken, het geen nooit omtrent eenig zoort geſchiet, gelyk als zy, die het verhaal van haren bereiding begeeren te leezen, overtuigend kunnen zien, als men iets als belachelyk eene Natie wil aanwryven, moet men ten minſte wezentlyke faiten hebben, en op egte gronden bouwen.

Maar eer wy de Koffy, Thée en alle warme wateren verlaaten, als ook de andere aftrekzels, die men 'er van maaken kan, moet ik door overtuigende reedenen bewyzen, dat zy weezenlyk alle kwaade werkingen voortbrengen kunnen, welk ik haar aanvryf, ik ſchryf ook in een land, daar dit misbruik ſterk is, meer dan ergens elders, en waar by gevolg het gemakkelyker is 'er de kwaade gevolgen van op te geeven, en noodzakelyker om 'er de waare oorzaak van aan te toonen.

De Ziektens, die wy gemeenlyk zien heerſchen onder de volkeren, by welken het warm water in groote agting is, zyn de ongeſteldheden, en de verzwakking van de maag, de verkoud-

koudheid, de buikpynen, en vervolgens de ontſteeking van de ingewanden, uit oorzaak van de raauwe ſtoffen, die 'er bederven; het gebrek van eetluſt, de braakingen, eene vieze mond, de droogte van de keel, de dorſt, de bleeke couleur, koude aan de voeten, welke de groote hitte van de nadeelige ſtooven, met moeite, draaglyk maakt; benaauwdtheden, die ſomtyds zo verre gaan, dat men denkt te ſtikken, pynelyke zwakheden of in het geheel ſpieren-ſtelſel, of in eenige van haare deelen; de waterzugt in zommige ingewanden, of in het geheele lighaam, de lammigheden, de bloedſpuwingen, de binnekoortſen, de teering. Zie hier de lyſt van de meeſte Ziektens, daar het grootſte gedeelte van bekend zoude zyn, indien men het misbruik van de warme wateren verbeeterde. In der daad hoe kan men zig inbeelden, dat zy de veezelen van de maag niet zouden beſchaadigen, daar de ondervinding ons bewyſt, dat haare waazem de hardſte lighaamen week maakt, en de vaste zelfſtandigheden ontbind. Zy doen alle de hoofdſtoffen, daar de verteer-zappen uit zaamengeſteld zyn, ſmelten, en maaken 'er een verſchrikkelyk mengelmoes van: Hier aan zal men niet kunnen twyffelen, zo men maar agt geeft op de gemakkelykheid en de ſnelheid, waar mede het water de minerale zouten ontbind, zelfs die geen, die maar eenigzins 'er in mogelyk zyn, naar den aart der lighaamen zelfs, daar zy uitgetrokken worden.

Men

Men neeme een bepaalde maat Koffy, en na dat zy afgetrokken is, neeme men 't grondzap, men wege het weder in de fchaal, na het te hebben laaten droogen, men zal zien, dat 'er het water een groot gedeelte van ontbonden heeft, en dat het de oly en zout, daar deeze boon vol van is, overgenomen heeft. Zy doet het zelfde in onze lighaamen, en voor al in de eerfte weegen van de verteering, daar ze onmiddelyk werkt: zy verflapt 'er de vaste deelen van, die die kragt niet meer hebben om onophoudenlyk op dat deeg te werken, dat niet in Chyl verandert word, als door de zagtheden der geregelheid van de wederwerking der veezelen. Deeze ontrusten de vaten door de ongereegelheid van haare beweeging, en dwingen dezelve tot min natuurlyke uitrekkingen, die 'er deszelfs ruimte vernaauwen, en trekkingen in de maag veroorzaaken, waar over zo veel lieden klaagen. De zenuwen, welkers weefzel zo teeder en zo wel voorzien is, voor al de bovenfte mond van dit ingewand, deelen in de eigenfte bevingen meede. Zy geeven een pynelyk gevoel wegens de poogingen, die men haar laat doen, om ze uit haaren natuurlyken toon te brengen.

De ingewanden zyn 'er niet minder door beledigt; de vogten, welke aldaar de fpyzen verwagten, met de maag- en flym-zappen doorweekt, en door de gal en het vleefchfap befproeid, om nog verder te verrigten, wat van

de

de eerste kooking overblyft; de vogten, zegge ik, ontfangen niet als eene klomp raauwigheden, welke in eene slegt bereide hoeveelheid voedzelsap zwemt, 't geen verre van de hulp aan te bieden, die zy verwagten, haar zelfs bederven. Dus de uitwerpselen vermengd met eene onzuivere Chyl, voortgedreeven door anderen van eene even zo kwaade geaartheid, weder uit het ligbaam gaan, zonder die verwe, die de gal verwekt, aan welke het water te gelyk en zyn werkzaamheid en zyn couleur benoomen heeft; ook dat gedeelte 't geen men de fluweele rok noemt van de maag en der ingewanden, en niets anders is dan eene vogtigheid, die onouphoudenlyk uit de klieren vloeid, waarmede de Opperschepper zorg gedraagen heeft, dat zy overvloedig voorzien zyn om de teederheid van hun bekleedzel te verdeedigen teegen zo veelen vyanden, die de gulzigheid der menschen 'er in doet nederdaalen, deeze slymerigheid zeg ik, is ook niet bevryd van dit verschrikkelyk ontbindend middel, het dringt 'er door, en verwoest het zodanig, dat de bekleedzelen van de ingewanden 'er geen meer hebbende, de onnoemlyke zenuwen, die tot het oneindige op hunne oppervlakte zig beweegen, blood gesteld zyn aan al het geen haar beleedigen kan. Hier van daan die zaamentrekking der klieren, uit welke dit heilzaame vogt niet meer kan voortvloeijen, van daar by gevolg die pynelyke ongerustheeden,

van

van daar ook dat gevoel; 't welk altoos de *fpas-modique* trekking verzeld.

Maar de beweeging der ingewanden zo edel, nu beleedigt, zal wel haaft een ander fchouwfpel vertoonen. De fpys verteeringen onophoudenlyk geftoord, en by gevolg zo onvolmaakt, zullen 'er ftoffen in laaten overblyven, die terftond de veezelen nu blood door haare zuurheid, niet alleen prikkelen, maar die dezelve wel haaft door haare hette kreukelen en ontfteeken zullen; van daar die verfchrikkelyke ontfteekingen in de ingewanden, die zo veele toevallen veroorzaaken, die fchoon zy langzaam werken, nogtans niet minder droeyig zyn, en die niemand verbaazen, dan alleen die geenen, die aan de voorbereidende oorzaaken, welke ik liever uitwerkende zoude willen noemen, niet allen aandagt, dien zy verdienen, befteeden.

Hoe zal men kunnen verwagten, dat in zulke verteering het bloed die dikte verkrygen kan, die de veezelen, welken in die vogten dryven, voeden, vermeerderen en verfterken zal? Hoe zal het die roode verw kunnen aannemen, die zig anders in de kleinfte haïr-vaatjes opdoed, en die, zo ze niet op de huid de heldere verw, welke de fchoonheid uitmaakt, verfpreid, ten minfte door het vlies, dat ons bedekt een frifch en wel gevoed vleefch vertoont, 't welk de gezondheid aankondigt; geen wateragtig Chyl, en dan nog zonder eenige verbinding, zal dat fchoone

ne bloed kunnen maaken, waar in anders het hart zig verheugd, het te ontfangen en 't weder op te geeven, het zal niet als vogten voortbrengen, die haar gelyk zyn, haare traagheid zal niet als met moeite haar tot de uiteindens der vaaten brengen; het vet en het vleesch zal slap zyn, de opperhuid zal niet besproeid, en by gevolg niet frisch zyn. Zulke lighaamen moesten zig maar uitrekken, en de oogen toe doen, haare verw zou ze dan ligtelyk voor dood laaten doorgaan; de koude, die men aan de uiteindens leid, geeft bewys van die vooroorzaakte traagheid.

Op deeze wyze is het, dat alle de hoofdstoffen, die het bloed uitmaaken, zig ontbinden, en dan in de eene plaats, dan in eene andere gezwellen veroorzaaken van weegen haare onvermogende poogingen, om haare voormalige verbintenis weder te bewerken. De vaten van de borst, welkers weefzel zo teeder is, zyn de eerste, op de welke dit ongekookt en taai bloed werkt, het heeft 'er wel haast de fynste takken van verstopt en deszelfs op eenhopingen eene ongemaklyke drukking maakende op de long, kunnen zig niet meer met die vryheid beweegen, die de in- en uit-ademing onophoudenlyk vereischen, waar uit dan volgen zal, dat de ademhaaling belet zal zyn, en dat men tot dien hebbelyk-gewordenen dog droevigen staat zal komen, in welke men de gewoonlykste oeffeningen zelfs vreest; om dat men aan de uit- en in-ademin-

mingen niet zo veel toebrengen kan, als die vereifcht. Het Hoofd word opgevuld met groove dampen, die zig vermeerderen door de taaje en groove deelen, die zig van den omloop, welke natuurlyk altyd werkzaam is, affcheiden. Het Hoofd word onderdrukt door die zwaarte, het gezigt verzwakt, men kan zig niet beweegen zonder duizelingen, het gevoel is verdoofd, en fchoon men alle de onaangenaamheden van zodanig een leeven gevoeld, gaat men nog voort, om het door dezelfde leevenswys, welke 'er de oorzaak van is ftaande te houden; ook komt men wel haaft tot uiterftens, die 'er de gevolgen van zyn moeten.

De vaten dus opgevuld, worden, na maate dat zy zig uitrekken dunder, de minfte oorzaak werkt aandoeningen op haare veezelen, die hartkloppingen en flaauwtens veroorzaaken. Ja 'er gebeurt zomtyds iets erger; want zo zy breeken, veroorzaaken zy of bloedftortingen of bloedftollingen, daar men verfcheide naamen aangeeft, overeenkomftig de ingewanden, daar zy zig in uitftorten. Dus hebben wy in weinig woorden het misbruik der warme dranken, zo ver zy de beste geftellen kunnen bederven of wezenlyk veranderen voorgedragen, het ongelukkigft is, dat hoe meer men door die overdaad uitgeput is, men zo veel te meer bedriegelyke aanwyzingen meent te gevoelen, om dezelve te gebruiken, even als de dronkaart, wiens zwakke

reeden het vermoogen heeft om nog somtyds met eenige flaauwe flikkeringen zig te vertoonen, zig dan inbeeld dat hy het pynlyke van zyn' staat verhelpen kan, door zig ten spoedigste in een andere dronkenschap te dompelen.

EINDE.

TAFEL VAN FEILEN.

Bladz.	regel.	
21.	1.	ouderhoud *lees* onderhoud
44.	19.	zouder - - - zonder
54.	5.	vroegtydig *voeg by* door
56.	13.	onderschide *lees* onderscheide
59.	*Noot.*	lamdoïdes - - - lambdoïdes
62.	9.	het dyebeen *voeg by* het grootste been.
96.	*Nota.*	pancraticus *lees* pancreaticus
110.	-	pruniat *voor* puniat
- - -	- -	impunitos - - impunitas
118.	22.	in de pols - - u de pols
127.	18.	rechtvaardigheid - - onrechtvaardigheid
131.	*Nota.*	Epiléptica *lees* Epilipsia
134.	- - -	Ecrasis - - - Crasis
145.	15.	trent - - - omtrent.
184.	16.	plethores - - - plethora
196.	*Nota.*	l'Ecorie - - - l'Ecorce
218.	16.	Heldanus - - Hildanus
-	- *Nota.*	Hæmotist - - hæmoptysi
224.	- -	van den 4den tot de 10. regel is een noot van den Vertaler.
224.	13.	gelubden *voeg by* niet.